

16+

ISSN 0235 - 0173

Сагур

Лацу гатфар

2
2016
март - апрель

Дегъдевиррин аваз

Самур

Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Правительство Республики
Дагестан.

1952-йисалай акъатзава.

Издается с 1952 года.

2

2016

март - апрель

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КЫЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Виридал айиб
гъидай алчахвал.....3

ШИИРАТ

Майрудин Бабаханов. Суал гузва
– тайин жаваб садавайни гъатзавач...
Шиирар.....6

ГЫКАЯТ

Фейзудин Нагъиев. Куърснавайдан
дафтар. *Повесть*.....16

ШИИРАТ

Абдуселим Исмаилов. Вахтарин
къуъл. *Поэма*.....30

ГЫКАЯТ

Сардар Абил. Къве дидедин хва. *По-
весть*.....36

КЪИЯС МЕЖИДОВАН 105 ЙИС.

Гъажи Гашаров. Чалан зурба уstad.
Макъала.....79

Арбен Къардаш. Гъикаятчидин шаир-
виликай. *Макъала*.....89

Къияс Межидов. Вири цуьквер чи
камалдин бегъер я...*Шиирар*.....92

КЫЛИН РЕДАКТОРДИН
ВЕЗИФАЯР
ТАМАМАРЗАВАЙДИ
Мурад АГЪМЕДОВ

КЫЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
Litsamur@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:
Кылин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур 2, 2016
март - апрель
На лезгинском языке

**Жилдерал алайбур машгъур худож-
ник Дарвин Велибекова члугунвай ши-
килар я.**

Выход в свет 18. 04. 2016 г.
Тираж 555 экз
Заказ № 0406
Цена свободная.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Журнал зарегистрирован Федеральной служ-
бой по надзору в сфере связи и массовых коммуни-
каций. Регистрационный номер ПИ №ТУ5-0026 от
21 мая 2009 г.

Редакция и издатель: Государственное бюд-
жетное учреждение Республики Дагестан “Ре-
дакция республиканских литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367025, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар
сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абур гъызвай
делирин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи
гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печат-
дин маса органра чап хъийидайла, журналдин тIвар
къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ВИРИДАЛ АЙИБ ГЪИДАЙ АЛЧАХВАЛ

Яран йиф аял чIавалай гъар са лезгидин вил алай чIав тир. Гилани гъакI яз ама. РагъэкъечIдай патан гзаф халкъарихъ галаз чнани дегъ заманрилай инихъ мартдин 21-22-йикъарин йифиз цIийи йис къариш-ламишзавай. Мажусийрин девиррихъ галаз алакъалу адет тиртIани, халкъдив ам сифте хашпара, ахпани мусурман динар къабулайдалай къулухъни руьгъдин культурадин къакъудиз тежер пай яз, са буржар-везифаярни галачир, анжах инсанрин яшайишдизни дуланажагъдиз талукъ машгъулатринни шадвилерин сувар яз гумукъна. Гъич са девирдани идакай я динэгълийриз, яни диндин рекъиз вичиз са манийвални, са зиянни хкатнач. Халкъдив и къадим девирра арадиз атай адет гумукъунин себебни, шаксуз, гъа им я. Яран сувар, Навруз йисан къене виридалайни лишанлу вакъиа хъиз къейдзавай халкъарни асул гъисабдай ислам диндин векилар я.

Гъайиф хъи, эхиримжи цIуд йисара, гзаф маса крарив хъиз, и адетдивни мидявилелди эгечIзавай къуватар, виринра хъиз, чи халкъдин арадани пайда хъана. Абур санлай вири халкъдин мягъкем инанмишвилериз, бубайрин адетризни ацукъуниз-къарагъуниз акси экъечIиз эгечIна. Аксивилер къвердавай терсбур, нетижаярни чIурубур жезва - икI тирди чаз, вири Дагъустанда хъиз, Лезгистандин чилерални кьиле физвай бязи вакъиайри вилералди къалурзава.

ЦIинин Яран суварни адет хъанвайвал кьиле тухвана. Лезгистандин хуьрера зурба цIаяр кана, рикI аладардай машгъулатар ва мярекатар тешиклна. Амма са вакъиади цIинин Яран йиф лезги халкъдин рикIелай даим алат тийирди авуна: Агъа СтIалдал са небгетдин гъили цIай яна зурба шаир, Халкъдин шаир СтIал Сулейманан кIвал-музей кана алахъна.

ЧПалахъ тежедай кар яни? ЦПайлапан галукъна кун мумкин я. Газ-
дилаи, токидаи цПай къуна кПалер-къар кузвай дуъшуъшарни пара
жезва. Яран иифиз хуъре инал-анал куъчейрани гъаятрал куз хъайи
цПаярикай ялав-цПелхем аватна цПай къунни мумкин я. Амма къуънерал
къил алай, кПвачерал рикП квай беден алай, адаз касни лугъуз жедач,
гъашаратдивай лап фадлай акъалтзавай несилар патал зиярат хъан-
вай, райондин ад хкажзавай, хуъруъз ва жемятдиз гъуърмет къазан-
мишзавай, халкъдиз багъа ва селли тир и пак дараматдиз цПай ягъиз
жедани? Гъич жедай кар туш! И чПулав хабар агакъай гъар сада икП
фикирна жеде. Амма, агъзурбура гъайиф хъи - хъана! Им гъакъикъат
я! ИкП тирди субутзавай вири делилар ава ва абурун винел талукъ
органри кПвалахзава.

Сулейман бубадин кПваликай-музейдикай амай мусибатлу шикилар
акваз, чПуру хабарди Агъа СтПалдал гъар юкъуз республикадин вири
тинПерай гъизвай цПудралди инсанрин вилерал накъвар къвезва. 25-
мартдиз аниз чунни фена: Дагъустандин писателрин союздин прав-
ленидин председатель Мегъамед Агъмедов, Дагъустандин халкъдин
шаир Ханбиче Хаметова ва и цПарарин автор.

Райондин администрациядин векилрини музейдин къуллугъчийри
гъеле кПватПиз агакънавай делилрикай, цПай дугъриданни тайин касди
ягъайдакай ва и кар субут хъанвайдакай ихтилатар авурла, чун сиф-
те лугъудай гаф жагъин тийиз амукъна. Ахпа рикПера ажугъ, жуван
халкъдин, и хуъруън жемятдин патакъай гъайифар, пак дараматдал
къастунин гъил хкажсай небгетдиз нифретдин гъиссер кПватП жез
эгечПна. Сулейманан тПварцПел акП дамахзавай, зурба шаирдин къамат
вичин пайдахда авай районди ихътин тПвар гъикП къабулрай? СтПал-
вийри хуърелай ихътин беябурчивилин леке гъикП алудрай?..

Суалар гзаф къвезва. Амма жаваб, са шакни алачиз, сад хъун лазим
я: жезмай къван куъруъ вахтунда музей арадиз хкида!

Са касдин кар ятПани, далудихъ мадни къуватар галатПани, абуру
виридалайни важиблу са шартП - СтПал Сулейманан далудихъ халкъ
галайди - рикПелай алудна. Вилик девирра ихътин беябурчивилин рекъе
къур ксар къван гана рекъизвайди тир. Гъич тахъайтПа, жемятдин
нянедикай катна, хуъруъвай-кПваливай жезвайди тир. Небгетдин тПвар
яргъал-мукъвал ашкара жеда. Язух хъанвайди адан я. Ихътин кардай
акъалтай тПвар алаз ам гъикП яшамии хъжеда?..

СтПал Сулейманан кПвал-музей, гъелбетда, къе-пака арадиз хкведа.
Республикадин правительстводи и кардиз куъмек гуда, къилдин ксарин
куъмек яз пулдин такъатар кПватПун патални счет ахъайнава, устПа-
рарни, музейяр яратмишунин рекъай пешекарарни жагъида, кана терг
хъайи экспонатарни жагъин хъийида. Ихътин гъар садаз вичелни
къвезвай айиб яз аквазвай алчахвили рикПер къарсурнавай виридан

мурад сад я: 2016-йисан 18-майдиз, СтІал Сулейманан 147 йис тамам жезвай юкѳуз, нубатдин шииратдин сувар цийи хѳувунвай, икѳван га-гда хѳиз, халкѳдин руѳгѳдиз гележегдани кѳуллугѳ хѳийидай музейдин вилик тухун.

Эгер вичи авур кар вичин хзанда, хуѳрел яшинда алат тийир тагѳма жедайти аннамиш тавур небгетдикай рахун хѳувуртІа, адаз чІехи Су-леймана вахтундамаз, гѳеле 1935-йисуз, кѳиметни, жавабни ганва:

**АлахѳайтІан виш агѳзур суз,
Квевай жез туш чи кар агѳуз.
...Заз чидай гѳал, серфе ажуж
Я вун гунагѳкар, хвакѳей кас.**

**Буна авур чІуру хата,
Гзаф пис я анин кѳайда.
Чунни гѳатда ви гѳавурда:
Ви язуж я, ви келледа
Гѳатун гѳахѳтин гар, хвакѳей кас.**

**СтІал Сулейман ахварал
Фидач, фикир кІватІна хурал.
Кѳаз авач зи рикІи кѳарал.
Цийи кѳиляй мад чи хуѳрал
Эхцигун ян тІвар, хвакѳей кас?!**

Шират

Майрудин
БАБАХАНОВ

СУАЛ ГУЗВА – ТАЙИН ЖАВАБ САДАВАЙНИ ГЪАТЗАВАЧ...

ДЕРТ

Гьалтайбуруз, чидай-течир,
Гьардаз гузва за суал:
-Заз масакIа хьанва вири,
Яраб квезни гьакI я жал?

Икьван гагьди ацIай дуьнья,
Куьз ятIани ичIизва.
Заз юкьузни, варзсуз йифен
МичIериз хьиз, мичIизва.

Гаф-чIал лугьуз кIан хьайи кьван,
Мез элкьвезва - рахазвач,
Вилер кур туш, килигзава -
Гьич са затIни аквазвач.

Рагь ргазва – мекьивилин
Фул гьатзава беденда,
Къай авайла, зегьемди къаз,
Гьекь жезва са геренда.

Ахвар амач ксайлани,
РикIяй агьзур хиял физ,

Диде, вуна фикирнай жеди,
Заз а яргьал чIимел зулуз,
Анжах уьмуьр гана лугьуз.
Анжах уьмуьр жадай туш гуз,
Заз кьиникьни ганай, диде,
Вуна а чIавуз.

ГьакI себебсуз шехьиз, хьуьрез,
Ардебилдин абдал хьиз.

Вахт атайла, гишин хьана,
Хуьрек незва – галач дад,
Къарихдайла циз хупIзава -
Агьу жезва хьвайи яд.

Мукьвабурни, чарабурни
Аквас кIамач са касни,
Са жуьреда къабулзава
Гьам межлисни, гьам ясни.

Суал гузва - тайин жаваб
Садавайни гьатзавач.
«ХьанватIа им кими», - лугьуз,
Гьарма санихь катзава

Бирдан яргьай садан зайиф
Сес галукьна хатадин:
- Диде кьенвай хьтинди я
Мукьвара и гададин...

Буба, вунни агьунвай жеди,
Тфенг яна, хайи юкьуз.
Анжах заз тIвар гана лугьуз,
Зун кьейила, ядай суруз
Са кьванцизни тIвар ганай на,
Буба, а чIавуз.

КХЪИХЪ, ШАИР

Кхъихъ, шаир, валай бахтлу кас авач,
Чи гъар са югъ чІал бахшуниз къабил я:
И дуьньядин гуьзелвилихъ мас авач,
КІанзавайди шагьидвалдай къве вил я.

Шадвал ая, шел-хвал мийир алачиз,
Чан аламаз къил хура тун айиб я:
Вун алемда вичихъ мад тай авачир,
Анжах сад тир Чилин Шардин сагъиб я.

Рагъ ганва ваз цІай куькІвенвай датІана,
Экуьвални, чимивални вичевай,
ГатІунайтІа эвел-эхир къатІана,
Кеф чІугвадай пен я дуьнья вижевай.

Гъар камуна яр-емиш чи дерейрин,
Битмиш хъанва на дадмишун паталди.
Чехирдивай къерех жемир къерейрин,
Жигерра гар къекъвезмай къван чІавалди.

Рушар аку – хкетрик квай гуьзелар,
Тух тежедай вилер чпиз килигна!
Кхъихъ, шаир, муьгъуьббатдин гъезелар,
Гъар шиирдал са рушан тІвар эцигна.

Гъайиф, авач рехъ дидеяр къадимдай,
Аллагдай я гъар сад – инсан хайиди.
Гъисаб жедач ахътин велед итимдай,
Садра къванни дидедиз шел гъайиди.

Халис дуствал бахт я гъар са эркекдин,
Дуст дустунин ихтибарлу лувар я,
Дад масад я уртах незвай хуьрекдин,
Дуст галайла уьмуьр ичІи сувар я

Кхъихъ, шаир, тебрик ая шиирдал
Гъар цІийи югъ, къисметди ваз гайиди.
Сагъзамай къван къаруз амуьк уьмуьрдал,
Ахпа ана хъурай вичиз хъайиди

ЛАМРАН САВДА

I

Пулат, ч!ехи кьуллугъарна патарал,
Хуькведайвал хъана хайи накъварал.

Вири авай, к!валер-йикъар шегъерда,
Туьк!уьрнавай Европадин тегъерда.

Къенепатар дуьзмишнавай тумажда,
Машинарни – акъвазарна гаражда.

Банкаравай пуларикай рахадач –
Къадардин т!вар кьурт!а, садни агъадач.

Вири авай, анжах гъалар сугъул тир,
Са кар-кеспи авачир ам мачгъул тир.

Гъа пенсидиз фейи сифте йикъалай,
Адан рик!и-рик! ийизвай чакъвалай.

Эхирни ам са фикирдал атана,
Ацукъдайвал хайи хуьре хтана.

К!валер авай адаз хъсан хуьрени,
Гекъиг тежер чпихъ Дербент къелени.

Хуьруьнвийри къабулнай ам хушдаказ,
Хъанайт!ани сад-къвед рахаз бушдаказ:

-Хайи патар адан рик!ел хъайид туш,
Хуьруьз ада кикен хийир гайид туш.

Пулата вич мукъаятдиз тухузвай,
Халкъдиз къабул жедай гафар лугъузвай.

Вичин пулдохъ жугъун янай сурариз,
Чахчахарни – куьгъне муькъуьн къвалариз.

Склад хъанвай миск!ин дуьзар хъувунай,
Аниз герек тадаракар къачунай.

Гуьгъуьнилай хъайивал чир, Цаванда
Кас авачир кьил акъуддай кьуркъандай.

Къуьзуь кьилляй диндар хъанвай вич, Пулат,
Араб ч!ални чизвай адаз са бубат.

-На кьил кутур кар я, жува гъиле яхъ,
Кутугай кас авач маса гъеле чахъ.

Гъа икІ фекъи хъана Пулат Цавандин
Йикъа вадра ван чукІуриз азандин.

2

Вири-вири хъсан физвай, тек са кар
Авай, адан рикІ ийизвай пара тІар:

ГатІунай къван ам азандик кутаз къил,
Са ламран сес акъатзавай чІугваз зил.

Яргъайни ваъ - къуншидила мискІиндин,
Вични лам тир Бадру лугъур батиндин.

Сифте халкъди артух фикир ганачир,
Хуъредаибур сад-къведалай хъаначир.

Амма ахпа хуъре къайда гъат хъана,
Зилчидиз яб гудай, кимел кІватІ хъана.

Бадру кІвенкІве аваз вири хуърезвай,
Абур акваз фекъидин рикІ кІуърезвай.

Иесиди тарифардай вичини:
-Зи ламран сес ширинни я, хчини

Эхир Пулат нянихъай хъиз са юкъуз
КІвализ фена Бадрудин, лам це лугъуз.

Адан къаст тир пул гана ам къачуна,
Ягъиз туна, кицІериз гун дугуна.

АкІ тухуз жез мад ам Бадру хъанач хъи,
«КІвалин чан я», - лугъуз маса ганач хъи.

-Гъадалди я зи цІам-кІарас, векъ-къални,
Гудайди туш, ийимир гъич хиялни.

-Нагагъ машин багъишайтІа гъикІ жеда?
-Пис меслят туш, ламни хуъряй цуькІ жеда.

3

БалкІан къванни тахъай Бадру яшинда,
Кефер чІугваз авай гила машинда.

Гъар ам акур фекъи хъиле къачузвай,
«Квадра, су-у-щи, ам инсан туш», - лугъузвай.

Вахтар фена, къвез-къвез хъелни хкатна,
Хкатич гъа - кьилелай лам алатна!

Пабни къвалахъ ацукъарна гваз къекъвез,
Бадру авай мугъманриз физ, хъваз хуьквез.

Эхир са къуз къарсурна хуьр хабарди,
Аватнава лугъуз Бадру дагъардиз.

-Вичиз затІни хъанвач – сад-къве цІархар я,
Машиндикай кумайди тек чархар я.

-КІанзавайни квез кицІ вацІу тухвана,-
Виридалай вилик фекъи рахана.

Гъа и гафар вичиз сада хълагъай,
Бадруди къаз башламишна гъелягъар:

-КицІ гъа вичин къвалаз ягърай, кицІин хва,
Акъваз садра, кар аквада вичин за.

Бирдан са къуз азан гудай береда,
Мад ламран ван гъатна Цаван дереда.

Къунши хуьре бажанахдив вуганвай,
Лугъумир къван, Бадруди ам хканвай.

Гъа ламран сес акъатунни сад хъана,
МискІиндилаз гузвай азан къатІ хъана.

Себеб чириз фейибуру туна йикъ:
Пулат чилел эКІя хъанвай къуна рикІ.

4

Духтирдава Пулат Дербент шегъерда,
Къилдин кІвале, падишагъдин тегъерда.

Къвез-хъфизва патав ксар хуьряйни,
Хва-стхадин бес рикІелай фирайни?

Сагъ хъхъанва, амма хтун Цавандиз
Адан рикІи къабулзава заландиз.

Ламран савда гъеле куьтягъ хъанвачир,
Хуьре амай, Бадруди ам ганвачир.

Эхир атай садав хабар вугана,
Вичин кьилив Бадрудиз ша лагъана.

Эверайдаз чизвай себеб теклифдин,
Ихьтин серфе гьакI ахъаюн гъайиф тир.

Пакад юкъуз фена, Пулат акуна,
Адет тирвал, сифте гьал-кеф жузуна.

Ламракайни кватна эхир ихтилат:
-Квадра тIун на са патахъди а хейрат.

Кьуркъандани ам негънавай гъайван я.
-Пулат, лам туш, негънавайди къабан я.

На яргъияр ийизва гьакI гъавайда,
Ачухдиз лагъ жуван рикIе авайди.

КIанзавачтIа атана мад ламран сес,
Багъиша заз гараждавай «Мерседес»...

Тек Аллагъдиз чизва ана хъайиди,
Цаван хуьруьз хутахна са кьейиди...

ДАГЪВИЙРИН МЕНТАЛИТЕТ

Икъван гагъди авачир,
Сад аквазва куьчейра:
Шалвар – кикер галачир,
Кьилел – самун сомбреро.

За,- Ам вуж я, гъинай я? -
Къуншийривай суракъна.
-Аскеран – хва, чинай я,-
Эхир жаваб агакъна.

Руш вахчуна чкадин,
Акъатнава Рагъдандиз.
КIвал маса гуз бубадин,
Хтанвалда ватандиз.

Са мехъерин межлисда
Эхир дуьшуьш хъана чун.

Эрекъ лугъур иблисди
Ихтилатрал гъана чун.

Ам, кIус квачиз синихар,
Лезгидалди рахазва.
Чи адетар, кьилихар,
Акъваз тийиз гатазва:

-Менталитет дегишар
ТавуртIа, куь язух я!
Рагъдан патан еришар
Са шумудра артух я!

ТIуьн-хъуникай рахайтIа,
Не, рикIел вуч атайтIа...
Гъардан кIвале кьвед-пудар
Ава кьулай захутIар!

Завай сабур хуыз хъанач,
За адал сив элкъуърна:
-Хва, ви гафар дуыз хъанач,
На адетрик хуькуърна.

Тпуьнар хъурай верцИбур,
Къециз фирай къулайдиз,
Анра буьркъуь-къецИбур
Амукъзава субайдиз.

Диде-буба гадариз
Къуьзубурун кІвалериз.
Чинра абур гадайри
Элкъуьрзава пІирериз.

Хва-стхавал, хуник кваз,
Чи ивида гъатзава.
Ана, кІанчІал хъуник кваз,
Гъарма санихъ катзава.

Къануннава мусалай
Са жинсинин некаягъар!
Анра аял чІавалай,
Къабулзава тирягъар.

Вири уьмуьр - пул ийиз,
Кепек хъана – хвешила.
Руфун даим дул ийиз,
Руьгъ – гъамиша гишила.

Ахпа кІватІай девлетар
Вири амаз рекъизва...
Акъвазра кван хкетар,
На нин тариф ийизва!

Гададин сес атІана,
Мез вугай хъиз кирида...
Гъарда квекай ятІани,
Фикирзавай вирида.

Эхир чуькьни тавуна,
Хъфенай ам гафарсуз.
Бязибуруз акунай
Зун векъи яз къадарсуз:

-Бубайрикай рахунар
Инал нубат алачир:
Аскер къейи вахтунда,
А кас къилихъ галачир.

-Диде къейи чІавузни
Хтаначир бес вучиз?
-КІвалахиз гъяд юкъузни,
Авачалдай вахт вичиз.

Эхир сада атІана,
Гуя гъили гуьрз авай:
-Вич аку чаз хтана,
Менталетар чирзавай.

АматІани вах, ялгъуз,
КІвалер гуз кІанз тадизва,
«Азад ая, вач» лугъуз,
Югъди адав кикІизва.

Эхир мирес-варисар
Пул кІватІдай къал атанва,
Ам гана и иблисдиз,
«Техквердихъ квахъ» лагъанва.

Къуй вирибур вич хътин
Къибле патахъ туькІуьррай.
Менталетрик къуй чпин
КІар кІанелай хуькуьррай!

...Чи адетриз тегънедай,
Къве гаф тир гъакІ лагъайди,
Чидачир заз сифтедай,
Икъван крар авайди...

«Сад за лугъуз, сад на лугъуз...» - циклдай

ЖЕДАЙ ТУШ...

(мисалприн гъуьжет)

Гатфариз жив къвана лугъуз, Хъуьтлуьз хътин къай жадай туш. Ламра хайи шарагрикай Сад супа, сад тай жадай туш	Куьтен хкIун тавур никIе Къуьл цуналди къаз жадай туш. Накъ жунгаврик тефей дуьгве Къе бирдан бугъаз жадай туш.
Саф булахдик кутуналди, Адаваз яд гъиз жадай туш Дагъардал чIар чIугуналди Пайгар къуна физ жадай туш	Муьхце авай къурай векъел Чиг къваналди чиг жадай туш Марву тIвалар атIаналди, Арабадин гиг жадай туш
Вегъеналди къванер хуруз, ВацI яргъалди къаз жадай туш Цифер пара ава лугъуз, Булушкаяр цваз жадай туш	ВакIа тахай зулар жикъи Асландивай нез жадай туш Хва авачир хандин хцин Туй тебрикиз къвез жадай туш
Са иландин къве къиликай Сад – зегъре, сад дуьз жадай туш Иландивай дуьз рекъайни Дуьз цIар къуна физ жадай туш	Садра руг-руг хъайи гуьзгуь Мад сеферда хаз жадай туш Пул вуч ятIа такурдавай Пул буржуна къаз жадай туш
Вире туна кутIун тавур Канабдикай еб жадай туш Къавахдикай, атIун тавур, Аял хуьдай къеб жадай туш	Сиве сарар амачирдан Свах гъарайдик тIа жадай туш Тумакъ яцран тум садрани, Къакъар галкIиз, ква жадай туш
Къве кIарасдин буьркъуь цIалди Гъулданар цIурур жадай туш Памбагдин мих кIутадалди Тахтадай ракъур жадай туш	Пад кумачир куьгъне чувал Техилдай ацIур жадай туш КIан къечIяна са къифревай Шалбуз дагъ юзур жадай туш
Ирид хуьруьн мулкарин ник Са мукалдал гуьз жадай туш Ламраз яна Дербент къеле Цахци хивел гъиз жадай туш	Вад тфенгдай ягъай къуьрек Вад хуьрекдай як жадай туш Вичик агъу квай затIуник Гъич садрани квак жадай туш
Дувул ктIай кIерецдин тар Ачайралди къаз жадай туш Шаз сикIре тIуьр бадбадикай Ци лув гудай къаз жадай туш	Гъуьле вердиш хъайи балугъ Къурамагдал хуьз жадай туш ВацIай, кIвачер къежир тийиз, Садавайни физ жадай туш
Катулдин кIан гатаналди, Тафтунихъ хъиз ван жадай туш Фитедин цел элчуьхналди, Къумадикай къван жадай туш.	Каспий гъуьляй экъечIайдан Рехъ вацIувай къаз жадай туш Вавай, гъикъван ялайтIани, Зун кIевера тваз жадай туш

МАД ВАКАЙ...

Нагагъ уьмуьр ганайтІа
Заз къвед лагъай сеферда,
Вири крар ийидай
За цийи тир тегьерда.

Къведайла и дуьньядиз,
Шехьдачир - за алхишдай,
Жуван патай дидедиз
Сифте шадвал багъишдай.

ГъвечІи чІавуз чІехи жез
Алахьдачир гужалди,
Аялвиле амукъдай
Лап жезмай къван яргъалди.

Гуьгъуьниз шез, гъарайиз,
Гъилик, къакъ хъиз, кикІидай,
Ракъурдачир буба за
А гъурчез, вич рекъидай.

Дуст къадачир къаст - чІуру,
Мецив гвайбур шекервал,
Ахпа маса гайила,
РикІ кІусни тІар тежервал.

Анжах са кар мадни за
Гъа вилик хъиз хъийидай:
Мехьердай вахт атайла,
Свас яз мад вун хкидай.

* * *

Женнет- им чаз вахт ятІа
Бедендик квай дидедин?
ШехъзаватІа гъавиляй
Чун дуьньядиз къведайла...

* * *

Сада вичин пехъи кицІиз
Къуншидин тІвар багъишна.
Чир хъайила и кар вичиз,
Къунши фена адав кикІиз –
Са къиямат къурмишна.

Атанвайдаз хъана къарши,
КицІи чилер чухвазвай.
Иесдизни жезвай хвеш:

Къерехдихъай кицІни къунши
КикІизвай хъиз аквазвай.

Са-сад хъана кІватІ хуьруьнбур
Акурла и ким-киме.
Иесди къал хъийизвай гур:
-ТІварарни я сад хътинбур,
КицІ ятІа лагъ гъим куьне?!

ХАЙИ ХУЬРЕ

Бахт тушни бес хайи хуьруьн
Мулкара къекъуьн!
ЧІугвазва хур ацІай нефес –
Ширин я, ширин.

Къуд пад чІурар, емиш тарар
Къилихъ – там пипин.
Цавай къурай кІантІа цІаяр,
Серин я, серин.

АвачтІани вацІар, гъуьлер,
Гъавизар церин.

Гъуьлерилай ина рикІер
Дерин я, дерин.

Таниш я заз къадар яхцІур
Къайда гъар кІвалин:
Ина дуствал, гъурмет, хатур
Къалин я, къалин.

Вири ама: рагъ - къакъанда,
Деб-адет хуьруьн,
Къит хъанвайди зи ватанда
Хуьруьн я, хуьруьн...

ХАЙИ ЧІАЛ

Навои Бутаеваз

Ашкара туш, гъинватІа ви бинейр,
Гъи чІавуз вун акъатнатІа майдандиз,
Дидедин чІал, дерин я ви дегънеяр,
Вун себеб яз элкъвена зун инсандиз:

На мез гана - зун сифте яз рахана,
Мумкин хъана гъиссерин гъуъл ачухдай.
Дустариз заз къезил гафар жагъана,
Душманризни заланбур – ви сандухдай.

Ви сесерай гагъ ван жеда вацІарин,
Авахъзавай дагъдин къакъан рагарай.
Гагъ шагъвардал кушкушзавай нацІарин,
Гагъ ван жеда къукърумрин, цав кукІварай.

Шумуд халкъдин шумуд чІалаз кІан хъанай
Ви чка къаз, акъвазиз ви еринда,
Амма вакай тІем такакъдай къван хъанай,
Ацукънавай лезгивилин деринда.

Вакай яракъ хъанай Къуьчхуьр Саидаз,
Хаин хандин хура, хъел хъиз, акІурдай,
Эминазни шиир хъанай, кІанидаз
РикІин гъиссер, чарчел кхъиз, ракъурдай.

Сулейманаз на илгъамни зур ганай,
Миллионар гъейранарнай къучагъди.
Кремлдал, пайдахди хъиз, нур ганай,
Агъзур пине алай адан валчагъди.

Бязибуру ви гъайбатар чин тийиз,-
«Адан мензил гъинал къван я»,- лугъузва
Амма вуна, къундармайрал къин тегъиз,
Жуван ятар гележегдихъ тухузва.

Вавай жеда зун хуьз – ийиз барбатІни,
МуьтІуьгъ чан я гъамиша ви эмирдиз.
Валай багъа авач мад захъ са затІни:
Вун себеб яз элкъвена зун шаирдиз.

Љикаят

Фейзудин НАГЪИЕВ

КУЪРСНАВАЙДАН ДАФТАР

ДАГЪВИ ХУЪРЕВАЙ ЛЕКЪЕР

Дуъньядал вилиз такур хътин, акуртлани чӀалахъ тежер хътин аламатар гзаф ала. Амма заз акур аламатдин чӀалахъ зун къени жезвач.

Яраб ам ахвар тиртӀа?..

Яраб ам гъакъикъат тиртӀа?..

Са сеферда заз редакторди зверна: «Флан дагълух хуъруькай са макъала кхъена кӀанда. Бес, – лагъана ада, – ана са ажайиб адетар гвай халкъ яшамиш жезва. Килиг абурун нугъватдиз, абурун адетриз, абурун ацукъун-къара гъуниз, кӀватӀа жуваз матриал, вазни чир хъуй, чазни кхъихъ. А кӀвалах ви гъилий къенвай кар я».

Командировкадин пул-затӀ къачуна, рекъе гъатдалди вилик зун чи алимрин патав фена. Белки гъабуру заз са меслят къалурун.

– Абур кӀелерикай я, – лагъана заз миллетрин гъахъ-гъисабдин пешекар са алимди.

– Ваъ, – лагъана муькуьда, Аллагъ авани, авачни чирдай – гъа рекъерин пешекарди. – КӀелер абурун тухумдин са тӀвар я. Заз чида хъи, абур цицӀелерикай тирди. Гъатта бязи къибле алимри абур цаварилай атайбур я лугъузва. Мад кӀелер цаварилай къвеч къван. Къвез хъайитӀа, цаварилай цицӀер атана кӀанда.

– Ваз абуру чпи вуч лугъузватӀа чидани? – алава хъувуна сад лагъайда.

– Абуру чпиз лекъер лугъузва.

– Гъамни цаварилай атайбур тирди успатзавай са делил я, – рази хъана къвед лагъайди.

И рахунрикай са кфетни хкудиз тахъай зун эхирни рекъе гъатна. Махарик квайди хъиз, улакьдай эвичӀайдалай къулухъни гъа жуваз къалурай терефдихъди фена зун. Деро атӀуз, тепе атӀуз. Къумбакдила кам ягъиз, кӀалда риб акӀуриз, цӀимилдила хкадриз. Атана агакъна, дагъларин кӀеме авай са хуъруьз акъатна.

Хуъруьн вилик, хуъруьз агакъдалди, сулар квай. «Къала кван, – лагъана за, – зун и сулариз килигин. Жемятдин ацукъун-къарагъун суларай хъсан аквада. Сулар элкъвена къванцин паруда тунва. И агалайвили, сулар кӀвачик

тахъуни, ина мал-гъайван тахъуни и хуъруьнвийрин эдебдин къакъанвал, чпин бубайрихъ, хва-стхадихъ, чпихъай къакъатнавайбурухъ авай майил, еке гъурмет къалурзавай.

Амма и сураза аз алааматдин са кар акуна. Ина бязи къванерал са кхьинни алачир. Кхьинар алайбурукайни виридалай яшлу касдин къад йис тир. Амай-бур авай цуд йисар, вад йисар, гъатта гзафбур къвед-пуд йисар яшамиш хъана къейибурни. Аквадайвал, ибур жегьилар кучудзавай накъвар тир. Бес абуру къуьзуьбур гина кучудзава? Амма мукъварив мад маса сура галачир.

Сурадай экъечІна хуьруьз хкаж жедайла аз мад са алаамат акуна. Хаядал алай зурба хъархъу тарцикай чІулав са затІ куьрсарнавай. Мукъув атана кили-гайтІа, кІарасдин агалай магъфе-сандух я. Урусри адаз гроб лугъуда. Ништа адан шумуд йисар тиртІа. Мурс акъатна кІарас тахта вичел алай хьирхъамрин гъиллай цІаруз аквазвай. «Яраб им вуч затІ ятІа?» – хияллу хъана зун.

Хуьруьв агакъайла, югъ хурушум хъанвай. Хуьре кІелерин эвердинни хиперин гъайдин ванер гъатнавай. Вири хуьрерин рекъери хъиз, и хуьруьн рекъини гъана зун кимел акъудна. Атана салам гайивалди, кимел алай куьзуьбуруни кваз къарагъна зи салам къуна. Адетдин жузунар, хабарар къурдалай гуьгуььниз са къуьзуьда (ам виридалайни инал чІехиди. яшлуди хъиз аквазвай) завай вун нин мугъман я, лагъана жузуна. За жув гъи дердидиз атанватІа лагъайвалди, лацу чуру квайда, виридахъ элкъвена, зун вичин мугъман тирди малумарна. За амайбурун чина серии гъатайди къатІана.

КІвале, вилик гъайи фу-затІ тІуьрдалай къулухъ, за къуьзуьдавай жуваз секинвал тагузвай кардикай жузун къетІна.

– Я буба, – лагъана за, – жузун айиб тахъуй, бес куь сураза кучуднавайбур вири жегьилар вучиз я? Куьне тахъайтІа къуьзуьбур маса накъвара кучудзавани?

– Ваъ, я бала, – са тІимил хъвер кваз рахана къуьзуьди, – чна вири жемьт гъа са сураза кучукзава. Эхъ, эхъ, – вилералди зи суал акъвазарна ада. – Ингъе къе вун атана зи цІувад йис хъана.

– АкІ ятІа зун куь хайи йикъал расалмиш хъана ман, – лагъана за, квез зи патай куь 115 йис хъайи югъ мубаракрай!

– 115 ваъ, гъакІан цІувад, – зи гаф атІана къуьзуьда.

– ГъикІ? – мягтел хъана зун. Заз къуьзек зал хуьрезвайдини аквазвачир.

– Инсандин яшар, хтул, – къуьзуьда вичи чай хъвайи истикІан къерехдихъ чІугуна, – инсандин уьмуьр ада тухвай йикъарикай, йисарикай ваъ, а инсанди масад паталди авур са хийирдикай, хъсанвиликай ибарат я. Чун инсанрикай чара ва яргъа и дагълух хуьре сарзавайвиляй, чи патариз, артух кас-мас акъатзавач. Гзаф сарлай хатадай хъиз акъатай и вун хътин мугъман атайла гъар са хуьруьнвидиз ам вичихъди чІугваз, вичин кІвализ илифариз кІанзава. Хъсан хъана гена вал, кимел къведалди, масад гъалт тавурди. ТахъайтІа вун зи кІвализ къисмет жедачир. Ингъе, къе вун себеб яз зи са йис мад артух хъхъанва, – рехи спелрикай хъверна ада. – Чи жемьтди инсандин яшар хайидалай инихъди ваъ, ада са хийирдин кар авурдалай къулухъ гъисабда. ТахъайтІа къуьзуь хъана къейибурозни кхьинар алачир цІалцІам къванер къисмет жада. Им виридалайни айиб кар я.

– Бес а хъархъу тарцикай куьрсарнавай зурба къвати вучтинди я? Вични халисан гробдиз ухшар я, хашпараар къейила кучукдай.

– Вун гъахъ я, хтул. Ам гъа вуна лугъузвай груб я.

– Вагъ! Чи патара гробар жеч эхир! Ина хашпараярни яшамиш жезвани къван?

– КІантІа хашпара хъуй, кІантІа чувуд хъуй, кІантІа са масад – аникай зарар авач. Абур вири дин гвай инсанар я. Анжах мусиббатдин кар я саникайни тахъун. Жув хайи накъв, жуван ери, жуван халкъ тахъун. Чиликай, цавукай пай атІун. Гъич са бендедиз къисмет тахъурай ихътин крар, я Аллагъ, я Ребби! – чинивай гъил чІугуна къуъзуъда. – Амин! АтІа грубдавайдз къисмет хъайи кар. Ам мусиббат я, бала. КІваливай-къавай хъун, чиливай-цавувай хъун...

– АкІ хъайила адан къене дугъриданни инсан кучуднавани? Акайла ам дугъриданни гроб я ман! Аламатдин кар я. Бес ам куърс вучиз авунва? Эл-адетдивди кучуд тавуна?

– Бес вири аламат гъана авачни, чан бала? Ам гъина кучукда? Цаварал? Чилерал? Гъи чилерал? Гъи ерида?

– Бес адаз вичин ери авачирни? Ам яз вуж я? Гъибурукай я?

– Ша, за ваз галай-галайвал ихтилат ийин. ТахъайтІа, заз аквазва, ви суалар пара жеда, вавай къарай къаз жезвач.

Гъар са инсанди, халудин, вичин эхир къиликайни фикирна кІанда. Анжах са къил хуъникай ваъ. Лугъун хъи, инсан эхиримжи рекъиз гъикІ гъазур жезватІа, ам эхиратдиз вуч гваз хъфиз гъазур хъанватІа, гъам я адаз къевезвай къимет. Адан умуърдин мас. Лайихлу инсандиз лайихлу къиникъни лазим я. А грубдин къеневайдан са акъван гзаф яшар тушир. Гъатта чи хуъруън гъисабрай адан са йисни хъанватІа чидач. Ам къена са акъван пара вахтар фенвачтІани, ам садан рикІелни аламач. Ам вуч тир – вуж тир? Адан арха-марха вужар тир?... Заз адан буба хъсандиз чидай кас тиртІани, завай ам заз чида лугъузни жедач. Куъз лагъайтІа, а хазан, а тухум артух хуъруък акахъай хазан тушир. Абурун бубаяр, абурун бубайрин бубаярни гъахътинбур я лугъудай. Артух юкъ агъузна кІвалахай инсанар абур туширтІани, девлетар абуруз гзаф авай. Лапагар, малар, мулкар, никІер... КІвалерални гъамиша къаравушар, гъамбалар жедай. Абурун эсилар са гъинай ятІани атана ацукайбур я лугъудай. Амма гъинай я, вуч я – садавайни лугъуз жедач. Чебни чи хуъруънвийрин акунриз ухшар авайбур тушир. Къилел къуъзуъ хъайилани рехи тежедай къалин бурма чІарар. Ири, элкъвей чІулав вилер. Далдамдин рувар хъиз дакІур плузарар. Къумрал хам, къалин чІар алай... Ингъе, гъа ихътин менсебар тир. Заз абуру хуъруънбуруз са хъсанвал авуна чидач. Дуъз лагъайтІа, са писвални авуна лагъана заз ван хъанач. Абурун эхиримжи эркек гъа куърсарнавайди я. Адалай къир, адан бубадихъ мад велед авачир. Рушар гъарма саниз тухвана. Абурни мал-девлетар вири чпин стхадиз гъатна лугъуз, мад бубадихъ агат хъувурди туш. А фасикъ лагъайтІа, вичин буба къейилани хтай кас туш. Гъахъ лагъайтІа, садра хтана ам. А чІавуз хуъруън советІдай адаз са документ кІан хъанай лугъуда. Вичин бубаяр и хуърйя тушир, абур иниз са гъинай ятІани куъч хъана атайбур тир, лугъудай документ. А карди гена хуъруънбурук ажугъ кутунай. И хуъре хана чІехи жен, хуъруъкай къил къакъудин? ГъакІ хъана, хтул, Эхъ. Ахпа ам квахъна. Садазни адан патахъай са ван-сесни мад хъхъанач. Таъа чи хуъруъз яру хашар алайбур къведалди.

– Яру хашар алайбур вучтинбур я, я халу?

– Абурал лацу халатар алай. Нерилай агъуз чинарни лацу жунайралди кутІуннавай. Халатрин хуруйрал, далуйрал еке яру хашар алай. Гъабуру гваз

хтайди я а груб. А чІавуз атана хуьруьнбур вири кІватІ хьайи чкадал чаз дил-мажди икІ лагъанай: «Куь хуьруьнви Хуан Гадес вири дуьньяда тІвар-ван авай алим-философ я. Ам анжах са чи дамах, вири дуьньядин дамах ваь, гьакІ куь лезгийрин дамахни я. Квевай адал дамах ийиз жеда. Ихьтин яргъал, бицІи хуьре икьван зурба медени кас хьунал чун гзаф мягьтел я. Чна адан эхиримжи тІалабун тамамарзава. Ада вич кьейила хайи чкада кучуд лагъанай. Амма адан паспортда са маса хуьр кхьенвай. Ана мейит кьабулнач. И кас чпин хуьруьнви туш лагъана. Ахпа чун вири архивар тупІалай авуна килигайла, чаз, ам куь хуьре хайиди яз жагъана». ИкІ лагъана, атайбур хьфена. Гьич акъвазни тавуна. Тади кваз. Яру хашар алай вертелутда аваз. Мад хкайдаз вуч ийида? Кучудна кІанда. Жемятди ам кучудун меслятна. АтІана сур-кьул. Атайбуру чаз груб ахьай тавун тагькимнай. Чна гьакІани вучдай адан грубдикай ахьайна. Ништа шумуд йикъар тиртІа ам рекъера аваз. Кучудна чна ам сурарин кьилихь. Амма алапат! Пакад юкьуз акуна чаз – груб чилик квач. Сур алай чкани гьич кягъ тавур хьиз кьул хьхьанва. Мад кІватІ хьана чун. Мад кукхтуна чилик. Пакад йукьуз, ай алапат, ам мад чиликай хкатна! Эхирни пуд лагъай йукьуз кучудна ам, жемятди вилив хуьн меслятна, им вуч кар ятІа акван. Са кьуд-вад кас йифиз уьлхуьз акъвазна. Зунни квай абурук. Варз алай йиф тир. Садра акуна хьи чаз, сур алай чка дакІваз гатІунна. Сурун кІунтІ кьвез-кьвез еке хьана. Са гьинай ятІани дишегълидин яваш цІурдин ван кьвезвай. Налугъуди, и мукьув хьиз дишегълиди аял хазва. Садлагъана кІунтІ пад хьана анай чилел чна чилик кутур груб хкатна гадар хьана. Ахпани цІур яваш хьана, чилни михьиз дуьз хьхьана. Налугъуди, анал сур хьайиди туш. Чай садайни са гаф акъатнач. Чаз кичІени хьанвай, и кар чаз алапатни тир.

«Ам чили кьабулзавач, – лагъана пакад йукьуз хуьруьн камалэгълийри – ам гьакІ чилел туна кІанда». Амма чилел тунни виже кьвезвачир. Чуран-затІ, ничхир-мичхир я, гьакІ гадарай мейит тадани абуру? Гъавилай ам яцІу муфтулдалди кутІунна атІа кьвалал алай хьархьу тарцикай куьрсарун меслят акуна. Гила а тарцелни «груб куьрсарнавай тар» тІвар акъалтнава. А тарцин мукьувай гьич ничхирдини лув гузмач. Я жемятдини адан патав фидай жуьрэт ийизвач.

– Акъван зурба тарцел ништа гьикъван кІерецар жезватІа. Бес куьне кІерецар кьванни кІватІзавачни?

– Астафируллагъ! За ваз вуч лугъун. А груб куьрсарайдалай кьулухъ тарцел кІерецар ваь, са маса жуьредин емишар жезва. Гьа кІерецриз ухшар, амма кьене пчІи руьхъ авай. Пилидцуфар хьтин. Мадни лугъун за ваз, йифиз чуьлда хьайи бязибурал груб кьуьнеллаз кьекъвезвай сад гьалтзава. Инсанар адакай кьурвах жезва. Ам лагъайтІа инсандин гуьгуьна гьатзава. Гена хьсан хьана адан кьуьнел залан груб алаз. Гъавилай адавай тади ийиз жезвач. Гьа ихьтин крар я, хтул, Гена хьсан хьана, вун кхьинарзавай кас зал раст хьана. За фадлай хуьзвай са шейъ ава. – Кьуьзуьди кьарагъна. Ада кІвалин дакІарда авай бицІи сандухдин кьил хкажна анай яцІу дафтарар акъудна. – Ингъе. Ингъе абур...

– Абур вучар я, халу, – жузуна за, кьуьзуьди са тІимил кисна алай чкадал акъвазнаваз акурла.

– Ибур... ибур адан чарар я, – хиялрикай хкатна ам. – Куьрсарнавайдан чарар. Зун малим тирвилай советІдай и чарар зав вахканай. Яру хашар алай-буру хкай чарар. Амма завай и кхьинар кІелиз хьанач. Ибур гьи чІалалди, гьи

гъарфаралди кхъенватIа, зи кьил акъатнач. Белки, ви кьил акъатин. Я тахъайтIа шегъерда ваз абур кIелдай са пешекар жагъин.

Дугъриданни дафтарда кхъенвай кхъинар икъван чIавалди заз такур гъарфаралди кхъенвай.

Шегъердиз хтайдалай къулухъ за ам са шумуд касдиз, гъар чIаларин пешекарриз къалурна, амма садан кьилни а кхъинрай акъатнач. Эхирни зи са дустуни абурай кьил акъудна. «Яда, – лагъана дустуни. – Ибур терсина кхъенвай гъарфар туштIа гъа». Гуьзгуьдай килигайтIа, язва. Латин гъарфаралди авунвай кхъинар. Са тIимил патахъ хатIаралди. Амай кIвалахар са акъван четин яз амукънач. Кхъинар испан чIалалди авунваз хъана. Жуван харжи гана за абур испан чIалай таржума ийиз туна. Ингъе а кхъинар. За абур куь вилик эцигзава. Абурун автор Хуан Гадес (Хан Гъадисов) гзаф йисара Гондурасда яшамиш хъана. Ада космополит партIни тешкилна. Адан кхъинра гзаф чкаяр, гьелбетда, таржума ийиз хъанвач. ЯтIани абурай абурун иесдикай гзаф маракълу малуматар чир жезва.

КУЪРСАРНАВАЙДАН ДАФТАР

За са касдални ихтибарзавач. Гъич жуван папални. Аялрални. Гъатта жувални завай вири крар ихтибариз жедач. Дустар, сирдашар заз зи яшинда хъайид туш. Заз чиз, халисан дустар хъунни мумкин кар туш. Эхъ, агъзур сеферда гъахъ я Лукиан: инсандихъ пара дустар хъун мумкин туш. Эгер са касдихъ пара дустар аватIа, адавай яргъаз хъухъ. Ам хата инсан я. Де вуна лагъ. Виридахъ галаз гъикI рекъе фида? Шумудаз вуна кIандайвал ийида? Шумудавай ваз кIандайвал ийиз алакьда? Вахъ галаз дуст жез кIанзавайдаз вакай са хийир хкудиз кIан жеда. Гъам я адан мурад. Маса кар ина авач. Зи фикирдалди, дуст вич пчIи гаф я. Инсандихъ халисан дустар садни жедач. Халисандиз вахъ вичихъ хъиз рикI кудай. Ви хийир вичин хийирдай, ви зарар вичин зарардай къадай. Ахъгинди ваз бажагъат жагъида. Дустар я лугъуз къекъведайбур гзаф акурди я заз. Ахпа сад масадан папал ашукъ жеда, сада муькуьдан девлетда вил твада. Дустар я лугъузвайбурукай сад лам хъана кIанда, муькуьдни – ламраллайди. Ламра эхна ялна кIанда. Аллагъди яргъазрай, эгер садра кIаник квайда – «ша чна са геренда чи чкаяр дегишарин», ва я – «зун галатнава, за са ял ягъин», – лагъайтIа, дуствал гъасятда чIур жеда. Гъахътин затI я дуствал. Залан. Туькьуьл. Гъавиляй захъ дустар авач... Я кIанни ийидач!

Эгер дуьз хиве къуртIа, са касдиз са чIавуз зани дуст лугъудай. А зи сифтегъан паб гваз катай ламран хциз. Дуст я, дуст я лугъуз, ам заз командировкадай хтайла зи папан месикай жагъана. Эхъ, гъакъван рикI кудай дуст тир ам вичивай хъайитIа. Гъатта вун авачирла ви папан тIал-квални элякъардай.

Гъеле Московда кIвалахзавай бере тир ам за. А чIавуз зун компартиядин сиясат идеологиядин институтдин къуллугъчи тир. Вични лап кар алай къуллугъчи. Советрин вири куьлуь халкъар чIехи совет халкъдин къене цIрана са миллетдиз элкьуьн лазим тирвилини концепцияни бес зи келледин гъунар тир эхир! Пагъ гъикъван хъанай заз аксидарар? Гъикъван зи тIвар жакъванай абуру? Амма арадал вуч атана? Гъикъван абуру зун жакъванатIа, гъакъван зи сан хкаж хъана. Зи тIвар чкIана. Вири дуьньяда машгъур хъана: «Куьлуь халкъар чIехи халкъдин къене цIурурна, битав са миллетдиз элкьуьрунин концепция» фагъумай, туькIуьрай кас!

Де идалай пара ахмакьвал женни! Де куьне фикир це. Чилин винел агъзур жуьре миллетар ала. Миллетарни туш гъа. ГъакІан куьлуь кІеретІар, тайифаяр, тухумар. Бязибурун къадар вишелейни пара туш. Де ибуруз кІел-кхьин, милли къилихар, хесетар гъисаба къуна кІанзавай маса терефар вири тупІухъди авуртІа, аквада хъи, абурун къайгъудар крар таъминариз, идара ийиз триллионар, квадрильоанар герек къведа. Гъавиляй алачни бес дуьньядал каш! Гъавиляй авачни бес вилик пад къаз тежезвай азарар! Къитвал. Авамвал. Инсаниятдиз динар, гзаф чІалар, гзаф алфавитар, жуьреба-жуьре къанунар герек туш. Герек, са чІал жен чилин винел. Са миллет. Са къанун. Дин? Дин стІуни герек затІ туш. Ада гена инсанрин арада тафават твазва. Гъикъван такъатар къенят жедай гъакІ хъанайтІа! Гъисабиз хъун четин я. Эгер тІебии къайдада инсаният вилик фенайтІа, эхир гъакІ женни ийидай. Амма инсаният а дережадив агакъдач. Ада вичи вич терг ийида. Гъа икІ тахъун паталди я зи вири гъерекатар. Инсан миллетчи ваъ, космополит я вичин бинедай. Дидедин руфуна амаз. Миллетчи адакай жемиятди ийизва.

* * *

Зи паспортда лезги я лагъана кхъенвай. Де лагъ, вуч затІ я лезги? Вуч ава лезгидихъ? ЧІал? Гъина бакара къвезва ам? Низ ва гъина куьмек хъана адакай? Вун лезги я лагъана, ни куьмек гана ваз? Гъинавай чІуру хесетар лезгидик ква: къанихвал, пехилвал, сад садакай рахун, сада сад кваз такъун...

Хъсан хесетар? Абур гъа вирибурукни квачни? Чирвилихъди ялун, гъахъ кІан хъун, адалат кІан хъун... Дуьз лагъайтІа а пис хесетар зи концепциядив гена къадай хесетар я. Гъикъван гъахътин хесетар хъайитІа халкъарик, гъакъван абур фад цІрада. БицІи халкъарин къисметар акІ я хъи заз, гуя абур чандин къазадавайдаз тешпигъ я. Я фад къена куьтягъна кІанда, артух азаб тагудайвал. Я маса иви ягъна сагъарна кІанда.

Зун лезги тирвиляй чІехи кІвалахдал эциг тийиз хъана. Хъфена зун хуьруьз. Къачуна справка советдай. Ихътин кас ина хайид туш лагъана. Ахпа жуван паспорт квадарна за. Къасухдай. Масанай къачуна за паспорт. ЦІийиди. Виридалайни чІехи миллетдин векил я лагъана. Къвез-къвез зи суфатдихъ галазни абур вердиш хъана. Абурук чпикни гъар жуьрединбур ква эхир. Лацубурни чІулавбур. ЦІарубурни ярубур. Пабни за гъабурукай къачуна. Ахпа фена зи карьера виликди. Уьлкведа закай цІийи илимдин, гзаф миллетар цІурурна са миллет туькІуьрунин, пешекар, дестег хъана.

* * *

Зун философ я. Зи пеше инсаниятдиз гележегдихъ фидай дуьз рехъ къалурун я. Дуьз ва регъат рехъ. Гележегдихъ фад агакъдай рехъ. Сагъ-саламатдиз агакъдай рехъ.

Тебиат вич дуьз туькІуьр хъанвай затІ туш. Ам тесниф жедайла аник са гъихътин ятІани гъалатІ акатна. ТахъайтІа икІ жедайни? Килиг, чилин винел гъикъван набат атар алатІа. Гъар жуьредин. Амма хийир квай, култур набатат зайифди жеда. Вучиз? Акси яз, чІуру хъчар фараш жеда. ЧІурухъанри култур набататар тергда. Вучиз ганва чІурухъанриз ихътин къуват?

Мадни килиг. ЧІуран вагъши гъайванар. Абур кІвалинбурулай викигъ жеда. Вагъши гъайванар чпин нехирриз фад кІватІ жеда. Абуру чпин жинс барбатІ хъуниз авай хатавал гъасятда гъиссда. Амма инсанриз авач ахътин гъисс.

Ихътин гъисс абуру квадарнава. Эхъ, инсанрин арадани ава цивилизациядиз мукъва медени халкъар ва къецин йикъалдини нехирдин жуьреда яшамиш жезвай тайифаяр – куьчери халкъар. А халкъари чилин винел шумуд гъукуматар, шумуд цивилизацияр чкIурна! ГъикI мукъва ийин бес вагъшивални културнивал? ГъикI ийин абурукай са халкъ, са миллет? Илимдин ва цивилизациядин гурарин къакъан кIарцIиз хкаж хъанвай са миллет. Ингъе философиядин кар алай месэла. Ихътин, вири алемдиз важиб авай проблемаяр арадал атанвай вахтунда, «зун, зун!», «чун, чун!» лугъуз акъвазнава бязибур. Бес абуруз акъул гъикI гуда? ГъикI ацакъарда абурун келлейра? Вуч бакара авай затIар я дидед чIал, дидед мани, жуван халкъ? Ибур инсаният лап аялвиле авайла къиметда жедай гафар я. Инсаният виликди финивай, прогрессдихъ ялунивай ада «инсаният», «алем», «космос» понятийрал амал авуна кIанда.

* * *

Жуван отпускадин вядеда хуьруьз хъфенай зун са сеферда. Советдай справка къачуз. Зун а хуьре хайиди туш лугъудай справка. Дуьз лагъайтIа, а справка санизни герек атаначир. Ам анжах заз герек авай. Адалди за жув а миллетдихъ галаз кукIурнавай эхиримжи гъал атIанай. Заз абурун ацукъун-къарагъун акурла, жувни гъабурукай тирвиляй, са мус ятIани абурукай тирвиляй регъуь хъанай. Де фена а яргъара, чIуран чкайра, а дагълара муг кутуначиртIа, маса медени чкаяр сал хъанвайни? Я рехъ-хвал авач. Я улакъ физвач. Чара атIана зи аниз агакъдалди. Гъа пакад юкъуз анай катни хъувунай. Я газ авач, я гъамам авач. Гъажетхана акъван яргъа ава хъи, аниз агакъдалди... Я са магазин авач, я са клуб авач. Яраб ина халкъ гъикI яшамиш жезватIа? Яраб ина зун гъикI яшамиш хъанатIа. АтIа цуриз ухшар дарамат ам мектеб я. Яраб за ана гъикI кIелнатIа? Бубани амачир. Ам кучудай чкани чир жезмачир. Къилихъ бицIи къванер экъягнавайбурун къисмет гъам я. Абурун сурар фад квахъда. Де вучда сурукай? Квахъна, квахънач. Къейибуру чкадикай вучзавайди я? Чан алайбуруз бес жезвач и чил. Амукъна къейибуруз. Дуьз карзава мейитар кузвайбуру. Маса чка жагъаначир зи бубайризни, и чка хкъаначиртIа, уьмуьр тухуз. Зи бубаяр арабрикай тир. Емендай. Абур и патариз дин чкIурзавайбур яз атанай. Яраб вучзавайтIа абуру и диндикай? Гъич чпин ругни амач. Я зазни, абурун несилдиз, абурун зегъметди са хийир ганач. Де лагъ гила: вучиз за и миллет патал жуван къуватар серф ийида? Я акъадани и миллет зи гъавурда? Чир жедани адаз зи къадир? Ваъ! Чир жедач! Гъавиляй, завай жедай кар жуван бубайрин къисас вахчун я. И чилелай. И халкъдилай. ЧкIурда за ам... ЦIурурда...

Гъа чIавуз тир зи келледиз гзаф миллетрикай са миллет туькIуьрунин фикир атайди. Жува кIвалахзавай институтди ва ахпа компартиядин ЦК-ди и кардиз, зи фикирдиз еке къимет ва талукъ къуват ганай.

* * *

Зи вири крар хъсан физвай, амма папа машатна. Зи вири кIвалахар какадарна, чIиргъин авуна...

Гъелбетда зун адал эвленмиш жедайла чизвай заз, адан вил пата авайди. Амма адан бубадилай зи диссертацидин къисмет аслу тир. Рушни виридан гъилел-вилел алай, акунар алай руш тир. Дуьз лагъайтIа, жувавай ам са патахъайни таъминариз тежедайдан гъавурда зун геж акъунай. Киштатар

ягъзавайдини заз чизвай ада. Анжах за чизвайдай къазвачир. Къуй ягърай. Вичиз вуч кІандатІани авурай. Дуъз лагъайтІа, адал машгъул жадай вахтни заз авачир. Жегъил, гуъзел, тІарам дишегъли я. ТІебиат я. Зун а крарин гъавурда ава. Зунжурда авай кач зунжурдай ара-ара ахъайна кІанда эхир. ТахъайтІа ам мадни пехъи жада. А кча заз, вич хътин, са бицІи качни хана. Чидач залай яни, масадалай яни? Нин къил акъатда? И кІвалахар гъич. И кІвалахрал бес тахъана, зи кІвални, зун ксузвай месни ада бедрягъханадиз элкъуърна. Ахпа заз хъел атана. Лагъай вахтунилай фад командировкадай хтай за рак жуван куълегдалди ахъайна. Зенг-затІ авунач. Вахтни геж я. Ксанвай паб инжикли авуна вучда къван? Хъфена акахъда адан чими къвалак. Къуй адаз са сюрприз хъурай. Адахъ зи вил хъанвай эхир... килигайтІа сюрприз ада заз вичи авунва.

Зун кІвализ гъахъайла «сюрприз» адан винел алай. ЦІеп-къецила. Зун хтайвалди къулухъ элкъвена. Пакад юкъуз жуван герек затІ-матІни вахчуна хъфена зун анай. Вири адаз туна.

Гена хъсан хъана кар гъакІ хъана. Урусри лугъудайвал, «нет худа без добра». Заз Америкадай теклиф атанвай. Философиядай лекцияр кІелиз атун. Заз фидай ихтиярни гана, фена зун. Ана зун къвед лагъай гъилера эвленмиш хъхъана. Зи Росита испанка тир.

* * *

Заз чІалар лап фад чир жада. Чидач гъинай атай хесет ятІа, са чІалунин гафар заз ван хъана, абуру заз интерес, таъсир авуртІа, са варз бес я заз а чІал чириз. Америкада гъакІ хъана. Зун Роситадихъ галаз таниш хъайивалди, за адан чІал чирна. Вуч гуъзел я испан чІал! Заз жув фадлай къекъвезвай ва вири инсаният паталди багъри жадай са чІал жагъана. Дуъньядин умуми чІал анжах испан чІалакай хъана кІанда. И кар себеб яз, зун Америкадиз ракъурай Московдин институтдихъ галаз зи араяр хъана. Инсаният паталди абуруз чпин умуми чІал фадлай авай. Америкадизни гъакІ тир. Абурузни чпин фикир авай. Заз аксидарар пара хъана. Зунни Росита адан ватандиз Гондурасдиз хъфиниз мажбур хъана. Ина зун лап жувандай къуна. ЧІални яд хъиз чир хъанвай заз. Абуруз ухшар акунарни захъ авай. Мад вуч кІанда?

Инавайбуруз анжах пул я чидайди, ахпа – амай затІар. Сифте жув я чидайди, ахпа вири. Джунглийрин къанун – им инсанрин арада авай, къадай ва хъана кІандай са къанун я. Инсаниятдин аял береда. Къуй викІегъбур винел акъалтрай. Къуй тІебиатди вичи сафунай ягърай, хкъягърай. Анжах викІегъбуру, сечмебуру кутурай цІийи уъмуър. ЦІийи дережадин цІийи уъмуър. Америка гъакІ арадал атана. Къе анаг зурба, девлетлу уълкве я.

* * *

Инсан вучиз халкъ жезвай затІ я? Са шумуд велед арадиз акъудиз? Абуруз хъсан тербия гуз? Жуван халкъдиз хийир гуз? Са къелем акІуриз? Са кІвал эцигиз? Жувалай са хъсан ядигар таз?

Ваъ! Ваъ! Абур гъакІан шит гафар я. А гафар майдандиз акъудайбуру чпи а гафарал садрани амал авунач, я абурун веледрини ийич. А гафарикай далда къуна гъафбуру чпин уъмуър чпиз кІандайвал тухузва. Уъмуър – им недаихъвадайдал безетмишнавай зурба хунча я. Халкъ хъайи гъар са касди тадиз а хунчадилай вичиз лазим суърсет къачун лазим я. ТахъайтІа геж жада. Уъмуър куъруъ затІ я. Я са масада ви гъилевайди вахчуда. Гъатта ви сивяйни акъудда. Гъавилай жув хуъдай кІирерни хъана кІанда.

* * *

Жувахъ дуст авачирвилай завай ачухдаказ рахаз жезвач. Гьатта папавни. Веледривни. Амма заз жуван фикирар лугъудай са кас лазим я. ТахъайтIа бязи арайра зун хъиткъинун мумкин я. Гьакъван дердер жеда хьи зи къене бязи арайра. Леонардоди хъиз кхъиз чирна за жуваз. ЭрчIи патай чапла патахъди. Чапла гъилелди. Масадан къил акъат тийирвал. Заз жуваз и кхъинар кIелун герекни туш. Ибур чIана жуван фикиррин заланвал къезиларун паталди ийизвай кхъинар я. Амма заз абур са чIавузни масада кIелна кIандачир. Гъавиляй за терсина кхъизва. Адалай гъейрини за дуъз кхъидайлани зи хатIар са акъван регъятдаказ къил акъудиз жерибур туш...

* * *

Вучиз инсандиз, вичиз са бут-аллагъ туькIуьр тавуна, яшамиш жез четин я? Вучиз инсаниятди вич халкъ хъайидалай инихъди диндихъ ялзава? И карди агъакIан къве терефдин шагъидвалзава. Сад лагъайди, инсан цивилизациядин агъа кIарцIе ама. Адан къил тIебиатдин вири сирерай акъатнавач. Гьатта инсандин вичин тIебиатни, тандин ва чандин серерни инсан паталди агъзур дапIарар алай сандухда ава. Къвед лагъайди, инсан вич азад затI туш. ТIебиатдикай. Вич элкъвена къунвай затIарин алемдикай. Бедендин тIебии ва руьгъдин истемишунрикай. Аламатдин кар ам я хьи, инсандиз вичиз и аслуваз ширин я. Вичин уьмуьрди инсан вич акъван аслувилик кутазва хьи – затIарин, рафтарвилерин, гъиссерин, къулайвилерин ва маса шартIарин. Гьатта ам а заланвилики и дуьньядай фад хъфизва. Адавай мад абурукай азад хъижезвач. Де лагъ, куьз я и аслувилер? Куьз я и шартIлувилер? Абуручи уьмуьрдиз кфет тагудайла? Я тахъайтIа чун и дуьньядилай къведра элкъвезвани? ТахъайтIа чи уьмуьр гьакъван яргъи яни и аслувилериз бахш ийиз? ЦIувад-къад йис инсандин жаванвал я. ЦIувад-къад йисни – къуьзуьвал. Эгер чун вини къил пудкъанни цIуд-къудкъад йис яшамиш жезватIа (чидач, ахътин уьмуьрар низ гудатIа!), чи бегъерлу вахтуниз амуькзавайди са яхцIур йис я. Идакайни хкуд йифер. Амуькзава къад йис. И къад йисакни чи начагъвилер, чи кагъулвилер, чи шадвилер, куьрелди чи вахт тарашзавай са гзаф терефар ква. Эхирдай вуч амуькзава чаз? Са цIуд-цIувад йисан уьмуьр? Вуч затI я ам алемдин яшарив, космосдин яшарив гекъигайла? Гъич са стIални туш. Гъич са цIелхемни туш. Бес и йисарни жуваз кIандайвал яшамиш тахъайла, куьн иесяр жезва чун?

Амма динди чаз къведлагъай дуьньяда даим уьмуьр хиве къазва. И уьмуьрда са зегъмет чIугу, агъа уьмуьрда квез вири акъагъар хъийида лугъузва. Куь сабурулувилай. Куь ласвилай. Куь абидвилай. Гъа са вахтунда килич диндин къуллугъчийр чеб гъикI яшамиш жезватIа. Гзаф чкайра инсанар кашакди рекъизвайла, абур чиняй хъцIур акъатиз, яцIу каркунар хътинбур къекъезва. Чпелни алай чIагурнавай партал! МискIинра авай къван къизил! Эгер дугъри-данни аллагъ авайди ятIа, аквазвачни адаз чилел алай и адалатсузвал? Я тахъайтIа жезвачни? КIанзавачни? ЖезвачтIа, ам зайиф я, яъни Аллагъ туш. КIанзавачтIа, къведра Халикъ туш. Ахпани, хашпара динда динэгълийри чпин аллагъ тир Исадин бедендин як (фуь) ивидик (чехирдик) екъгъиз незва. Иви авайди, беден авайди аллагъ ваъ, адетдин инсан я. Чпин Аллагъдин як нез иви хъвазвай динэгълийрин эдеб ва марифат гъихътинди хъуй? Исламди гена Аллагъдиз беден авачирди, ам вилиз таквадайди я лугъузва. И успатун гена къабулиз жеда. Амма и илимдин ва техникадин прогресс катзавай зарба девирда гъар са мусурманди йикъа вадра капI авуна кIанзава. Гъинай къведа

а вахт? Ахпани лугъузва хьи, Аллагъди вуч гунагъ хъайитІани гъалал ийида. Чуьнуьха, ягъа, рекъикъ, ахпа фена капІ ая – ви гунагърилай Аллагъди гъил къачуда.

Иман, мугъгъуббат, агъазвай ксар Аллагъдихъ элкъвена адаз ибадат авун – ибур анжах къве касдин арада хъана кІанзавай крар я. Винни ви кІанидан. Винни ви аллагъдин. Са касни мад ина герек туш. Са арачини. Са шагъидни. Гъавилай герек туш мискІинар акъван пулар харжна. МискІин – им цавун къубадик квай и чил я. Ви аллагъ цаварал, вунни чилерал. Мад вуч кІанда? Ая капІ. Рекъимир. Ягъмир. Чуьнуьхмир. Жуван кардал машгъул хъухъ. Мад вуч кІанда? Са затІни. Амма дин инсанар апайуниз къуллугъзавай чарасуз алат я. Гъукуматдин машиндиз чарасуз.

* * *

Урусатдин са газетда зун хаин я, за ватан маса гана лагъана кхъенвай. Гъи ватан? Куьхъ маса гана? Низ маса гана? Ватан авачирдавай ватан маса гуз жедани?

Зун Америкадиз вахтуналди командировкадиз ракъурайла, заз ана акъва-зун меслят акуна. СССР-да зи вил галамай затІни авачир. Хазан кІватнавай. Анна ништа гъуьлуьзни хъфенвачІа. ТахъайтІани зун адахъ галаз яшамиш хъижедачир. Америкада зи вилик цІийи уьмуьр, яратмишунарин азадвал акъвазнавай. Амма, за гуьгъуьнай къатІайвал, инани вичин четинвилер авай. Къвез-къвез зи илимдихъ галаз наразибур пара хъунивай, заз ана кІвалахиз четин хъана. Гъавилай зун Роситадин ватандиз Гондурасдиз хъфиниз мажбур хъана. Адалайни гъейри чи хъсан чирхчирди зазни Роситадиз анин меркездин университетда муаллимвилин чкаяр хиве къунвай. Гъелбетда, Латин Амери-кадин къулухъ галамайбурукай сад тир Гондурас чи мураддин кукІуш тушир. Ина чаз анжах архайинвал авай.

Амма гъа инани зи крар чІур хъана. Французри лугъудайвал, вири крар дишегълидивай я...

* * *

Итимди гзафни-гзаф вилик квай четин месэлаяр вичин камалдалди гъялда. Дишегълиди вичин рикІиз, вичин гъиссериз яб гуда.

Зун зи яшинда маса дишегълидихъ галаз хъайи кас туш. А кардал рикІ алайбур зун патал гъайванрилай кІусни вине авач. Заз гзаф акурди я, за гзаф къатІайди я. Гъихътин камаллу итимар, гъихътин гъуьрмет авайбур, хазандарар дишегълидин тумар акурла буш жез, вири итимвилер рикІелай физ гъакІан гъайванриз элкъвела. Дишегълиди ахътинбурукай мум ийида. Месин майдандал зак гъунараб квачирди зи сифтегъан папа, Аннадини, заз лагъанай. КъецІил дишегъли акурла заз хам хтІунай кал вилик квайди хъиз жеда. Гъакъван такІанвал агатда хьи, гъатта жуван итимвилин буржи тамама-рун заз гъамиша лап пар алай кар яз акъвазда. Сифтедай Роситади заз чириз эгечІна. Адан фикирдалди, инсандин уьмуьрда сексдилай важиблу затІ авач. Адаз йиф-югъ вичихъ галаз месик къуршахар къадай кас жагъайтІа, маса мурад авач. Амма зун адаз хъсан ученик хъанач. Ада гъикъван гзаф заз чириз эгечІзавайтІа, гъакъван зи къайивал артух жезвай. Эхирни чун чи гъавурда акъуна. Зун адахъ галаз лап тІимил жедай. Ам вич вичин ихтиярда гъатна. Зи кІвалахдин гъилай заз маса мажални авачир.

* * *

Захъ гзаф девлет ава: счетда са шумуд миллион доллар, кIвале гзаф тIвар-ван авай художникрин эсерар, гьар жуьредин надир затIар, кьит ктабрин еке улубхана, жуван хсуси архивар... Ибурун иеси вуж жеда зун кьейила? Роситади заз хайи веледдини зи рикI динж авунач. Ам кьагьбейрин гуьгьуьна ава, адаз маса мажал авач. Вичин дидедал атай мал я. Идаз тадани за зи архивар? Вири маса гана вара-зара ийидайди я. Кьадирсуз...

* * *

Роситади заз сюрприз гана. Аннади гайидалайни зурбади. Ада заз СПИД багъишна. Зун Роситади вичи тухвана анализар гуз. Адан шехьунар, гьар-юнар, багъишламишар гзаф хьана. Амма вуч ийида вуна? Лам чуьнуьхайла цуриз турвакьар ягъна вучда, лугьуда лезгийри. ГьакI я. Зи патахъай ятIа, за и хабар лап секинвилелди кьабулна. И хабардилай зун заз Аннушкади крчар эцигна лагъай хабарди, яъни заз а кар акурвили зун кьарсур авунай. Роситани авай рехъ заз фадлай малум тир. СПИД хьана гена хьсан хьана. Адаз маса жаза тIимил тир. Зун лагъайтIа, зи вил уьмуьрдихъ галамач. Вуч паталди яшамиш жеда зун? Вуч паталди яшамиш хьана? Яраб зи уьмуьр гъайиф кьведай сад кьванни алатIа и чилин винел? Ваъ? Гьатта ам заз, жувазни гъайиф туш. ГьикI хъайитIани са юкьуз гьазур хьана кIанзавайди я. Къе хьана вуча, пака хьана вуча? Вуч гьалзава гьа сад-къе йиса?

* * *

Ажеб хьсан йикъар тушни ибур! Инсандиз жув рекьидайди чизва. Ам хъфиз гьазур жезва. Куькай я адан фикирар и куьруь муьгьлетда? Хазан авайда хазандикай фикирарда, ватан авайда ватандикай. Амма за куькай фикир ийин? Ватан заз авач. Хазан заз авач. КIвалахди заз кфет хгузмач...

Урус паб кьачуна за. Паспортда урус я лагъана кхьенай. Амма закай урус хьанач. Гьа чпик агъзурни са миллет акахънавай урусризни зун чаради, «тум чулавди», кьведлагъай сортуинди яз амукьна. Им чинал лугьузвачиртIани, за хьсандиз гьиссзавай.

Америкада яшамиш хьана зун. Хьсан чIал чирна. Хьсандиз кIвалахна. Амма закай гьакъикъи американви, Америкадин гражданин хьанач. Гьанани заз чулавдаз хьиз килигиз хьана.

Гьа жуваз ухшарбур авай Гондурасдани зун чаради яз амукьна. Гьатта жуван папазни, жуван веледдизни зун чаради я. Абурун ивидик, абурун ген-рик кьадим индейвийрин зерреяр ква. Зи лагъайтIа – арабрин. Агудиз хьанач завай а зерреяр. Агудиз хьун вич мумкин кар тирни?

* * *

Къадим грекрин философри чпин вилер акъуддай. Чпин фикирриз патан вакъиайри манийвал тавурай лагъана. Инсандин везифа вичи вич ахтармишун я лагъана. Зи фикирдалди, философдик сагъар тежедай са уьзуьр акатун гена хийирлу я. Месела зак хьиз СПИД акатун. Инсанар рекьин гьикI хъайитIани ийизвайди я эхир. Философдиз кьуй чир хьурай хьи, вичиз вахт тIимил авайди. Агъ, эгер заз и кар виликамаз чир хьанайтIа!

* * *

Эхиримжи вахтара кьариба ахварар аквазва заз. Зун лувар квай балугъ я. За цава лув гузва. Амма гьавада зун бамиш жезва. Завай нефес чIугваз жезвач...

* * *

Ажеб жадай, диндин ктабра кхьенвайвал, агъа дуьнья гьакъикъатда авай затI тиртIа. Амма абур гьакIан кьуру гафар я. Гишиндав кIашкIум гудай жуьре, шехъзавай аялдин гъиле зизи твадай жуьре...

Зун кьейила гьи сурара кучудда? Гьи диндин сурара?

Дуьз лагъайтIа, жуван сур Гондурасда амуькдайдичир хьун заз залан я.

* * *

Инсанри динар теснифзава. Захъ дин авач. Инсанри чпиз ватанар теснифзава. Захъ ватан авач. Я заз жув гьи миллет ятIани чидач. Низ герек я зи кхьинар, зи зегъметар? Хазандиз? Веледриз? Низ! Низ!

Ватан авачирда вичиз ватан кьуна кIандай. Миллет авачирда вичиз миллет хкъгъна кIандай. Бес зи концепция? Бес зи уьмуьрдин зегъмет! Ам вири таб хъанани? Яраб за жуван уьмуьрда са важиблу затI кьадарна жал? Гьикъван зурба тIварар, девлетар за кьазанмишнатIани, рикI рази туш зи, секин туш... Са куьн ятIани гьавурда акьунач зун...

* * *

**ЗА ЗИ УЬМУЬРДИН КЪИЛИН ЗАГЪМЕТДИЛАЙ ЦIАР ЧIУГВАЗВА,
ЯРАБ, ЗИ КОНЦЕПЦИЯДИ ЗАРАР ГАЙИ МИЛЛЕТАР, ИНСАНАР,
КЪИСМЕТАР, КУЬНЕ ЗАЛАЙ ГЪИЛ КЪАЧУДАТIА?**

* * *

Эхъ! За жуван вири зегъметрилай, жуван уьмуьрдилай цIар чIугуна. Кьулухъ галай рехъ яргъи я, вилик квай рехъ – куьруь. ГъалатIар пара я, туьхкIуьрдай вахт амач. Вахт амайтIани туьхкIуьриз хьун мумкин кар туш. АкI хъайила зун маса инсан хъана кIанда. Маса рикI авай. Маса мефтI авай. Зи уьмуьрдин и эхиримжи са шумуд юкъуз зи гьиссер, зи эдебдин уьлчмеяр дегиш хъанва. Садрани эхир йикъакай фикир тавур за зи эхир йикъакай фикирзава. Зун гьикI рекъидатIа. Зун ни кучуддатIа. Зи эхиримжи кIвал гъина жедатIа. Захъ гъайиф чIугвадайбур жедани? Зун хъфинал шадбур жедани? Белки садазни зун хъфиникай гъич са хабарни жедач. Агъ, им виридалайни залан кар я. Къуй, зун хъфинал шадвал авурай! Къуй, захъ гъайиф чIугвадай са касни тахъурай. Амма...

Яз, гьуьлуькай са стIал хкатналди гьуьлуьз хабар жедани? Гьуьл тIимил жедани? Адан тIам дегиш жедани? Ваъ. Гьуьл гьуьл я. Гъайиф, виликдай садрани за эхирдикай фикирнач. Гьелбетда, заз чизвай. Инсан гъамиша амуьк тийирди заз чизвай. Анжах а фикир кьилиз атана кат хъийидай. Налугъуди, кьиникъар, ажалар заз ваъ, са низ ятIани талукъ месэлаяр тир. Кьиникъ – им тамам са философия я. Аквадай гьалдай, и дуьньядиз атунилай хъфин четин кар я: гунагъсуз яз къевезва; гунагъар кIватIна хъфизва. – Ингье уьмуьрдин философия. Нин гунагъар гзаф я, нинбур тIимил я – адакай тафават авач. Гунагъ гунагъ я. Гунагъ тIимил-гзаф жери затI туш. Яраб и чилелай атайвал

гунагъсуз яз хъфизвай инсанар аватIа? Заз акунач. Амма ктабра кхъизва. Ава лугъуз. Хъана лугъуз. Михъибур. Пакбур. Бес абур дуьньядал яшамиш хъаначни? Чун яшамиш хъайи и чилин винел. И гунагъар квай чилин винел. Бес абур ашукъ хъаначни? Абурун темягъ феначни? Абуруз такIанвал акуначни? Писвал акуначни? Я тахъайтIа, абур анжах хъсанвал ийиз къекъвенани? Низ? Вирибуруз? Акатай низ хъайитIани? Бес вуна лайихсуздаз авур хъсанвал дугъри касдин къилел писвал хъана хкведачни? Бес гъамиша писвили писвал гъасилдани? Гъамиша хъсанвили хъсанвал гъасилдани? Лугъун хъи, инсандиз къаза ийизвай жаллатI хуьзва вуна. Ам батмиш жедай чкадилай къутармишзава. Пака лагъайтIа ада са хазан тукIвазва, мал тарашдайла акур шагъидар. Ина гъинва хъсанвал? Писвал гъинва? Авани абур адалатлувилелди алцумдай уьлчмеяр? Ингъе зунни агъур фикирри тIушунзава. Зи уьмуьрдин кIвалахди миллет регъведай идеологиядиз къуллугъна. А идеология гена виликди тухвана. Амма, низ чир хъуй, белки ам са вуч паталди ятIани хъсанди хъана? Чидач. Чидач. АкI тиртIа, зи рикI секин жедай.

* * *

Гъар са чан алай затIуниз вичин рехъ ава. Гъашаратдиз. Инсандиз. Миллетдиз. Гъатта чан алачир затIаризни чпиз хас рехъ ава. ТIебии рехъ. Гъала гъунин, битмиш хъунин, артмиш хъунин тIебии рехъ. А рекъик, эгер Аллагъ аватIа, гъадавай хкуькъиз жеда. ТIебиат, инсаният халкъ авур Халикъдивай. Амма инсандивайни и кардик хкуькъиз жеда. Эгер гунагъ, писвал аватIа, идалай зурба гунагъ, зурба писвал авач. Зун и кардик хкуькъна.

Винидихъ за кхъенай: гунагъар квачиз и дуьньядилай хъфизвай инсанар, абуруз хъсанвили, писвили гъиссер хъаначирни, лагъана. Эгер инсанри, адетдин инсанри, гъиссзавай гъиссери абурун рикIер каначтIа, абур инсанар туш. Руьгъер я. Аллагъар я. Цавай чал гуьзчивал авун патал авуднавай. Белки абур къвед лагъай уьмуьр тухуз чилел хтанвайбур ятIа? Сифтегъан уьмуьрда авур къван гунагъар гила хъсан кралди къезиларзавай? АкI яз хъайитIа, зи рикI са тIимил архайин жедай.

* * *

Эхиримжи йикъара заз фад-фад ахварар аквазва. Лувар квай балугъ я зун. Цава лув гузва за. За вичикай садрани фикир тавур, яргъал тир дагъустандин дагълара авай хуьруьн цава. Лезги хуьруьн цава. Ана зун хана. Ана зун чIехи хъана. Амма за жув садрани анин жемятдикай яз къунач. Дустар заз хъанач. Куьчеда зун садазни акунач. Лезги чIални зи рикIелай тамамдаказ алатнава. Амма вучиз ахварай заз а хуьр акун икъван ширин я? Ширинни я туькъуьлни... Садрани ишехъ тавур зи вилерал накъвар алаз ахварай аватзава зун. Ахварай хуьр акуна. Жув хайи хуьр. Хайи хуьр. Заз фад къейи зи диде акуна. Бес ам лезги дишегъли туширни? Бес ада зун лезги къепIина туна, вичин нек заз ганачирни? Диде, диде. Вун гъеле зун гъвечIизмаз къенай. Ви ухшарарни зи рикIел аламач. Белки вун адетдин лезги дишегълидиз ухшар тир. Амма вучиз а чил заз ватан хъанач? Вучиз ви чIал, зи дидед чIал, заз хайи чIал хъанач? Вучиз за жув гъамиша лезги жемятдин юкъва тахай аял хъиз къуна? Вуж тахсир я? Буба? Ата бубаяр? Абурун ивидик квай, зи ивидик квай зерреяр? Бес къе, бес гила а зерреяр маса патахъди гъикI элкъевезва? Бес гила вучиз, а яргъал дагъдин хуьр зи рекIел хтайла, вилер накъварив ацIузва? Хуруда къа-

гъардин кІватІ акІизва? Исятда, и макъамда за гъиссзава, и алемда са чкани заз а яргъал хуър хъиз багъа ва ширин туш! Са чкадихъни зун адахъ хъиз цІигел туш. Бес ам зи ватан тушни! Ватан туширтІа адакай авур гъар фикирди зи рикІяй гъал чІугвадайни? Зурба халкъ я лезги халкъ! Бес за икъван чІавалди кІелначирни? Адан зурба тарихдикай? Адан зурба медениятдикай? Гъеле бязи цивилизацияр авачир девиррани лекьерин къушунри Трояда хъйи дявейра иштаракна. Лекьерин пачагъар Алупар, Шарвалар, Шарр-Гирар тарихда чпин тІварар баркаллувилелди кхъейбурукай хъана. Пуд-къуд лагъай асирра чпихъ кІел-кхъин хъйи халкъар гзаф авани? Давдакъ Картал, Михъи тІвар Хаш хъгин зарияр, Моисей Дасхуъруьнви, Гъетум Патмич хътин тарихчияр, Жаваншарр, Гъажи Давуд, Фетяли-хан хътин къушундарар гзаф халкъарихъ хъанайни? Бес икъван гагъда ваз абурукай чидачирни? Икъван гагъда вучиз вуна абур кваз къунач? Вуна абур вибурай яз къунач. Гъатта ви эсилар, арабар, атайла абуру лезги чилел чІурай къван имаратар, кайи къван улубар гуьгъуьнин пуд-къуд виш йисарани арадиз хкиз акакъ тавурдини ваз чизва. Ваз гзаф делилар чизвай. Ваз гзафбурулай яргъаз ва дериндиз аквазвай. Бес вучиз вун кисна? Вучиз кхъенач вуна абурукай? Вучиз ви уьмуьрдин са зерре къванни бахшнач вуна вун хана арадиз акъудай а халкъдиз?

КІан хъанач. Авунач. Акакънач... Заз тахсир къезилардай са делилни авач. Амма за къе и яргъал Гондурасда къил агъузна а халкъдиз икрам ийизва. А халкъдиз? Ваъ, ваъ! Зи халкъдиз! Зи лезги халкъдиз! Зи рикІел гъелелиг жуван тІвар алама. Ханмурад. Зи рикІел зи бубадинни дидедин тІварар алама. Гъадисни Перихалум. Зи рикІел гъатта лезги чІалан гзаф гафарни алама. Гафар вучиз? Зи рикІел лезги чІал алама! Шумуд йисар я зун лезгидалди рахун тавуна? Гъавилий мецикай къван хъанва зи. Зи рикІел хайи хуър, хайи ерияр вири аламачни бес! Пагъ, садра къванни рекъидалди НуькІре булахдик, АнтІал тІулахъ, Нисенкурдихъ са вил кІунайта! Ахпа къенайта, рикІ секин яз рекъидай. Анжах гъа са легъзедихъ гудай за зи вири уьмуьр! За къачур вири тІварар! Вири девлетар!

Яраб, зи халкъ, вуна зун къабулдатІа?

Зи тахсирар ви вилик пара я, залан я...

Яраб, зи чил, зи лезги чил, вуна зун къабулдатІа? Тахай велед хъиз къванни? Ви къужахда чка гудатІа вуна заз?..

Яраб вавай зи тахсиррилай гъил къачуз жедатІа?

Зи Чил... Зи Халкъ...

1980.

Шират

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ВАХТАРИН КЪУЪЛ

(Поэма)

(Эвел виликан нумрада)

5.

Аран вацI, на низ багъишна
Ягъизва ви куьгъне аваз?
Аран ягъвни, рагъ алцифна,
Гъазур хъанва вавди рахаз
Шиирралди тарихдикай,
Ви къайи цин тарифдикай.
Къуй хуьруьвай хъуй яргъални,
ГъвечIини хъуй, хуьр паталди,
Къатар-къатар рагар атIуз,
Булах тешпигъ хъана вацIуз.
Ви тIвар къада за гъар юкъуз,
Зи шиирра чка гана,
ПIузарар циз мукъва хъана.

Ви гъар стIал къуват хъана
КIелевидин гъатна чанда.
Ингъе, зазни нубат хъана
Эхъведай ви дар вагъанда.
Пипин таран къацу пешер,
Бегдин векъин суван цуьквер
АцIанва ви къайи селдив.
Гъикъван хъвана за меквелди
Гъамга яд ви къванерикай,
Лезет къачуз ванерикай.
Марф къвайила, селлерикай
Гена лезет хкудна за —
Аялдин рикI къакъудна на.

Бишен хивяй тфенгрин ван
Акъатна - мад КIару ава.
Мани лугъуз хкажна ван,
Зар запабар хурудаваз,
Гъуьжет къуна жегъил руша
Ашукъдив, ам кIеве туна.
Ашукъ Регъим, ви бейтери
Таъсир ганай са уьтери

Рушан рикIиз. Ада жаваб
Хганай ваз квачиз кIус таб.
Гумир жува жуваз азаб,
Гъалиб хъана лагъана руш -
Маниди хъел гъидай затI туш.

Ам Сувар тир суварик квай
РикI ацIана гъиссеривди,
Вич хътинбур къваларив гваз,
Незвай дуьнья вилеривди.
Сес хциди, сес ширинди,
Мани лугъуз вич кIвачинди.
Дустар гала мецел дигай.
Ашукъдиз гуз жаваб чIагай.
Сад ФатIима, садни Суьре -
МиштIердавай рушар хуьре.
Абур акваз вири Куьре
Мягътел хъанай КIарудавай,
Пинид багълар арудавай.

Керимакай ама гафар,
Къилел къверди рикIиз чидай.
Марфадикай кIевиз кIунтIар,
Рагъ аламаз никIиз фидай.
Эминан дуст хъана Керим
Чан кумай къван адак даим.
Дербентдин рехъ кIвачив атIуз,
Мугъман хъана кефсуз чIавуз
Дустуниз ам. Абдал хъана
Адан тIвар чи Куьре пата.
Камаллу рикI хура туна,
Женгинавай ам уьмуьрдив,
РикI ацIана пак фикирив.

Арагъ вацIуз, Чирагъ вацIуз
Стха хъана, Арандин яд
Авахъзава гъуьлел агъуз,
Лепе гена ийиз кIанз шад.
Курхуьруьн генг дугунай физ,
Мани яна руша ви циз.
Керима, лаш хурал къуна,
Ви тIвар вичин чIала туна.
Къуй ванзамач а цIарари,
Тахсир хъана са вахтарин.
Заз таниш я рикI рушарин
Ви авазар эзбер авур,
А там, дере, синер акур.

Белки, вуна къачунатІа
Аран дагъдиз рушарин буй?
Ви ятариз акуна къван
Зерифадин беденни хур.
Белки, вуна лугъузватІа
Абурун мани, вугузватІа
Тамув-тарав абурун чІалар?
ТахъайтІа им я вуч хабар,
Аваздик кваз чеб пешери
Юзурзава. Зал рекъери
Чпин мани са уътери
Ракъурзава. Белки, вуна
ХуъзватІа чун рикІе туна?

6.

Зун яргъалди къакъатзава
Мехъеривай хуъре авай.
Уъмуър чириз алахъзава
Бекуъран, тек кІвале авай.
Ам, лагъайтІа, уъмуърдикай,
Адан гъар са жигъирдикай
Бизар хъанвай. Гъикъван хъурай
РикІин тІарвал, гъикъван къурай
Душманрив бяс? Амма йикъар
Алатзавай такъаз хабар.
Инкъилабдин цІийи сувар
Кесиб патал дарман хъана,
ЦІийи уъмуър мугъман хъана.

Мукъвал-мукъвал жемят кІватІал
Жез эгечІна ккІан хиве.
Халкъдин дердер гъялун патал
ВикІегъ ксар хъана кІвенкІве.

Хуъруъз хтай фяле синиф,
Гележегдин ийиз тариф,
Рахаз хъана чуълда, кимел,
ЦІийи тІварар алаз мецел.
Гъавурдик квай инсандин чІал
Чида халкъдиз. Хуъруън юкъвал
Жемят садра хъана кІватІал.
Ихътин касдив гъуъжет элдин
Куътягъ хъана, ингъе, квелди.

— За ачухдиз лугъузва квез,
Алудзава куън рекъелай...
— Таб я, гъазур я хуъруън къвез,-
Алатна са шит мецелай.
— ТІалабда дуъз гъавурда гъат,
Жемят санал я гуж, къуват.
Низ жагъана дуъзвал, гъуърмет

Накъ и хуьре? Хьурай лянет
Накъан йикъаз. Анжах вилик
Фин кутуна кIанда рикIик.
Заз яц ава, ваз тек са вик
— Пис жедани абур уртах
ХьайитIа? Яц вунани твах.

Мугьмандин гаф атIана мад:
— Ахмакъ яни яцар вичин
Ви гьиле тваз?- Рахана мад
Сад пад къуна а шит мецин:
— Вуж гьахъ ятIа лугьурай кван
И жемьтди — алачни чан?-
Ихтилатдин эхир-эвел
Чир техжервал рахана эл.
— Гьахъ я ви гаф. ГьакI я, дустар,
Разибуру кхьихъ тIварар!-
Мугьмандин сес аваз гьунар
Хкатзавай сесерикай,
Кьве пад хьанвай хьилерикай.

Вири кисна, тIварар кхьиз
ЭкъечIдайбур хьанач гьеле.
Ихтибардай себеб течиз,
Вирида кьил тунвай чиле.
— Мисал яз и Бекуьр къачун,-
Мугьмандинди я мад рахун.-
— Ваз вуч гана накъан йикъа,
Уьмуьр фена хуьруьн юкъва?

Хкваш рикIел йикъар жуван,
Вуж хьана ваз дустни душман?
— Секиндиз тур канвай инсан!-
Гьарагъна туьнт мад шит меци.
Бекуьран хур яна рикIи.

«Ам гьахъ тушни? Ваз и чилел
Халис гатфар, гад хьанани?
Чарадан гьил къвез ви кьилел
Ам кармашдай сад хьанани?-
Бекуьраз сес къвезва рикIин,
Пелелай гьекъ миьна вичин.
— Хкваш рикIел стхадиз къур
Инад, адаз атIайбур сур
Вужар ятIа, чира жуваз.
КIанзавай руш, амни рушаз,
Амма хьанач гьуьжет чIугваз.
На хьана чарадаз мал,
Жуван чанда амуькна тIал.

Ви стхадиз кIамай сусан
Далудихъ пул, девлет галай,
Ам хьайид я залум душман,

Чугваз хъанач, гъелбет, вавай.
А сусан тІвар авай рикІе
Туна ада вичин гуьлле.
Девлетдалди маса къачуз,
Миdjкардив ружа вугуз...»-
Бекуьра мад чухвадин хел
ГуьцІна миxъна къеженвай пел.
Хуралай гъуз стІалрин сел
Фена, харун ккІалар хъиз,
Аран вацІун стІалар хъиз.

«Зерифадин лацу хурал
Нин гъилерин леке алай?
Вун уях хъухъ, гице суал,
Эх хъижезмаз гъеле завай.
Вахъ вуж ава? Амач диде!
Къве велед я авай кІвале.
Абур патал я вун мажбур,
Гележегдин хамир хатур!»
РикІ мад секин хъана хура.
— Зи тІвар кхъихъ, са яц цура
Жедалди чаз цІуд-къад хъурай!..
Бекуьран тІвар аваз къиле
ГъвечІи артель хъана хуьре.

ГъикІ яшамиш жада инсан
Къисметдикай чара хъана?
Шумуд йисуз Бекуьр, хзан
Дердеривай яргъа хъана.
Хва агакъна, хъанвай яшар,
Чанда - къуват, чурудал - чІар...
Бекуьр, хциз ая мехъер,
Халкъдизни хъуй шадвал, къуьлер...
Бекуьрани гъакІ авуна,
Хциз гуьрчег свас акуна,
Хуьре гурлу дем кутуна
Хъиляй вири такІанбурун,
А душманрин — накъанбурун.

Зерифани тушир гъвечІи.
Ам Бекуьран вахан тІвар тир,
Гида рушаз ганва вичин.
Амни хуьре садан яр тир.
Са сеферда муьхцуьн къулухъ
Вичин тІварни алай яйлух
Гана ада Сулейманаз,
Ярдин вилик тагана наз.

— Къин хуьрай ваз, анжах са ваз
Фида уьмуьр вафалу яз,
Масадан тІвар кІандач заз къаз,-
Сулейманан хъанай жаваб.
Бахт жедатІа рушаз яраб?!

Гуьзел югъ тир. Векъер ягъиз
ЭгечІнавай вахт тир хуьре.
Зерифани, кІунтІар хкиз,
Ярдихъ галаз авай векъе.
— Ишт, гъайванар, яр кІвачерик
Кутамир гъа — зи чинеруг.
— Зерифа, им вуч хабар я?
ХупІ мукъаят я вун ярдал.
Вучиз вуна икъван закай
Фикирзава? — Ваъ, за чакай
Фикирзава, закай, вакай...
Агъ, чун санал амуькнайтІа,
Бахт къуш яз чал ацукънайтІа!

— Чаз вуч жеда? Фикир мийир,-
Сулеймана гана Жаваб,-
ТуькІуьрнава за ваз шиир.
— Гъа виликан хътин са таб?
— Ваъ, заз яб це, яб це вуна:
Седеф чуьнгуьр хурал къуна,
За ваз мани дугъузва, яр,
За вун кІвализ тухузва, яр...
— Дуьз лагъанач цІар пуд лагъай.
Зи тІварцІин ван къвезвач анай.
Шиир кхъиз жезва вавай,
Дугъриданни. Себеб зун я,
Чи кІанивал, чи рахун я.

Зериф гару рушан чІарар
Къугъурзавай, чинал вегъиз.
Инал-анал чкІиз, кІунтІар
Эхцигзавай ада цІийиз...
Сулеймана вичин ярдиз
Куьмек гузвай. Бейхабардиз
Тик кукІушриз яна цифер,
Къежида мад гъикІда векъер?
Ахмиш хъана цифедин сел.
Авайди хъиз йикъакай хъел,
Гъатна рекъе хуьруьхъди эл.
Щайлапанар физваз цавай,
Сел акатна, рекъиз гъава.

ЦІайлапанар, цавун ванер
Тикрар жезвай тахъай хътин.
Кас алачиз хуьруьн кимер
ИчІи я, яс авай хътин.
— Агъ балаяр... Дяве! Дяве!-
Халкъ кІватІ хъана магъле-магъле.
— Вучтин дяве, я инсанар?
— Авачни бес чахъ душманар...
Пагъ, жегъилрин атІана рикІ,
Рушари эх авурай гъикІ?
Хуьруьн уьмуьр чІур хъана икІ.
Четин йикъар башламишна,
Четин йисар башламишна.

(КъатІ ама)

Љыкаят

Сардар АБИЛ

КЪВЕ ДИДЕДИН ХВА

(Повестъ)

(Эвел виликан нумрада)

АСКЕРВИЛИЗ КАГЪАЗ

Ноябрдин сифте юкъуз Абидаз аскервилиз эверунин кагъаз хтана. «Гъар са эркек итимди, вичин хиве авай аскервилин везифа къилиз акъудна кІанда! Аскервал тавурдакай итим жедач! Ам гъар са жегъилдин рикІе хъана кІан-завай къаст я!» - хуьре чІехибуру лугъудай и гафар Абидан рикІе гъамиша авай. Ам армиядихъай катнач.

Абид хуьруьз хтана. КІвале хвеш-беш авурдалай къулухъ, жибиндай акъудна ада бахдив вад виш манат пул квай ягълух вугана.

- Ма, бах, им за и зур йисан вахтунда къазанмишнавай пул я. Гзаф-тІимил лугъумир, армиядай хтайла, гзаф къазанмишда.

- Аферин, чан хва. Вун къегъал гада тирди заз чизвай, - лагъана, Ханума вичив вугай ягълух ачухна, аник квай пул гысабна.

Пакамаз Абид рекъе тваз кимел са къадар хуьруьнвиар, мукъва-къилияр экъечІна.

- Махачкаладиз къван вахъ галаз зунни къведа, чан хва,- лагъана, Абидохъ галаз Рагъманни экъечІна.

- КъекъечІ кван вири! - лагъана, вилик квайбур гъарниз сад къакъудна, Мамед имиди Абидан кастюмдин къултухда 25 манатдин са чар туна, – Жув хуьх, чан хва, ваз хъсан рехъ хъурай! - лагъана, ам къерехдихъ къекъечІна. Адан вилериз нагъв акъатнавай.

Дербендиз агакъайла, Абидан рикІел садлагъана акъалтна. «Бес мамадиз сагърай лугъун тавуна хъфидани? Дах галаз зун адан патав гъикІ фида? Яраб автобус гъикъван вахтунда акъваззаватІа? »

- Вуч хъана, рикІелай алатай затІ-матІ авани? - хабар къуна Рагъмана адан теспачавал акурла.

- Автобус гъикъван вахтунда акъваззавайди ятІа? – вилер шофердаллаз, дахдивай хабар къуна Абид.

- Автобус инал зур сятина акъвазда. Геж ийимир. За са касни гуъзетдай-ди туш, - лагъана, шофер са хара чарарни гъиле къуна автобусдай эвичІна, Дербентдин автостанциядин идарадиз гъахъна.

- Алад, жуван мамадизни сагърай лагъана хъша. Геж ийимир!- рикІикай хабар къур къайдада Рагъман Абидан чиниз тамашна.

- За геж ийидач, дах. Абурун кІвал и патав гвайди я.

Абида, ракІар ахъазвайІани, варарин килел алай зенгинал тІуб илисна. Гъаятдин агъа килевай кІвалин ракІар ахъа хъана, Рамазан къежел экъечІна.

- Вун атанани, джан хува?- Абида салам гудалди ам гурарай агъуз эвичІна. – Ша, ша кІвализ.

- Саламалейкум, чухсагъул, кІвализ къведай вахт авач. Автобусдиз геж жеда.

- Бес гъакІ жедани? Са истикан чайни хъун тавуна фидани? Я Имаят, ви гада атанава, экъечІа кван! - эхиримжи гафар кІевиз гъарайна лагъана Рамазана. Гурарин килел Имаят, эверунал вил алайди хъиз, аялрин юкъва аваз экъечІна.

- КІвализ ша тІун, бала...

- Мама, зун аскервизиз физва, кез сагърай лугъуз атанвайди я.

- Бес са тІимил вахт амаз вучиз атанач? Гъамишанда тади кваз къез-хъфиз жедани, я бала?- лагъана Имаят гурарай агъуз эвичІна. Ада къаншардиз атай хъиз темен гана. Рамазан, са кар рикІелай алатнавай хъиз, тади кваз кІвализ хъфена.

- Ша, Абид дахдиз сагърай лагъ, балаяр, - лагъана Имаят гурарин килел ракІарин сиве акъвазнавай аялрив рахана. Абида, абурун патав фена, виридаз гъилер яна. Фатима гъил яна тадиз Рамазан хъфей кІвализ катна.

- Аскервизиз физвайбуруз хъсан рехъ хъурай лагъана къве кепек гудай адетар авайди я, - лагъана Рамазана, хтана Абидан гъиле цІуд манат пул тваз алахъна.

- Герек туш, зав пул гвазва, - Абида гъил къулухъ къуна.

- Абур адетар я, джан хва, ма, къачу, - лагъана Рамазана пул Абидан пенжекдин жибиндиз сухна.

- Им ваз зи патай! - Фатимади Абидаз къуд къат авуна кІватІнавай ягълух гана.

- Чухсагъул, вах, им зурба пишкеш я. Ам за аскервиляй хкведалди хуьда, - лагъана Абид варарихъ экъечІна.

- Кагъазар кхъиз ая, бала!- варарилай Абидан гуьгъуьниз гъарайна мамади. Абида элкъвена варарин сиве акъвазнавайбуруз гъил юзурна, автостанция галай патахъ гьерекатна.

Махачкаладиз агакъайла, поезд къведалди къве сят вахт амай.

- Ша, чан хва, чна къведа са къас фу нен. Зазни гишин хъанва, - лагъана Рагъмана. Абидни галаз ам вокзалдин къвед лагъай мертебадавай ресторандиз хкаж хъана. Аниз гъахънамаз, абурун къаншардиз, хура жибинар квай лацу хуруган авай гурчег са дишегъли атана, вичи салам гана, мугъманриз ацукъдай чка къалурна. Ахпа хуьрекрин тІварар авай ктаб гъана абурун вилик эцигна.

- И ктаб чаз герек туш, бала. Чаз вуч гъазур ятІа, гъам гъваш. Заз са виш

грамм эрекъни гъваш, - лагъана, Рагъман Абидаз килигна. – Зун рекъи яна галат хъанва, чан хва, вуна айибмир.

Аскервилиз тухуз хтай и къве йикъан къене Рагъман хчихъ галаз садрани тахъай къван ширин мецелди рахазвай.

Вилик хуърек гъана. Са виш грамм эрекъ хъвайидалай къулухъ, Рагъманан мез ачух хъана.

- Чан хва, Абид, - лагъана, ам са геренда, лугъузвай гаф рикъелай алатай къайдада, акъваз хъана. Ахпа дериндай нефес къачуна, вилик квай рюмкада-вай эрекъ хкажна хъвана, гъилин далудихъай ни чIугуна, давамарна: - Вуна заз багъишламиша... За вал гъвечIи чIавалай гзаф гъил хкажна. Белки тахсир квачир вахтарни хъана жеди. Заз вун такIанзавайди туш. Вун зи вилериз сифте акунвай экв я. Вуна садрани маса фикир ийимир, чан бала, - лагъана, вилер агъузна ам кис хъана. Абидаз сад лагъай сефер тир Рагъманан вилериз нагъв хъиткъинна аквазвайди.

- Гатун тавур дуъгуъдикай аш жедач! Бубайрин мисалар я, дах! – дахди вичин тахсир хиве къунал Абид мягътел хъанвай.

- Дуъ..уъ..з! За вахтунда дуъз рекъиз хканачиртIа, вунни чи хуъре авай ЖибетI хъиз дустагъра гъатдай! – Рагъманан сес мад яцIу ва мягкъем хъхъана...

«Эхъ, эхъ, дах. Вун гъахъ я. Яраб бубадин чими гъил къилелай алтадна, ам чIуру кIвалах я, им хъсан кIвалах я лагъана акъул гунилай, келле пад жедай къайдада вегъей пемпинин таъсир артух я жал!» - фикирна Абид.

- Ватандиз къегъалдаказ къуллугъ авуна, жуван хиве авай мажбурнама къилиз акъудна, викIегъ ва лигим хъана хъша! Ахпа чна ваз мехъерар ийида. Ваз фир чка югъур хъуй! КIвализ кагъазар кхъиз рикъелай алудмир! – лагъана Рагъмана ва вичин хва сифте сеферда къужахламишна...

КЪУШУН

Абид, Куйбышев шегъерда связдин рекъай пешекарар гъазурзавай ругуд вацран учебкадиз акъатна. Хушуналди ватандиз къуллугъ ийиз физвай гзаф жегъилрин фикирар, аскервилин парталар алуки намаз, маса патахъ дегиш жезвай. Бязибурал лап четинвилер гъалтзавай. Абид, лагъайтIа, вири патарихъай лигим тир. Ам и частуна Дагъустандай авайди тек сад тир. Бязи офицерривайни сержантривай адан викIегъвилихъ ва чирвилерихъ галаз къвез жезвачир. Гзафни-гзаф жегъилар армиядин четинвилерихъ вердиш тежез, азабрик, жазайрик акатиз, тIарвилер жез, санчастариз аватзавай. Садбур гъамиша нарядра жезвай. Бязибур акваз-акваз лигим ва викIегъ жезвай.

Учебка, эхирдай виридакай хкатна, отлично акъалтIарайди са Абид хъана. Келунин вахт куътягъ хъана, удостоверенияр гудайла, виридан вилик чешне яз акъудна, частунин командирди Абидан тарифарна:

- За икъван чIавал, жезмай къван, Дагъустандай жегъилар чи частуниз къачузвайди тушир. И аскерди чи фикирар дегишарна. Ада Дагъустанда викIегъ ва чирвилер авай жегъилар авайди къалурна. Заз адаз вичиз, вич чIехи авунвай диде-бубадиз ва гъакI вири Дагъустандиз чухсагъул лугъуз кIанзава. Вун хътин къегъал рухвар чна чешне яз, гила къвезвай жегъилар тербияламишун патал чи частуна тада!

29-апрелдин 1979-йисан, нянин сятдин кIуъдаз Абид авай рота йифен проверкадиз акъвазна. Венгриядиз рекъе гъатзавайбур чпин рекъин суърсетарни

парталар авай чантаярни гваз жергеда акъвазнавай. Старшинади пакамаз Венгриядиз тухузвайбурун сиягъ кѣлна. Абидаз вичин тѣвар кѣур ван атана. «Белки старшина ягъалмиш хъанватIа», - фикирна ада. Ада сиягъ эхирдал кѣлдал чуькъни авунач. Старшинади ам яргъалди фикиррик тунач. Сиягъ кѣлна куьтягнамаз, Абидни мад са аскердин тѣвар кѣуна дестедин вилик акъудна. Муькуь аскердиз вичин чанта Абидав вугун буйругъна. Абидаз са вуч ятлани лугъуз кѣан хъана, амма старшинадиз адан суалдикай хабар тир, гъакI хъайила, гъасятда дестеда чпин чкайрал акъвазар хъувуна.

- Пакамаз са сятдин фад кѣарагъна кѣан жеда. Исятда «Отбой!»

Десте гъар патахъ чкѣлана. Абид мад старшинадин патав хтана.

- Юлдаш прапорщик, ихтияр це, са гаф лугъудай...

- Отбой, товарищ младший сержант, буйругъ виридаз лайих я! - старшина, вучиз ятлани, Абидан чиниз килиг тийиз алахъзавай. Абидаз маса чара амуькънач, фикирри кѣуна вичин краватдин патав хтана. Адан патав ротадавай юлдашар кѣватI хъана.

- Ана вуч хъана, бес командирди вун и частуна тада лагъанвайди туширни? - аламат хъана садбур.

- Хъсан хъана, дуст вунни чахъ галаз Венгриядиз кѣвезвайди. Гила чак ана кядай са касни жедач, - шад хъанвай муькуьбуруз.

- Бес ви спортклуб гъикI жеда? – суал вугана мад сада.

Абидаз са суалдизни жаваб жагъизвачир.

- Юлдаш младший сержант, ваз старшинади вичин кабинетдиз эверзава, - са аскер Абидан патав атана. Абид старшинадин патав катана.

- Юлдаш прапорщик....

- Ша, буюр, юлдаш младший сержант. Ацуьк!- прапорщикди Абидаз ацуькдавай чка кѣалурна. – Зунни вун гъвечIи ксар я. Чаз командирди гайи буйругъ чна кѣилиз акъудна кѣанзавайди я. Им чи арада амуькьрай, вав чанта вахкай аскердин буба шегъерда, партиядин 2-секретарь я. Ада гада вичин патав ина тун тавуна, Венгриядиз акъуданни бес? Ваз фикир жемир, юлдаш младший сержант, вун хътин вѣкIегъ аскерар чаз виринра герек я. Жуван документар вуна Венгрияда «покупателар» кѣвезвай чкада кѣалура. Белки, вун гъана спортротадиз вахчун...

И зур йисуз Куйбышевда кѣлдайла Абида азаддиз кѣуршахар кѣунай Привольжский военный округдин дивизияда сад лагъай чка кѣунай. Адаз частунин командирди, гъафтеда кѣве сеферда СКА-16 спортклубдиз тренировкайриз физ хкведай ихтияр гайиди тир. Майдин суваррилай гуьгъуьниз спортклубдин тренерди Абид спортротадиз хутахна, «Олимпиада-80» -диз гъазурвилер акваз башламишда лагъана хиве кѣунвайди тир. Гила вири кѣвалахар садлагъана маса патахъ элкѣвена.

Пакамаз фад кѣарагъна, Венгриядиз рекѣе твазвай аскерар, чин-гъил чуьхвена, фу-затI тѣуьна, Куйбышевдин аэропортуна самолетдал вил алаз акъвазнавай. Белки, командирди вичи хиве кѣур кѣвалах дуьзар хъийидатIа, лагъана Абид садавайни хабар кѣун тавуна, са акъван яргъал тушиз акъвазнавай, частунин командирдин патав фена.

- Юлдаш, генерал-майор, ихтияр це квехъ рахадай,- Абида, смирна акъвазна, эрчIи гъил хкажна, япухъ агудна, честь гана.

- Юлдаш младший сержант, отличник! Вун иниз гъикI акъатнавайди я?- мегътел хъана ам.

- Юлдаш генерал-майор, зунни гъа и сиягда ава, квекай са куьмек кІанзава,
- Абидан вилер, гъа гила мад лугъудай къайдада, накъварай ацІанвай.

- Агъ, къайдасузар! - генералди, офицерар галай патахъ тамашна, къил галтадна, Абидан далудихъай гъил вегъена, лап секиндив рахана:

- Килиг, чан хва, вун акъуллу ва виКегъ салдат я. Чи Советрин къушунар вун хътин виКегъ аскеррикай ибарат тиртІа, НАТО-дивай чун авай патаз гъич килигизни жедачир. Исятда сиягъ дегишрун патал за самолет, лап тІимил хъайтІа, къве сятина акъвазарна кІан жеда. За абур са декъикъада къванни эн-геларна хъайитІа, зи погонарни алудда, кІвалахалайни чукурда. РикІ чІугуна яхъ, усалвал ийимир! Ваз хъсан рехъ хъурай! - лагъана генералди сержантдин гъил къуна, ахпа честь гана.

Абида мад сиви са чуькъни тавуна, вичини тІарамдаказ акъвазна, честь гана, къулухъ элкъвена хтана, вичин чкадал акъваз хъувуна. Старшина Абидаз пис-пис килигна.

Абид самолетда акъахзавайди сад лагъай сефер тир. Къве сятинилай виниз лув гайидалай къулухъ, самолет Венгриядин сергъятриз акъатна. Самолетдин даКІардай Будапешт шегъер капал алайди хъиз аквазвай. Ам Дунай вацІу къве патал пайнавай. Дунай вацІун са пата Буда муькуь пата Пешт ава. Шегъердин къве падни сад-садахъ са шумуд зурба ва гуьрчег муькъвери ккІурнава. Шегъердин чка-чкадлай хкаж хъана къакъан гуьрчег кукІушар алай мискІинар аквазвай.

Аэропортунай экъечІзавай варарихъ, аскерар гуьзетиз, кузов шихинал кІевнавай машинар акъвазнавай. Вири ацукъайдалай къулухъ, машинар, вилик квай экверни куькІуьрна, сад садан гуьгъуьналлаз, бязи чкайрилай гегъенш, бязи чкайрилай гуьтІуь шегъердин куьчейрай, са гъиниз ятІани физвай. Са сят къван вахт рекъе хъана, ахпа шегъердивай яргъа са частуниз гъахъна. Гъа частуна, старшинади лагъайвал, маса частарай «покупателар» кІватІ хъанвай.

Абида вичин документар комиссиядин къилевайбуруз къалурна. Абурукай са капитанди са гъиниз ятІани зенг авуна. Са сятинлай хъиз, хурудал «мастер спорта» значек алай, майор атана акъатна. Ада, Абидан документриз килигна, къил галтадна.

- Вун азаддив къуршахар къунай я, заз кІанзавайбур классикадин борьбадин итимар я. Классикадай заз ви заланвилай Союздин чемпион ава. Завай вун къабулиз жедач,- лагъана ада Абидав документар вахкана.

- Юлдаш майор, заз ихтияр це, гъа ви чемпиондихъ галаз къуршахар къадай. Эгер ам гъалиб хъайитІа зун масаниз фида...

- Зун ахътин, аял къугъунрик квайди туш, - лагъана майор, са милли хъвер авуна хъиз, вичин рехъди хъфена. Абидан умуд спортротадикай михъиз атІана. Гила адаз гъиниз акъатайтІани къайгъу авачир. Вилик кумай йисни зур вахт гъина давам хъижедатІа, комиссидилай аслу тир. Геждал вил алаз акъваздайвал хъанач. Комиссидик квай капитанди Абидан тІвар къуна эверна.

- Вад лагъай мотострельковый полк, - лагъана, вичин гъилевай документар патав гвай капитандив вугана.

- Ша, буюр, чи полкуниз, юлдаш младший сержант! - документар къачур жегъил капитанди патав гвай Абидаз честь гана, гъил яна. - Ша, чи машин атІанал ала.

- Акъах кузовдиз! - лагъана капитан вич кабинада, шофердин къвалав ацукъна. Машин частунай екъечІна, тек са Абид гваз са гъиниз ятІани рекъе гъатна. «Яраб, икъванбурукай тек са зун вучиз хкъанаватІа? Тухузвай полкуна ватанэгълияр къванни жедатІа?» - и фикиррик кваз Абид авай машин, гат-фарин цуьк вери безетмишнавай гурчег багълар, чуьллер, хуьрер къве патал пайна асфалът цана дуьзарнавай рекъерай зарб кваз физвай. Эхир машин къве патал къве яру вад пипІен чІехи гъетер алай варарихъ акъваз хъана. Ада галаз-галаз пуд сеферда сигнал яна. Варар ачух хъанмаз, машин къениз гъахъна, мад са къадар мензилдиз хъфена акъвазна. «Агакъай хътинди я», - фикирна Абида.

- Младший сержант, чун агакъна, эвичІа! - кабинадай эвичІай капитан Абидан патав машиндин къулухъ атана.

Абида чанта гъиле къуна, машиндай чилел хкадарна, гъасятда виринра вил екъуьрна. Частунин къуд пад къванцин къакъан парудив кІевнавай. Акунрай, машин акъвазнавай чка полкунин штабдин вилик пад тир.

- Юлдаш младший сержант, ша захъ галаз! - лагъана, капитан вилик акатна, къуд кІарцІин виниз хкажна эцигнавай, цлал «Дежурная часть» кхъенвай идарадиз гъахъна.

- Юлдаш капитан, связдин ротадиз куьмек атанва, - лагъана Абид галаз хтай капитанди честь гана, гъилел «Дежурный» кхъенвай яру пек кутІунавай капитандив са папка вугана.

- Буюр, ша чи 5-Мотострельковый, Краснознаменный, Гвардейский полкуниз, юлдаш младший сержант, - капитанди атана Абидан гъил къуна. – Исятда чна ваз чка къалурда, - гъисаб-къадар авачир гъвечІи эквер куькІевнавай лампачкайрини кнопкайри къунвай столдихъ элкъвена, ада са кнопкадал тІуб илисна телефондин трубка къачуна.

- Ротадин дежурнидиз гъерекатна зи патав ша лагъ! - буйругъ гана ада.

Са вад декъикъани арадай фенач, рак ахъайна къениз са аскІан буйдин, ацІай якІарин, ефрейтор атана.

- Юлдаш капитан, ротада дежурный ефрейтор Доленко куьн буйругъдалди атанва.

- Юлдаш ефрейтор, и младший сержант куь ротадиз атанвайди я. Исятда хутахна, чанта мукъаят чкадал эцигна, нисинин тІуьнихъ акакъдайвал ая.

- Башуьсте, юлдаш капитан. Буюр, ша захъ галаз, - лагъана, ефрейтор вич вилик акатна къежел екъечІна. Абид адан гуьгъуьниз фена. Ефрейтор буйдиз гъвечІи тиртІани, зирингдиз къекъевезвай. Ам армияди лигимарнавайди чир жезвай Ефрейторни Абид честь гана казармадиз гъахъна. Казармадин юк ачух яз къве къерехдани сад хъиз дуьзарнавай краватар авай. Абурун къилихъ са пипІелай чІулав лента чІугунвай чІехи шикил галай. «Герой Советского Союза Бурмистров Юрий Васильевич», - кІелна Абида.

- Ам чи ротада гъамишалугъ яз сиягъда авай, 1956 лагъай йисуз Венгрияда хъайи вакъиайра телеф хъайи игит я, - Абидан фикирар вичелди желбна ефрейторди. – Исятда чи ротада ам телеф хъайи йисуз хайи, адан тІвар алай, адан хайи стха - Бурмистров Юрий Васильевича къуллугъзава. Чи рота полкуна сад лагъай чкадал алайди я. Амай крар вири ваз ахпа чир жада. Жуван чанта и краватдин патав эциг, адак кядай кас жадач, ша нисинин тІуьнин вахт кутягъ жадалди столовойдиз фин, тахъайтІа чун гишила амукъда, - лагъана ефрейтор столовой галай патахъ тади кваз фена.

- Вун гъинай я? - столовойдиз физвай рекъе хабар къуна ефрейторди.

- Дагъустандай.

- Дагъустандай полкуна ви ватанэгълияр мад ава. Виклегъ гадаяр я. Вуна турникдал шумудра руфун хкизва?

- Чидач, за гъисабнач, - жаваб гана Абида.

Мад рахун-луь- кІуьн хъхъанач, столовойдиз агакънавай.

Столовой зурба тир. Ефрейторди связдин рота ацукънавай столрихъ Абидаз чка къалурна. Абид вичиз къалурай чкадал ацукъиз акакънач, са пуд столдилай анихъ са сержантди адаз гъил хкажна гъарайна:

- Эй, земляк! Вун гъинай я? Иниз ша кван!

Абид, гъа касдин чинин кІалубар акурла, къах хъана амукъна. Ам вичин вилерихъ ягъазвач. Абид, вичизни хабар тушиз, суьгъурда гъатайди хъиз, эверай сержантдин къаншардиз фена.

- Аливерди?!.. - са жуьре ван акъатна Абидай.

Вичин тІвар къурла сержант кІвачел акъалтна. Адан чинин кІалубарни, гъасятда дегиш хъана. Ам вичин патав атай, вич чизвайди вуж хъуй лугъуз, фикирлу хъанвай. Са береда, Абидаз вични ягъалмиш хъайи хъиз хъана. Къуд йисуз сад-садаз такунвай хуьруьнви, вичихъ галаз са классда кІелнавай кас, къунши Аливерди Венгриядин чилел, атай сифте декъикъайра гъалтда лагъана, ни фикирнавай.

- Акъваз, акъваз! Вун Абид яни ?! - алапат хъана Аливерди.

Жегъилар, микънатІисди чІугур хъиз, къужахра гъатна. Столрихъ галай-буру шадвилини капар яна. Аливердиди Абидавай куьрелди хабарар къуна, ахпа лагъана:

- Вуна хъфена жуван ротади хъ галаз фу неъ. Хабарар, стха, чна сада садавай ахпа къада. Вун гъи ротада ава?

- Связдин ротада.

- Лап хъсан рота я, за вун жагъурда. Заз хуьруьз хтай къван шад хъана.

Фу тІурдалай къулухъ, Абид ефрейторди хъ галаз связдин ротади хтана. Са арадлай Абидаз ротадин командирди вичин патав эверна.

- Ихтияр це, юлдаш капитан, - честь гана, Абид классдиз гъахъна. Класс Абида кІелна куьтягъай учебкадин классриз ухшар тир. Гъар са столдихъ радистрин ключ ва наушникар галай. Столрин виликни пуьлт управленидин ящик квай. Ротадин командир гъа столдихъ ацукънавай. Абид акурла, ам кІвачел къарагъна.

- Ша, юлдаш младший сержант, ацукъ.

Ада Абидавай фамилия, тІвар, хайи югъ, варз ва йис, образование, кІвалин адрес – вири хабар къаз, тетрада кхъена.

- Спортдин рекъай гъикІ я?

- Зун азаддиз къуршахар къунай мастердин кандидат я...

- Лап хъсан я, - гаф атІана ада. – Турникдал руфун шумудра хкиз жеда?- вучиз ятІани гъадани и суал гана.

- Чидач, за гъисабайди туш.

- Ваз чиз шумудра жеда?

- Шумудра куьне лагъайтІа, за гъакъван ийида,- командир рази жедайвал жаваб гана Абида.

- Молодец! Заз ихътин жавабар бегенмиш я. Солдат гъахътинди хъана

кІанда. Гила за халисан, кеспидин рекъйй ви алакьунар ахтармишда. Къачу япарал гьалдайбур, а карандашни чар жуван вилик къачу.

Сифте ключ гъиле къурла, Абидак къалабулук акатна, ахпа са зеррени капитандилай агъуз тушиз, вичив вугай текст «морзянкадин» сесерал капитандал агакъарна.

- Лап хъсан я. Іб группа са минутда са ашибка кваз къабулна, амма передачада, сифтедай вак теспачавал акадайди заз акуна, ахпа дуъз рекъиз хтана. Радистди гьалатІар ахъагъна дуъз къведач. Са гьарфуни текстдин вири мана дегишун мумкин я. ГьакІ хъайила, ийидай кІвалах дикъетдив авуна кІанда. Гила вавай казармадиз хъфейтІа жада, - лагъана капитан кІвачел къарагъна.

- Хъфидай ихтияр це! - лагъана, Абида честь гана.

- Ихтияр я.

И югъ адаз виридалай яргъиди хъана. Адан рикІел къве йикъан вилик дахдихъ галаз телефондай авур эхтилатар хтана. Абида вич Куйбышевда спортивный клубда амукъзава лагъанвайди тир. Гила Венгриядай кагъаз хтайла, Аливердини зун са полкуна ава, лагъайла, алапат жада. «Зи бахтуні гъана, хъсан полкуніз акъатна. Ротани виридалай хъсанди я. Гила зи служба регъятдиз фида», - Абида, службадин четин пай алатай къайдада ухът аладарна. Адан вилерикай хуър, хуъруън къилихъ галай там, рагар, багълар ва гъамиша чуъхуънар ийизвай Чирагъ-чай вацІ карагъавай. Гъа и хиялрик кваз, ам ахварал фена.

ТЕРБИЯДИН ТАРС

Няниз «фазанриз» дежурствадай дегиш хъайи Абидан къилиз яд чимиз кІан хъана. «Отбой» гана, офицерарни старшина хъфейдалай къулукъ, казармадай са-сад, къве-къвед аскерар къарагъиз, са гъиниз ятІани физвай. Дежурстводай галат хъана хтана ксанвай Абид са аскерди ахварай авудна.

- Юлдаш младший сержант, ваз сушилкадай эверзава,- лагъана ада.

- Ни? Вуч, сушилка? - ахварикай кватна, теспачавал акатна Абидак.

- Чидач, ваз ша лугъузва.

- Зун герекиди зи патав атурай. Им гъи вахт я? Квахъ лагъ вуж ятІани! - Абида яргъан къилел чІугуна. Амма са акъван вахт арадай фенач. Адан патав са масад хтана.

- Юлдаш младший сержант, ваз сушилкадай «фазанри» эверзава, - лагъана ада.

- За исятда гъа «фазанрикай» шиш яда, - лагъана Абид, тадиз къарагъна, шалвар алукІна, кІвачерал алчудай пекерни дуъз тавуна чекмеяр алукІна, сушилка галай патахъ фена. Ам сушилкадиз гъахънамаз, ракІарихъ акъвазнавайда рак акъална. Сушилкада цІудалай виниз аскерар кІватІ хъанвай.

- ГъикІ хъана, юлдашар, куъ югъни йиф акахънавани? - кичІ акатнавай-тІани, Абида рикІ чІугуна къунвай. «Исятда усалвал къалурайтІа, абуру заз кІур гуда», - фикирна ада. Аскерар Абидаз чина ажугъ аваз килигъавай. Садбурув гъилерал алчудна юкъва твадай чІулар гвай. Садавайни младший сержантдихъ сифте рахаз жезвачир. Вич акъван буйдиз къакъан туширтІани, адан къецІил жендекдин лигимвал, руфунал алай мускулрин квадратар, ла-

шарикай хранвай хьтин гылин мускулар, гьаркьуь кьуьнер акурла, абурукни кичІ акатнавай.

- Вун гынай атайди я, ихьтин, чІал тийижир «чижик»?! - кьулухъай хьиз рахана сад.

- Накъ атана, ваз армиядин «законар» чІуриз кІанзавани? – сад муькуь кьвалахъай рахана.

- Яваш! - лагъана, Абидан чин-чиниз яна акъвазнавай са аскерди гыл цавуз хкажна. Сушилкада лал кьена. – Юлдаш младший сержант, вун са гьвечІи командир я. Чаз гьеле-меле вин кІарабар хаз кІанзавач. Вуна, герек авазни авачизни, кыл виниз хкажнава. Вуна кье «деддив» туалет михьиз тунва. Чун вири и армиядин «законрай» физвайбур я. Кье «салага», пака «чижик», муькуь юкьуз «фазан» ахпани «дед» жезвайди я. Садазни вичелай вине авай призывдиз буйругъар гудай, йисаралди мягкем хьанвай адетар чІурдай ихтияр авайди туш. ГьакІ хъайила, вун инай набут хъана хутахдалди, жуван чка чирна, кьекьуьгь. Жуван призыв, жувалай гьвечІи призыв, ваз гьикьван кІантІани, йифиз-юкьуз кІандайвал кьугъура, амма... Ахпа чна лагъанач лугьумир....

- Юлдаш салдат! Армияда авайди са закон я. Устав. Ада «дедрикай», «фазанрикай», «салагайрикай» ва маса гьашаратрикай са гаф кьванни авани? - секиндив вичин вилик акъвазнавай аскердиз тамашна Абид. - Эгер кьез заз маса Уставдай чирвилер гуз кІанзаватІа, а Устав Оборонадин Министерди тестикъарун лазим кьведа. Эгер кьез зал и сушилкада гыл хкажиз кІанзаватІа, кьез чир хьухъ, куьн вири зал алтІушна зун гатаз хъайитІани, заз квекай сад гыле гьатун бес я. Ам за чан аламаз зи кьармахрай ахъайдач. А пака вуж гьахъ я, вуж гьахъ туш трибуналди чирда. За кьез мад са мумкинвал гузва. Куь арада гьахътин викІегь, жумарт кас аватІа, захъ галаз текдиз экъечІрай. Куьн гъалиб хъайитІа, за зи сержантдин пагунар алудна гадарда. ТахъайтІа, вагъши чакъалар хьиз алтІушмир! Исятда куьн санал кІватІ хьанватІа, пака за куьн са-сад куьлуь-куьлуь ийида. Гила хъфена ксус, юлдашар! Зун мад инжиклу хъийимир. РакІар ахъая! - лагъана Абида кьулухъ ракІара акъвазнавайдан руфун, гьич кьулухъ килигни тавуна вичивай жедайвал эрчІи гылин кьуьнтев яна. Ам «агъ» акъатна гьа алайвал ацукъ хъана. Амай аскерар, сад-лагъана Абидал тепилмиш хъана. Гьа и арада Абида вилик квай, амайбурулай жендекдиз кьакъан, виридалай гзаф рахазвай аскердин кІвачерин арада, вичин чекме алай кьуьл эцягъна. Ам кьве гылини кьвех кьуна, ацукъ хъана. Абида пеле гыл акІурна, адаз кьулухъди рум гана. Ам кьулухъ галайбурал ярх хъана. И кар акурла, амайбур са декьикъада кьарсур хъана амукъна. Абуру, чпи гатада лагъана эвернавай младший сержантди, чеб гатада лагъана гьич фикирнавачир.

- Смирно! - гьарайна Абида ва рак ахъайна сушилкадай кьецел тади кваз экъечІна, рак акъална. Гьа и арада тади кваз ротадин дежурный младший сержант Кривенко куьчедай хтана.

- Отбой! Полкунин дежурный казармайра кьекъвезва. Отбой! Куш-кушдин кьайдада вичик кьалабулукни кичІ акатнавай ванцел гьарайна ада.

Вири, кыл кІарцІи ягъай кацер хьиз, са вил Абид кьатхьанвай патаз ягъиз, чпин чкайрал хъфена...

МАД СА «ИГИТ»

Вахтар къвез алатзавай. Абид и полкуниз акъатна къвез вацралай виниз жезвай. Са нянихъ Аливерди Абидан патав атана. Абуру кеф-гъал хабар къурдалай къулухъ хуър-кIвал рикIел хкана, гзаф суьгъбетар авуна.

- Яда, зун хъфидал са тIимил варцар я амайди. Вун спортсмен гада я, заз са къвез прием къванни чира тIун, - эхирдай лагъана Аливердиди.

- Башуьсте! Вун гъазур хъйила заз лагъ! - разивал гана Абида.

- Пакамаз са сятинин фад къарагъин. Са сят чаз бес тушни?

- Я, са сят чаз артухни я.

- АкI ятIа, яргъал вучиз вегъеда къван, ша чна пакадин йикъалай башла-мишин.

Пакамаз полк гъеле ксанмаз, Абид къарагъна, юкъвалай виниз къецIил яз, спортгородокдиз катна. Аливерди стадионда катиз авазвай.

- Пакаман хийиар! ГъикI хъана вун сенфелай, зал вил алаз, стадионда амайни? - зарафатна Абида.

- Абат хийиар! Ахварай ават тийиз кичIела, зун гъа ви патавай няниз иниз атайди я, - зарафатдин гъавурда гъатна Аливерди.

- Сифте чна жендек ахварай авудда. Гъат зи гуьгъуьна, - лагъана Абид вилик акатна стадиондин чIехи кругдиз гъахъна. Са шумуд круг катайдалай къулухъ, абуру са къадар гимнастикадин упражненияр авуна. Ахпа Абида Аливерди стадиондин къацу чIур алай чкадал тухвана, къуршахар къадайла ишлемишзавай приемар чириз башламишна.

Са къвед пуд гъафте алатайла, Абида Аливердидиз вичихъ галаз, лап халис къайдада, юкъварар къун теклифна. Аливерди Абидалай са къилин къакъан тир. Жендекни зурбаз аквазвай. Амма Абида ам, гъар сеферда аял хъиз, гъасятда лапаткайрал эцигзавай. Аливердидиз хъел къвезвай.

- Хъел къвемир. Дикъетдив приемар ишлемишиз алахъ. Вахт чаз ацIанва. Вакай за итим ийида, - и зарафатди Аливердидиз генани хъел гъана.

- Ву..у..ч?! За ваз исятда чирда, ни никай итим ийидатIа, - лагъана ам Абидал тепилмиш хъана. Абида и сеферда къил кутунач. Ам патав гвай турникдин патав катна.

- ТахъайтIани, полкуна руфун хкунин рекорд гъикъван тир?- хабар къуна Абида.

- 69 сеферда.

- Яда, ша завай гъикъван жедатIа чун килигин! -лагъана Абид Аливердидиз тамашна.

- Акъаха, за гъисабда, -лагъана адани.

Абид гъилериз куьс гана, хкадарна турникдал акъахна, са тIимил къван вахтунда куьрс хъана акъвазна, ахпа башламишна.

- Им сад, им къвед, пуд, къуд...вад...цIуд..къад...яхцIур...пудкъад.. къуд-къад..., ви..и...ш!- гъарайна Аливердиди. Гъа и арада полк къарагъай зенг яна. Пакаман сятдин ругуд хъанвай. Абид турникдилай хкадарна эвична. Аливердиди ам, дуьньядин са зурба рекорд эцигай чемпион хъиз, вегъена къужахда къуна, цавуз хкажна. – Ур..а..а! Полкуна цIийи чемпион хъана! - лагъана гъарайна ада.

Полкуниз Абида цIийи рекорд эцигунин ван гъасятда чкIана. Са гъафтени арадай фенач, ам полкунин командадик кваз дивизияда физвай акъажунриз

тухвана. Акъажунар Кичкимет шегърда авай са полкуна кыле физвай. Аскерар са шумуд патал пай хъанвай: строевой подготовкатай, гирияр хкажунай, катунай, автомат чукIурна кIватIунай, турникдал чене хкунай ва турникдал руфун хкунай (подъем переворот). Абид ибурукай гыи жуъредаи хъайитIани иштирек ийиз гъазур тир, амма руфун хкунай адан тIвар вине тир. Пуд турникдин вилик вири полкарай кьве-кьве кас акъвазнавай. Абид сифтебурун жергеда аваз и пуд турникдикай садал хкаж хъана. Гъар са турникдин кылихъ упражненияр дуъз тамамарзавани авачни килигиз, къадар гысабзавай аскерарни акъвазнавай. Абида чекмеяр алай кIвачер хкажна, турникдал алчуд хъана, вине тикдиз акъвазна, агъуз эвичIиз, мад ва мад хкаж жез, руфун хкиз вичин кIвалах ийиз башламишна.

Руфун хкизвабуру са сятинин къене кьве турникдал вирида чпин кIвалах авуна куътягна, амма Абид алчуд жезмаз. Амай акъажунарни куътягъ хъана. Гила, вири санал кIватI хъана, турникдал алчуд жезмай Абидаз килигзавай.

- Эй, салдат, вун анлай мус эвичIа, пишкешар гудай вахт хъанва?! - лагъана гъарайна кIватI хъанвайбурун юкъвай са офицерди. Виридак шад хъуъруън акатна. Гысабунар ийизвай аскердихъ галаз гила вирида гысабзавай. Гысабзавайбуру 250 лагъайла, Абид хкадарна турникдилаи эвичIа.

- Аферин! Чемпион! - лагъана полкунай санал атанвай юлдашри Абид къужахламишна. Абида галатун гила гысснавай. Гъилерин са бязи чкайрилай куркурар хъана, хъиткынни авуна, иви акъатнавай. Масадаз такурай лагъана, ада гъасятда гъутар акъална.

Абидан тIвар полкуниз чкIанвай.

- Зи ротада гила кьве «игит» ава! – лугъуз ротадин комадир капитан Годза Абидал дамахзавай.

Зулуз полкуниз цIийиз атай жегъил пудкъад кас аскерар, гъасятда Абидал тапшурмишна. Казарма гила кьве патал пай хъанвай. Са пата вири рота, муъкуъ пата Абид вичин «молодояр» галаз авай. Абидакай, армияда лугъудайвал, абурун «дидени» «бубани» хъанвай.

26-сентябдиз приказ акъатнамаз, «дедри» чпин чемоданар кIватIиз, кIвалериз хъфиз гъазурвилер акваз башламишна. Гила «фазанрикай» «дедар» хъанвай. Абидан призывни са камунин виниз хкаж хъанвай.

ЦИЙИ ПОЛК

Виринра алуъзавай цIйии йисан гъазурвилер аквазвай. Казармайра елкаяр гуърчегарна акъвазнавай. ЦIйии йис алуъдал кьве гъафтедин вахт амай. Вирида кIвалериз цIйии йисан мубарак ийиз чарар рахкурзавай. Абидаз Аливердидин кагъаз Украинадай хтанвай. Ада цIйии йисни мубаракзавай, вичин гъвачIи стха Гъажизэфендидихъ галаз Харьковда кIелиз эчекIава лугъуз кхъенвай.

ЦIйии йис алуъдал са пуд югъ амаз аскеррин арада къалабулухдин ванер акъатна. Полкуна вири офицерар, прапорщикар са кIвачин хъанвай.

- Чи къушунар Афгъанистандиз гъахънава! - хабарар гвай садбурув.

ЦIйиз алуънавай 1980-йисан пуд лагъай январь дивизияда политикадин югъ яз таинарна. И юкъуз офицерар, прапорщикар ва сержантар, са дежурствода авайбур квачиз, вири полкунин актовъй залдиз кIватI хъана. Полкуниз

са жерге векилар: генералар, полковникар ва гъаки гзаф маса офицерарни атанвай. Абуру дуьньядин гъалар хъсанзавачирдакай, Америкадинни СССР-дин араяр къанвайдакай, чи къушунар Афгъанистандиз стхавилин куьмек гуз фенвайдакай ва чи полкунин са пай Союздиз хъфена, са пай амуькдаивал гъазурвилер акуна кIанзавайдакай гзаф хабарар гана. Пакадин йикъалай полкунай са касни масаниз акъай хъувунач. Январдиз кIвализ хъфиз гъазур хъанвай Абидан отпускни акъваз хъана. I2- январдин йифен I2-даз, цIийиз кIватIнавай полк, къилелай кIвачелди цIийи парталар, недай къуру тIуьн къачуна, полкунин майдандал, чпин шейэр авай чантаярни гваз, гъазур хъана, машинриз акъахдай буйругъдал вил алаз акъвазнавай. Абурун патав, аскерар аэропортунал тухуз, къавал ших алай, ЗИЛ машинарни са жергеда акъвазнавай.

ЦIийиз туькIуьр хъанавай алакъайрин ротада акъвазнавайбурун са пай Абидаз танишбур тушир. Адан фикирар гъарниз чкIанвай. «Союздиз садлагъана, икI йифен мичIерай, вучиз хутахзавайди ятIа? Белки, Америкадихъ галаз дяве жезватIа?» - фикирзавай ада.

- Гила ада вичин «лезгинка» къуьлер Союзда ийида. Ина хъайи хътин кефер адаз мад ахквач, - Абидан фикир къвалахъ галай, къе маса полкунай хтанвай прапорщикдин рахунри вичел желбна.

- Куьн никай рахазва? - хабар къуна Абид.

- АтIа къулухъ акъвазнавай ви земляк, прапорщик Эфендидкай.

- Ам лезги яни?

- Халис лезги я. Вунни лезги яни?

- Зунни халис лезги я! - Абидаз шад хъана.

- Эфенди, ина ви са земляк ава, таниш хъухъ, - лагъана гъарайна гъа прапорщикди, Абидан гъил къуьнтелай къуна ротадин къулухъ тухвана. Аскеррин къулухъ, къурай якIарин, къил къуьнера чуьнуьхна са прапорщикди, цIай квай пIапIрус, гъута къуна, чинеба чIугвазвай.

- Зи тIвар Эфенди я, - гъилевай пIапIрус чилел вегъена, чекмедин кIвенкIвел тIуш гана, сивел милли хъвер алаз гъил вугана ада.

- Абид.

- Зун Дербентдай я, вун гъинай я? - лезгидал, Ахцегъ нугъват кваз, хабар къуна Эфендиди.

- Дербентда зи мама яшамиш жезвайди я, - Абид мад рахаз акакънач, са яргъай хъиз «По машинам!» буйругъдин ван акъатна.

- Чун ахкван хъийида, стха. Чун са ротадавайбур я, - лагъана Эфендиди Абидав гъил вугун хъувуна. Вири теспачавал кваз машинриз акъахиз башламишна. Машинара ацукъна мад зур сятинилай гзаф вахт хъана.

- Юлдаш сержант, ваз эверзава, - лагъана са аскерди Абидаз.

- Ни?

- Чидач, яб це, ви тIвар къазвай хътинди я, - жаваб гана мад гъа аскерди.

Дугъриданни, са ни ятIани машинрин виликай Абидан тIвар къаз гъарайзавай.

- Зун я! - лагъана гъарайна, Абид ацукъай чкадилай къарагъна, машиндай хкадарна эвер гайи патахъ катна. Машиндилай са цIувад-къад метрдин вилик ротадин старшина, прапорщик Скоторенко акъвазнавай.

- Юлдаш сержант, инал ша! - гъилин ишара авуна ада. Ада сифте гъил

кбуна, ахпа кбужахламишна. – Заз чизва куън гъиниз тухузват!а. Заз чизва ви къилихни, хва. Жув хуъх! Герек авачир чкадик жуван къл кутамир.

Эхиримжи гафар лугъудайла адан п!узарар зурзавайди ванцйй чир жезвай.

- Ваз хъсан рехъ хуъй, юлдаш сержант, - Абид кбужахдай ахъайна, лап халис лигим хъанвай офицерди хъиз, т!арам акъвазна, япун к!венк!вел кван гъл хкажна, честь гана.

- Чухсагъл, юлдаш прапорщик, за куън рик!елай алуддач, ихтияр це фидай, - лагъана Абид, честь гана, кълухъ элкъвена. Ам, чкадлай юзана колоннада гъахъна физвай машиндихъ агакърна, кузовдиз хкаж хъана. Машинада ацу-кбайдалай кълухъ ада, чпин гуъгуъниз килигиз, т!арамдиз акъвазна, честь гузвай старшинадиз гъл юзуна.

«Заз чизва куън гъиниз тухузват!а!» - аэродромдал физвай рехъди, ахпа самолетда, ахпа поезда Абидан рик!йй старшинадин гафар акъатзавачир. «Адаз чун Афгъанистандиз тухузва лугъуз к!анзавайт!а?» - Абидан рик!ййни са шумуд хйял физвай.

Дугъриданни, старшина Скоторенкадиз полк гъиниз гъазур жезвайт!а чизвай. Цййи полк Термез шегъердин патав, Афгъанистандин сергъятрин мукъув к!ват! хъана. Анал полкуни вири техника, яракър къачуна, Афгъанистандиз физ гъазурвилер акваз башламишна.

- Афгъанистанда халисан дяве физвалда! - лугъузвай садбуру.

- Гър юкгуз кьейибур хкизвалда!

- Хирер хъайи кванбурай, хкана Термездин госпиталра къатхъидай чкаяр бес жезвачалда!

- Чна а душманар, гъич танкарай къежел экъеч! тавуна кърмишда, - лугъузвай масадбуру....

Са нянихъди Эфенди Абидан патав палаткадиз атана. Адав са хабар гвай хъиз авай. Хвеш-беш авурдалай кълухъ, Абида хабар кбуна:

- Рик! акъудмир, вуч хабар гват!а лагъ.

- Ваз гъик! чир хъана зав хабар гвайди? - алапат хъана ам.

- Ви яру хъанвай япарай! - зарапатна Абида. Эфендидик хъвер акатна.

- Абур гъич, Абид стха, са ихътин к!валах ава, - лагъана, Эфенди са декъикада кисна, ахпа ада мад давамарна: –Чи полк Афгъанистандиз физвайди виридаз чизва. Ина мад чуънуъхдай, малум тушир са карни амач. Малум тушир кар ам я хъи, чи полкуна вун хътин спортсменрикай ибарат тир «Особый взвод» туък!уързава. Тавакъл я, жуван къл аник кутамир. Абур «смертник» я. Полкунивай тамамар тебезвай везифаяр абуру килиз акъудун лазим къезвайди я...

- Завайни вавай ни хабар къазвайди я, дуст кас? - Абид к!вачел къарагъна. Гъа и арада палаткадиз са майор, кълуне автоматар авай кве аскерни галаз гъахъна.

- Смирно! - буйругъ гана Абида. Вири сад хъиз к!вачел къарагъна, т!арам акъвазна.

- Вольно! - гъасятда буйругъ акъвазарна майорди. – Сержант Меджидов вуж я? - хабар кбуна ада. Ам цййиз туък!уър хъанвай полкунин штабдин начальник тир. Гъа са декъикада Эфендинни Абидан суалрив ац!анвай вилер вилера акбуна.

- Зун я! - тIарам акъвазна Абид.

- Ваз вуч аватIани кIватIна, жуван чантани гваз полкунин камандирдин палаткадин патав ша! Вад минут ваз гъазур жез бес я!- команда гана ада.

- Башуьсте, юлдаш майор!

Эфенди сив ахъаз, серсер яз акъваз хъана.

- Вун гъахъ я, стха. Чавай хабар къазвай са касни авач. Им армия я, анжах герек авачир чкадик жуван кыл кутамир. Жув хуьх, - Эфендидиз лугъудай гаф амукънач.

- Вири хъсан жада, Эфенди стха. Вавай ийидай са тIалабун ава. Ибур за Венгрида кIвализ къачунвай савкъатар я. Гила зун абур рахкуриз акакъдач. Жез хъайитIа, Термездиз фейила, хуьруьз са посылка авуна рахкура. Адрес идан къене ава, - лагъана Абиди Эфендидив са сив кутIуннавай чанта вугана.

- Ваз фикир жемир стха, зани рахкурнавайди туш. Абур за пака Термезд пахтадиз фена санал рахкурда.

- Сагърай! - лагъана, Абид теспача яз къежел экъечIна, частунин командирдин палаткадихъди тади авуна. Палаткадин патав са жегил лейтенант акъвазнавай.

Са арадила, вичин чантани гваз, Мустафани атана.

- Вагъ! Вуна ина вучзавайди я? - хабар къуна ада.

- Вал вил алаз акъвазнавайди я.

- Яда, чаз къведаз вучиз эвернавайди я? - Мустафадизни суалар гзаф авай.

- Армиядиз тухузва, - мад зарафатна Абиди. Гъа и арада палаткадай, гуь-гуьнал мад са шумуд офицер алаз, полкунин командир подполковник Редька Владимир Зиновьевич экъечIна.

- Смирно! - гъарайна къвалахъ галай лейтенантди. Вири тIарам акъвазна, Абидани Мустафадини лейтенантди сад хъиз честь гана. Командирди сифте честь гана, ахпа «Вольно!» ла-гъана мукъув хъана, пудазни гъилер яна.

- Спортсмен гъи рекъай я? - командирди Абидидай спортдин дережа гъим ятIа хабар къуна.

- Азаддиз къуршахар къунай спортдин мастердин кандидат я.

- ЧукIулар гадариз чидани?

- ЧукIулар акъван хъсан гадриз чидач, амма якIвар гадриз чиди.

Абиди тамуз кIарасар атIуз фейила, гъамиша якIвар, дегъреяр гадриз тарара акIурдайди тир.

- ЯкIвар?! - тажуб хъана частунин командир. – Индеецри хъиз? - са тIимил хъвер кваз хъиз хабар къун хъувуна ада. Абиди лугъудай гаф жагъанач, къуьнер агажна.

- Ваз вуч разряд ава? - Мустафадивай хабар къуна ада.

- Первый разряд, юлдаш подполковник, - лагъана Мустафа тIарам акъвазна.

- Борец?

- Так точно!

- Лап хъсан. И куь шейэр хутаха. Исятда квез и лейтенантди чукIулар гадриз чирда. Пака пакамаз фад, сятдин вадаз, анжах яракъар къачуна гъа инал хъша, - лагъана командир честь гана, амай офицерарни галаз, са гъиниз ятIани фена.

Лейтенантди Абидни Мустафа, палаткайрилай са тIимил къерехдихъ галай,

чилиз янавай кве керклетдал акъвазарнавай тахтадин патав тухвана. Ада чуклул гиле гьикI ва гьинлай къуна кландата, гьикI гадардатIа, къалурна. Сифте сеферда гадарзавай чуклулар тахтада аклин тийиз чилел аватзавай. Амма са сятинин къене зегьмет чIугурла, ягъай-ягъай чуклул гъа дуьз чкада акIизвай.

- Куьн хъсан ученикар я, - шад хъанвай лейтенантдизни...

Пакаман сятдин вад жез са шумуд декъикъа амаз Абидни Мустафа гъа командирдин палаткадин вилик атана акъвазна. Полкунин къерехда танкар, БТР-рар, са гьиниз ятIани физ гъазур хъанвай къайдада, цIиргъина акъвазнавай. Палаткадай сифте штабдин начальник Курылев Евгений Александрович экъечIна.

- Молодцы! Куьн гъа лагъай вахтунда атана, - ада честь гана, къведазни гьилер яна. – Куьн къедлай къулухъ командирдин нуькерар я. Квелай къведлай командирдин хатасузвал аслу я. Гьиниз ам физ хъайитIани, куьн адан серинар хъиз къвед кве патахъ хъана кланда. Квев гъамиша автамат, тапанчи, чуклул - яракъ гъаз хъун лазим я. Яракъ гъачиз хъайитIа, къецIил гьилерални душман тергна, командир къутармишна кланда. Герек атайтIа, ам патал чанни гуз куьн гъазур хъун лазим я. Куьн исятда адахъ галаз, са батальондин кIвенкIве гъатна, Афгъанистандиз фида. Аниз гъахънамаз, куьне командир садрани текдиз тун лазим къведач. Душман вилик пата аваз хъайитIа, квекай сад командирдин вилик хъун лазим къведа, яни хатавал авай пата гъамиша квекай сад хъана кланда. Куьн гила гъавурда акъунани квел гъихътин буржи тапшурмишнаватIа? - хабар къуна майорди.

- Так точно, - са сивяй хъиз жаваб гана Абидани Мустафади.

Гъа и арада палаткадай, сифте са майор, ахпа адан гуьгъуьналлаз полкунин командир экъечIна.

- Смирно! - са ни ятIани команда гана.

- Вольно! ГьикI хъана кве кичI акатнавай хъгинди я хъи? КичIе жемир, квехъ зун гала! - зарафатна командирди.

- КичIе туш, юлдаш подполковник. Чун вун патал чанни гуз гъазур я! - лагъана, тIарам акъвазна Абид.

- Зун патал ваъ. Ватанди чи вилик эцигнавай везифаяр къилиз акъудун патал, зунни чан гуз гъазур я. Куьн гъавурда акъунани?

- Так точно! – са сивяй лагъана Мустафадини Абида.

- Аферин! Виликди Ватан патал! - лагъана командир вилик акатна.

Палаткадай командирдин къулухъ галаз са лацу живедин ранг алай яргъи кIурт алай, юкъван яшарин лацу чин алай гуьрчег дишегъли экъечна.

- Ингъе, ибур я, - майор Курылева гъа дишегълидиз Абидни Мустафа къалурна. Дишегъли атана сифте Абидан гарданда гъатна, адан хъуьхъвез темен гана, ахпа Мустафадин гардан къуна адан хъуьхъвезни темен гана. Дишегълидин вилерал накъвар алай. И дишегъли вуж ятIа чин тийиз Абидни Мустафа серсер хъана амукънавай.

- Зи итим куьне хуьх, куьн Аллагъди хуьряй, балаяр. Адан сагъламвал, хатасузвал, адан чан куь гиле ава, - дишегълиди накъвар гъилевай ягълухдив миьхна. Абидан жендекдай къайи зурзун фена. Я Абидай, я Мустафадай са гафни акъатнач- Вуна рикIиз са зеррени гуж гумир, вири хъсан жада. Чна ви юлдаш вилин нини хъиз хуьда, - Абида дишегълидин гуьгъуьлар хкажна. Ахпа аскерар къведни, вилик акатна, са гьиниз ятIани гьерекат кваз, офицеррихъ галаз физвай камандирдин гуьгъуьниз катна...

АФГЪАНИСТАН

... 1980-йисан январдин вацра, 40-Армиядин частар, генерал-майор Тухаринован буйругъдик кваз Афгъанистандиз гъахъна. Абуру Афгъанрин къушунрихъ галаз санал Афгъанистандавай вири важиблу чкаяр чпин гуьзчивилик кутуна. Сифтени сифте аэродромар, автомобилрин магистралдин рекьер: Хайратон-Пули-Хумри-Кабул-Джелалабад; Кушка - Герат - Кандагар; Кундуз – Файзабад; чинни афгъанрин куьмекдалди эцигнавай газдин мяденар: Джаркудук ва Шиберган; электростанция – Сурубида; са къадар карханаяр; Кабулда, Мазари-Шарифда ва гъаки Саланг перевалда авай туннель элкьуьрна вири патарихъай къушунар акъвазарна, душманривай гатуниз тежедайвал клевна.

1980-йисан 21-январдин пакамаз, экв жедалди, полкунин командир подполковник Редька, майор Яровых кьиле авай 3-батальондихъ галаз, Амударья вацал эцигнавай понтондин муькъвелей элячина Афгъанистандиз рекье гъатна. Абур атана Афгъанистандин кефер пата, Пули-Хумри шегьердин патав гвай чуьлда акъваз хъана. Командирди гъанал полкуниз цийиз лагер туькьурдай ихтияр гана.

Вири патарихъай мукъаятвилини нетижаяр къабулайдалай къулухъ, 2-3-февралдиз полкуниз Термезда амайбурни вири хтана. Гъа инал полкуни чпин палаткаяр ачухна. Яшайишдин шартлар лап четинбур тир. Са пай эгъуьнна чиле туна ачухнавай палаткайра, кляник кутадай плашпалаткадилаини шинелдилай гъейри, маса зат авачир. Палаткайра чими хъун патал гярда вичивай жедай къайдада къил акъудзавай. Кларасар, тахта жа- гъайбуруз шад жезвай. Кларас Афгъанистанда лап кьит ва багъа зат тир. Гзафбуру палаткайра къватийрикай, бочкайрикай салярка кудаь пичер туькьуьрзавай. Ихътин пичер авай палаткайравайбурун нерар, туьтуьхар чулав пипинрай ацузвай. Гзаф вахтар тир са чими ва жими хуьрек авачиз. Чин чуьхуьдай яд авачиз, аскерри цуруриз жив ишлемишизавай. Аскерар нетре къунвай.

4-мартдиз, пакамаз фад, полк хатадикай хабар гузвай сигналди клячел къарагъарна. Баглан шегьердин патав балкларални девейраллаз, яракъламиш хъана, агъзурдилай виниз душманар клят хъанвайдакай разведкади хабар гана. Акунрай абур гьукуматдин важиблу чкаяр хуьзвай аскеррал гьужум ийиз гъазур хъана акъвазнавайбур тир. Чи къушунар къвез акурла, душманрин са пай дагъ галай патахъ катна, са пай чин танкарални бетезррал, къецил шашкаярни куьгъне бердянкаяр цавуз хкажна, гъарай кьилеллаз тепилмиш хъана. Чи къушунри душманриз гуьлле гуз башламишна. Абур алай балклар ва девейр дергесди язавай веьк хъиз ярх жезвай. Душманрин фир-тефир пад квахънавай. Абур, гагъ вилик тепилмиш жез, гагъ къулухъ хъфиз, мад элкьвез хквезвай. Танкарихъ галаз къецил гапурар гваз женг тухуз тежерди чир хъайила, чан аламукъайбурун са клерет къулухъ элкьвена катна. Са зур сятина кьиле фейи дяведа терг авур душманрин къадар пуд вишдалай виниз хъанвай. Абурувай вахчур яракърай ГАЗ-66 машин ацлана. Душманривай клятлай яракъар, лагъайтла гъар жуьре авай: гапурар, виликан дяведин автоматар, винтовкаяр, лап дегъ заманадин чакмакдин тфенгар ва гъаки маса уьлквейра акъудзавай алай девирдин автоматар ва тапанчияр.

Яракъар кІватІдайла кьенвай са душмандин гъиле, са вуч ятІани квай яру махпурдин пек авай. Ачухна килигайла чи аскерар серсер хъана амукъна. Пекиник квайди инсанрин япар тир.

- Душманри чпи кьейибурун япІар атІуз икІ субутариз, пул къазанмиш-завайди я, - са ни ятІани абурун мана вуч ятІа ачухна. Аламат жедай кар ам тир хьи, гъа кьейи душмандихъни, вучиз ятІани, са яб галачир.

5-мартдин экуьнхъай марф къваз башламишна. Баглан шегъердин кьере-хра авай кишлакра, кІвалера чи аскерар афгъанрин аскеррихъ галаз санал душманрихъ къекъвез башламишна. Са кІвалин патав агатдайла, анай душманри къати гуьлле гуз башламишна. Афгъанрин ротадихъ галай чи пулеметный расчетди гьасятда, алайвал къарадал ярх хъана, гъа кІвал галай патаз пулеметдай гуьлле гуз башламишна. Танкарни дяведин маса машин-нар яргъа амай. Душманри аскерриз кьил хкаждай мумкинвал гузвачир. Чи пулеметчикдал хер хъана. Адаз куьмек гуз фейи чи сержантдални хер хъана. Афгъанрин ротадин командир, хер хъанвай кьве аскерни туна, вичин аскер-рарни гуьгъуьна туна, кьулухъ катна. Душманар викІегъ хъана, атана хер хъанвай кьве аскерни, лап инсафсузвилелди кьена, алай парталар хтІунна, гвай яракъар вахчуна чеб авай кІвализ хъфин хъувуна. И кар ван хъайила полкунин командирдин чанда ажугъ гьатна. Ада гьасятда куьмекдиз танкарни мад аскерар ракъурун буйругъна. Танкуни са шумуд тупунай яна душманар авай кІвал чилихъ галаз сад авуна. Кьейи душманринни вахчур яракъарин къадарни гзаф тир. Душманривай вахчур яракърикай Абидаз са яргъи люле галай, садрани такур хътин тфенг жагъана. Ам адаз дикъетдивди килигна. Адаз тфенгда патрум тадай чка жагъанач. Абида вичин кьил акъат тавурла, ам частунин командирдиз къалурна.

- Им кІуфай ацІурзавай, лап дегъ заманадин, чахмахдин тфенг я, - лагъана ада, вични мегътел хъана яракъдиз тамашиз акъваз хъана. — Им ацІанмаз тахъуй гъа!? - лагъана ада тфенгдин цаз кІвачиз акъудна, кас авачир патахъ элкъвена, тфенгдин люле цавуз кьуна цацунихъ тІуб акална. Тфенгди са акъван кІевиз тушиз тІинкьдин ван авуна, ахпа са вуч ятІани кудай «ш..ш..шдин» ван акъатна, са арадлай тфенгдин кІуфай са метридиз къван цІай, гум, ахпа тупунин хътин зурба ван акъатна. Тфенгдин кьуватди командир, кІвачерал мягкьем акъвазнавайтІани, кьулухъ татабарна. Тфенгдай акъатай гумади са шумуд метридин патарив гвайбур чуьнуьхарна. Гум куьтягъ тежез са къадар вахт хъана.

Дяве секин хъайила, полкунин командирди, чи аскерар душманрин гуьлледик туна катан, афгъанрин ротадин командирдиз эвериз туна. Вири аскеррин вилик, амайбуруз тарс жедайвал, кьуьнераллай пагонарни алудиз туна, гвай яракъни къа- кьудна, ам душтагъ ийиз туна.

Ирид лагъай мартдиз сад лагъай операциядин гьерекатар куьтягъ хъа-на. Нянихъ чи кьушун шегъердин кьерехдихъ кьве цІиргъ хъана акъвазна. Полкунин комадирди вири командирриз чпин ротайрай телеф хъайибурун, хирер хъайибурун ва вуж ава вуж авачтІа чирна, вичиз хабар гун буйругъ-на. Аскеррини чпин арада вуж ама, вуж амачтІа, ахтармишзавай. Абидаз са акъван яргъал тушиз, рекъин кьерехда ярх хъанвай куьгъне кланчІунал ацукъна, къанихдиз пІапІрус чІугвазвай Дагъустандай тир даргиви, сержант Баширов Насрулла акуна. Абид, командирдивай ихтияр къачуна, адан патав

фена. Насрулладин чинин рангар атІанвай. Абид акунмаз ам гьасятда кІвачел акьалтана, гьилевай пІапІрусдин кьатІ кьерехдиз гадарна.

- Дуьз, чІехибур алай чкадал пІапІрусар чІугвадайди туш,- зарафат кваз лагъана Абида, салам гана. Амма Насрулладиз исятда Абидан зарафатри-кай кьез хкатзавачир. Адан рикІ лап дериндай ацІанвай. Адахъ саламдиз жаваб гудай иманни амачир. Ада сиви са чІуькьни тавуна, Абидан кьужахда гьатна, лап багъри мукьва кас гьалтай кьайдада, са шумуд декьикьада юзан тийиз акьваз хъана. Ахпа, кьакьатна гьа кІанчІунал ацукь хъувуна, жибиндиз гьахъна.

- Чи ротадай кьуд кас кьена. Зун душманрин юкьвай чан аламаз акьатунал гзаф аламат я, - Насрулладин туьтуьна шел акІанвай, ам кьежел акьуд тийиз алахъзавай.

- Акьваз, гьа душманри элкьуьрна кьунвайди куь рота тирни, абурун арада вунни авайни?- аламат хъана Абид.

- Эхъ. Зун атІа дуьньядай хтана, дуьс кас, - лагъана Насруллади жибиндай пІапІрусар авай пачка акьудна Абидал яргъи авуна, ахпа вичи вичин кьилиз тІампІ яна, давамар хъувуна. – Кьил квахънава, вуна чІугвазвайди туширди рикІелай алатнавай.

- Секин хьухъ, стха. Вун Аллагъди хуьрай, - лагъана Абидни адан кьвалал ацукьна. Насруллади гьилевай пачкадай са пІапІрус акьудна, сиве туна, цІай яна.

- Чун анай чан аламаз акьат хьийида лагъана, гьич умуд кумайди тушир. Чаз и чубанар хьтин, авам халкъдихъ, дяве тухунин рекьйи ихьтин гьунарар жедайди чидачир. Абуру чун дуьгьудин плантациядин це туна, кьилел пулеметдин гуьлледин хар кьурна.

- Бес куьн абурун гуьлледикай гьикІ экъечІна?

- Чи са аскерди душманрал гадарзавай гранат, патав гвай тек таран хиле акьуна, залай са пуд-кьуд метридин а патал аватна. Бахтунай, хьиткьинай гранатдин кІусар чахъ галуькьнач. Гумадин шашкаяр кардик кутуна, чун гумадин пердедик кваз, кьулухъди галчІур хъана, экъечІна. Чун кьулухъ хьфизвайди чир хьайила, душманрин гьерекатар генани гзаф хъана. Абуру вири патарихъай гуьлле гуз башламишна. Абурун кьаст чун элкьуьрна алкъада кьун тир. Кьулухъ хкведайла чаз душмари яна кьенвай пуд кас жагъана. Абурукай кьвед маса частунай атанвай са капитанни адахъ галай аскер тир, садни чи ротадавай младший сержант Прижилевский Николай Степанович. Чаз мейитарни гваз экъечІиз кІан хъана, душманри вилик патайни гуьлле гуз башламишна. Гвай потрумари куьтягъ жезвай. Захъ галай Кушкурални Пахомовални хирер хъана. Чун яд кьезвай хвала гьахъна, гьанай хурухъди галчІур жез-жез, чи аскерар авай патаз акьатна. Чун экъечІайла пакаман сятдин пуд тир. Пакамахъ экв хъанмаз, чун мад кьве рота аскерар кьачун хъувуна, танкаринни БТР-рин хурук кваз гьаниз хьфин хъувуна. Чи кьейи аскерар хкана. Кьейи аскеррал душманри килигдай гьал тунвачир Са тІимил геж хьиз атай кьве вертолетди гьа душманар кІватІ хъанвай кІвал кукІварна, чилихъ галаз сад авуна.

Насрулладин чинин рангар атІанвай. Ам вичин кьилел атай вакъиа ахъайдайла, вилер гьаркьуьз ахъа хъана, гардан кьуьнериз хьфена, гагъ и патаз, гагъ маса патарихъ тамашиз, душманрихъай чуьнуьх жезвай кьайдада авай.

Са ғыафтедилай виниз ғыазурвилер акурдалай кьулухъ полк кьвед лағыай операциядиз рекье ғыатна. И операцияда гена, яғыу-нар кьиникьар хьанач. Вучиз ятІани, чи кьушунар ғыахьзавай ғыар са хуър инсанрикай буш тир. Халкьар кІвалер, мал-кьара гадарна, вири дағылара чуьнуьх хьанвай. Са хуьруьз ғыахьайла, са реғыуьхбандилай ғыейри мад са касни амачир. Командирди вичихъ галай таржумачидин куьмекдалди, адавай хуьруьн жемят ғыинава лағыана хабар кьуна.

- Накъ нияниз дағылара чуьнуьх жезвай душманар хуьруьз эвичІна. Абуру чпин хзанар, мукьва-кьилияр ва вири хуър кафирар-урусар кьвезва, абуру мусурман халкъ, дишеғылияр, аял-итим талағына, вири терг ийизвайди я лағыана, чпихъ галаз тухвана. Чпиз акси екьечІай са шумуд кас абуру атІа кьанавдин кьерехда гуьллеламишна, - лағыана реғыуьхбанди.

- Чна ислягъ халкъдик кьазавайди туш, хтана чпин югъ-няни хьувурай, - лагъ лағыана командирди реғыуьхбан жемятдиз эвериз ракьурна, амма дағыдай хтай кас хьанач, я вични хтанач. Командирди ғыар ғыалтзавай хуьруьн жемятдиз кимел эвер гуз, кІватІиз, абурухъ галаз суьгьбетарзавай.

Абидани Мустафади камандир са декьикьадани кьилди тазвачир. Абуру кьведани, лап мукьаятвилелди биринрихъ килигиз, гуьзчивал тухузвай.

24-мартдиз пуд лағыай операция башламиш хьана. Полк Даши шегьердай екьечІна, дағыдин хуьрер галай патахъ рекье ғыатна. Дағыдин четин рекьерай танкарни БТР-рар са гужуналди хкаж жезвай. Сурхаб вацІал алай муьгъ душманри чи кьушунар кьвез акурди хьиткьинарна. Чи кьушунар чукІурнавай муькьуьн патавай вацІай екьечІна, цІийи рекьер кутаз-кутаз дағылх хуьрериз хкаж хьана. Хуьреравай ислягъ жемятри, лацу пайдахар гваз накьвадин кІвалерин чІерейрал екьечІна, чи кьушунар шадвилелди кьаршиламишзавай. Душманар катна дағылара чуьнуьх хьанвай. И йиф, кьуд патахъ кьаравулар эцигна, аскерри дағыдин ценерив са ачух чкадал акьуддайвал хьана. Пакадин юкьуз пакамахъ фад Абидан БТР кІвенкІве аваз, 3-батальондин командир м-р Яровых дағыдин кьакьан са хуьруьз хкаж жедайвал хьана. Батальондин командирди фидай рекье виридаз бронированный техникадай кьецел ғыич кьилни акьуд тавун буйругьна. Капун юкьвал алай хьиз, вири аквазвай дағыдин синерилай снайперри яғыун мумкин тир. Анжах Афғыанрин аскерар чи БТР-дин винел ацукьнавайвал ацукьна амукьна. Сад лағыайди, абуру чпин халкъди чеб яда лағыана ғыич фикирни ийизвачир. Кьвед лағыайдини БТР-дин кьене абур вири агакьни ийизвачир. Кьве сятинилай виниз лап четин рекьерай, яваш-явашдиз хкаж хьайи кьушун, эхир са хуьруьз агакьна. И кесиб хуьре виридакай хкатна кьве ғыавайрин са кІвал аквазвай. Комбатди БТР ғыа кІвалин вилик акьвазариз туна. Машинра авай аскерар, ғыасятда яракьарни гваз чпин машинрин вилерик екьечІна, кьуд патахъ гуьзчивал тухуз акьвазна. И зурба кІвал, хуьре виридалай девлетлу Манакер лугьудай, тІвар-ван авай зулумкардин кІвал тир. Ам са югъ вилик, тухуз жедай кьван шейэрни кІватІна, вичин кьушунни галаз, дағыдиз катна. ЯтІани адан кІвале яракьар чуьнуьхнавай чка жағыана. Ана 50-лай виниз ғыар жуьредин яракьар, кьве шешелдилай виниз патрумар авай. Абидни комбатдихъ галаз Манакеран кІвализ ғыахьна. Винелай артух тарифдин кІвалер туширтІани, кІвалерин кьенепатар ғыаф гурчегдиз туькІурнавай. КІвалерин цлар тІебиатдин, дишеғылийрин ва маса ғыар жуьре шикилрив безетмишнавай. Са

кІвалин чилел ишлемиш тавунвай, кѳизилдин яд ганвай, чайдин гуѳрчег кѳапар ва чайникар авай са шумуд ящик алай. Комбат аскеррин юкѳва аваз кѳвед лагѳай мертебадиз хкаж хѳана. Абид сад лагѳай мертебада кІвалериз килигиз амукѳна. Са кІвализ гѳахѳайла, адаз кІвалин пипІяй акѳвазарнавай кІарасрин арадай лацу хун алчудна чуѳнуѳхнавай тѳенг акуна. Абид тѳенгни вахчуна, кІвалерин кѳене патавай гѳаятдиз экѳечІна. Кѳуд патахѳай элкѳвена кІвалерин юкѳва авай гѳаятдин кѳерехдихѳ балкІанар, малар кутІундай яргѳи шалман, адан кІаникни кѳарадикай кѳуна авунвай малариз алафар вегѳедай тІун авай. Абида гѳилевай тѳенгдин кІуф гѳа тІуна экѳуѳрна, жагѳай затІ хѳанач. Ам патав гѳай ракІар ахѳайна цурин кѳениз тамашна. Ана мичІи тир. Абид цурин кѳве хелни ачухна кѳениз гѳахѳна. Анайни жагѳай затІ хѳанач. Кѳецел экѳечІдайла адаз цлан вини кѳиляй хѳиз, са акѳван чІехи тушир, са гѳуд фидай хѳтин тІеквен акуна. Абид кѳецел экѳечІна, гѳа тІеквен авай цлаз кѳецедай тамашна. Цлал са вад ругуд метри кѳван яргѳивал алай, амма ракІар гѳинай аватІа аквазвачир. Ада гѳаятдай са ккІал кѳачуна, мад цуриз гѳахѳ хѳувуна, ккІал гѳа тІеквендиз гадарна. АтІа патай ккІал са затІуна акѳур ван авуна. Абида тІеквендилай агѳадихѳ цлахѳай куѳрсарнавай куѳгѳне шейѳр галудна, дикѳетдивди гѳа цлаз килигна. Винелай кѳарадин сувагѳарнавайтІани, виликдай рак авайвал цал хѳиткѳинавай. Абидаз кѳуѳл эцягѳна гѳа рак авай чка чукІуриз кІан хѳана. «Ана душманар аваз хѳайитІа вучда?» - фикирна ам акѳваз хѳана.

- Алад фена комбатдиз иниз эвера. Ина чинебан кІвал ава лагѳ! - лагѳана Абида кѳвалавай физвай аскердиз.

Комбат кѳведал вичи гѳилевай тѳенг - дин кѳундахдив ракІарин гел авай чка ягѳиз башламишна. Кѳарадикай авунвай цал чукІуриз акѳван зегѳмет герек атанач. Са шумуд сеферда тѳенгдин кѳундах акѳурла, ракІарин вини кѳиляй са чІехи хѳалхѳам акѳатна. Анай кѳене пата са шумуд зурба тапусар авайди аквазвай. «Мукѳаятвал хѳсан затІ я, белки, абурун кѳене душманар ацукѳнава жеди!» - фикирна Абидаз гѳа ачух хѳайи хѳалхѳамдай кѳениз автаматдай гуѳлле гуз кІан хѳана. Гена гѳа и арада теспача яз комбат акѳатна.

- Тади ийимир, юлдаш сержант,- лагѳана комбат, са кѳерехдихѳай хѳиз, чкІанвай хѳалхѳамдай кІвалин кѳениз тамашна. МичІи чкадай вилик квай зурба тапусрилай гѳейри са затІни аквазвачир. - Фонарь кѳала! - гѳарайна ада. Са ни ятІани адав, сад-садахѳ гилигна яргѳи авуна, хѳсан экв гун патал кѳене пуд батарей тунвай фонарь эквни куѳкІуѳрна вугана. Комбатди ракІарин чкІанвай хѳалхѳамдай кѳене пад экуѳ авуна. КІвал зурба кІарасдин тапусрай ацІанвай. Комбатди гѳа кІвалин кѳениз са гумадин шашка гадриз туна. Акурнай, ана чан алай инсандин гѳисс авачир.

РакІарин амай чка вири хайила, комбатдилай вилик Абид ва мад кѳве аскер кѳениз гѳахѳна. Им Манакеран техил-девлет хуѳзвай, чинебан кІвал тир. Гѳа кІвале са шумуд тонн кѳуѳл, дуѳгуѳ, кѳурай якІарин жендекар чуѳнуѳхнавай. Комбат рациядай полкунин командирдихѳ рахана, адаз агѳвалатдикай хабар гана. Полкунин командир акѳван яргѳа авачир, са арадлай атана акѳатна. Ам Манакеран кІвалай жагѳай яракѳриз, техилдиз тамашайдалай кѳулухѳ, и кІвалерин вилик кІватІ хѳанвай, кѳекѳвераграл хѳтин куѳгѳне парталар алай жемятдихѳ, таржумачидин куѳмекдалди рахана. Ахпа ада жемятдиз Манакеран кІвалай жагѳай девлет, яракѳар квачиз, чпин хуѳруѳз паѳун теклифна.

КІватІ хъанвайбурувай садавайни Манакеран хазинадик кягъиз жезвачир. Виридаз кичІе тир.

- Куъ кѣе хъфидайди я, ада хтана чун тукІвада, - лагъана са кесибди жемятдин арадай.

- Квез кичІе жемир, ам мад инихъ хкведач. Куъ гишила авай хзанриз садра къванни тухдал фу це. Техил куъ арада пая, -тикрарна командирди. Таржумачиди адан гафар афгъан чІалал тикрар хъувуна.

- Чаз чарадан гъарам кІандач! - гъарайна жемятдин арадай мад сада.

- Ада чи хам хтІуннавайди я. Адан девлет вири чи зегъметдалди къзанмишнавайди я, - лагъана са яшлу афгъан халкъдин арадай экъечІна, атана, кІвалерин вилик акъудна гъамбарнавай къурай якІун са жендек хкудна къуьнел яна, вичин къазма галай патахъ хъфена. Халкъ са геренда сад-садаз тамашиз акъваз хъана, ахпа са-сад къвез жендекар тахъай мисална. Ахпа техилар авай кІвализ гъахъиз, садбуру шешелра тваз, садбуру къилел алчуднавай чалма ахъайна, гъам шешел хъиз ишлемишиз, Манакеран девлет тІарашиз башламишна. Полкунин командир са геренда абуруз тамашиз акъвазна, ахпа ада гъилин ишарадалди хъфинин буйругъ гана, вични Абидан БТР -диз хкаж хъана.

ОЛИМПИАДА - 80

І9-июлдин юкъуз палаткайрин вилик квай чкаяр дуъзардай херхем гъун патал ГАЗ-66 машинни къачуна, Абид, куъмекарни галаз, Газни шегъердин къерехдиз, вирида херхем тухузвай къвалак фена. Абидахъ галаз прапорщик Эфенди, маса частунай алакъайрин ротадиз командировкадиз атанвай сержант Виноградов Володя ва маса аскерарни куъмекдиз атана. Володя, къакъан, къуватлу жендек, пагъливандин буй авай, акунар алай аскер тир. Адан гъилерин къуватни зурба тир. Ада кѣе- цІил гъилерал масмар кѣе мих къачуна сад-садал арушарна вахкудай. Абидалай ам са къилин къакъан тир. Абидахъ галаз юкъварар къадайла, ам лап рикІивай туънт жедай. Гъакъван къуват кватІани, амалар чизвай Абидан кІулар адавай чилел эцигиз жезвачир. Я Абидавайни адан залан жендекни кутаз тежез, къведни гъуъжетра жедай.

Аскерар акурла, афгъанрин са кІеретІ аялар кІватІ хъана. Аялрикай сада, шуькІуъ тахтайрикай туькІуърнавай къуд пи- пІен ящик, хурудал къаз регъят хъун патал, еб акална гардандихъ вегъена, къунвай. Гъа ящикда жакъвадай кендерагъар, къенфетар, пІапІрусар ва масса куьлуъ-шуьлуъяр авай. Машиндиз херхем ягъиз башламишайла, афгъанрин аскерар авай са машин атана акъатна. Абур, машин акъвазнамаз, кузовдай хкадарна атана чи аскериз таниш ярардустариз хъиз, гъуърметдивди гъилер яна, таниш хъана. Чпин машиндиз къум ягъиз башламишдалди афгъанрин са аскер, хурудаллай автаматдин кѣе патахъай кѣе гъилни вегъена, къаравулда акъвазнавай Володядин патав фена, са вуч ятІани лугъуз рахана. Володя са куьнинни гъавурда акъунач.

- Юлдаш прапорщик, идаз завай вуч кІанзава? - хабар къуна ада Эфендидивай. Эфенди адан патав атана са гужуналди чизвай гафаралди рахаз башламишна. Афгъанрин аскер гагъ Володя, гагъ чпин са аскер къалуриз, гъилерин ишарадалди гъавурда тваз алахъзавай.

- Ада ваз атІа чпин аскердихъ галаз къуршахар къаз ша лугъузва. Ам Афгъанистандин чемпион я лугъузва, -гъавурда акъуна Эфенди.

- Абидахъ галаз экъечІрай. Къуршахар къунай залай ам викІегъ я, - юкъва-

лай виниз кѣѣл яз, машиндиз кѣум язавай Абид кѣалурна Володяди. Эфендини афгѣанрин аскер Абидан патав атана.

- Ваз Олимпиада-80-да иштирак ийиз кѣанзавай. Афгѣанрин чемпиондихъ галаз кѣуршахар кѣадани? - хабар кѣуна Эфендиди Абидавай.

- Гѣинва афгѣанрин чемпион?

- Атѣам ялда, - Эфендиди афгѣанрин аскеррин арада гѣазурвилер аквазвай жегѣил кѣалурна.

- Экѣечѣрай! Кѣе дугѣриданни, Москвада Олимпиада ачухзавай югъ я, - гѣич са декѣикѣадани энгел тавуна, гѣилевай лапатка гадарна, Абид рази хѣана. Афгѣанрин аскерди хѣфена адаз са вуч ятѣани лагѣана. Абуруни разивилелди кѣил юзурна. Чемпион жанлу жендек аваз аквазвай. Абидак са тѣимил кѣурхувал акатнавайтѣани, адан рикѣевай кѣаст зурба тир. Исятда, мумкин тир, кѣвед санал атанайтѣани абурал гѣалиб хѣун. Аскерар кѣумадин майдандин юкѣвал, дуьзендал кѣватѣ хѣана. Виноградов гѣа вич акѣвазнавай чкадал, кѣуд патаз тамашиз, мукѣаят яз акѣвазна. Мумкин тир, ибур чи аскерар мукѣаят-вилелай алудун патал, ягѣалмишарзавай амаларни хѣунухъ. Кѣватѣ хѣанвай аяларни кѣумадин кѣунтѣал акѣахна и тамашадиз кѣилигзавай.

- Судѣя зун жада, - лагѣана Эфендиди. - Ша юкѣвал, гѣилер ягѣа.

Жегѣил аскерар юкѣвал атана. Абида адан гѣил кѣуна. Афгѣандин аскердик кѣуват кѣайди гѣилин мягѣкемвиляй чир жезвай. Эфендиди кѣвед кѣе патахъ кѣакѣудна, гѣил цавуз хѣажна, уѣфт яна. Аскерар кѣведни гѣилер вилик кѣуна, юкѣ агѣузна сад-садан кѣаншардиз атана. Са декѣикѣани арадай фенач, Абида ам вегѣена кѣуна, «мелница» прием авуна, кѣиллихѣди акѣвазарна, адан кѣуьнер чилел эцигна. Чи аскерри гурлу капар яна. Ахпа афгѣанрин аскеррини капар яна. Абур чпин чемпиондихъ агѣунвайди тир. Икѣван фад ам кѣаник акатда лагѣана фикирнавачир.

- Дуствал гѣалиб хѣана! - лагѣана, афгѣанрин аскерриз кѣамаз амукъ таурай лагѣана, Эфендиди юкѣварар кѣур кѣведанни гѣилер цавуз хѣажна. Аскеррини, тередин кѣилел кѣватѣ хѣанвай аялри, вирида капар яна...

ЖАЗАДИН ЧКАДАЛ, АФЕРИН

Пакамаз фу тѣурдалай кѣулухъ, Кондратьевни штабдин начальник майор Курьлев Евгений Александрович, санал ротади атана. Старшинади рота гѣарнихъ-гѣарнихъ ракѣурна са Абидан призыв амукѣна. Ада ротада амайбурун вилик акѣвазна салам гѣайдалай кѣулухъ, Абидаз ротадин вилик экѣе-чѣун буйругѣна, са вад камунин вилик экѣечѣна, штабдин начальникдинни ротадин командирдин патав, чин ротади хъ элкѣвена акѣвазна.

- Гѣуьрметлу сержантар ва аскерар! - рахана командир.- Куьне куь хиве авай буржияр, ватандиз кѣуллугъ авуна, кѣилиз акѣудна куьтягѣнава. Квез чухсагѣул. Виридлайни чѣехи чухсагѣул заз лугѣуз кѣанзава и куь вилик акѣвазнавай старший сержант Меджидоваз. Ада, аскер гѣихѣтинди хѣана кѣанзавайди ятѣа, вичин кѣилихралди, вичин чирвилералди, вичин викѣегѣвилелди кѣалурна. Ам хѣтин викѣегѣ командирар гѣар са полкунин кѣилин винизвал я. За зи патай ва полкунин командирдин патай старшина Меджидоваз чухсагѣул лугѣузва, - лагѣана штабдин начальникди чѣестъ гана Абидан гѣил кѣуна чукѣвена. Аскерри вирида капар яна.- И гѣафтеда куь призыв чна кѣвалериз рекѣе хутада.

МУШТУЛУХ

Гила, Дербентдин вокзалдик поездай эвичІайдалай кьулухъ, Абидан рикІик кьалабулух акатна. «Им автобусар амай вахт туш. Зун таксидаваз хьфена кІанда, я тахьайтІа пакамдал и вокзалдик кумукьда», - фикирлу хьана ам. Вокзал халкъдай ацІанвай, залда ацукьдай чкани авачир. КІвализ хьфидай улакь жагъурун патал Абид таксияр алай чкадал экъечІна. Хтана жуван ватандиз агакьнаватІани, кІвализ агакьдалди адан рикІ акъатзавай. Алай кьве таксидикай садани хуьруьз хьфиник хев кутунач. Са тІимил вокзалдилаь яргъал хьиз, таксийрин еринда чинеба кІвалахзавай, чпин хсуси машинар гвайбур акъвазнавай.

- Солдат вун гьиниз я? Ша ацукь зи машинда, за вун гъавая хутахда, - Абидан патав гьиле куьлегар авай са эгъли кас атана.

- Зун гьиниз хьфизватІани чин тийиз, вуна гъавая гьикІ хутахда?- алапат хьана Абид адан гафарал.

- Ваз гьиниз кІантІани, за хутахда, солдат. За ваз итимвилин гаф гузва, ша ацукь! - тагъкимвал авуна ада мад. «Яраб им жери кІвалах я жал? Йифен кьулариз инсанар гъавая вичин машиндаваз хутахна, пулни кьачун тийир кІамаяр жада жал? Им халисан Малла Нисредин я хьи. Ина вуч ятІани са уюн авайди я!» - Абид кьве рикІин хьана акъваз хьана.

- Солдат, ша ацукь, кичІе жемир, за вун сагъ-саламатдиз ви диде-бубадин патав хутахда. Вуна лагъай са «Чухсагъул!» заз бес я! -лагъана, ада Абидан гьилевай чемодан кьуна, машиндихъ ялна.

- Заз кичІезвач! - хьел атана Абидаз, ятІани чемодан гьилляй ачухна, адан гуьгьуьнаваз машиндал фена. Акъван яргъал тушиз, цІийи «Жигули» акъвазнавай. Ада машиндин кьулухъ кьил ахъайна чемодан гъана эцигна, ракІар агална.

- Ша ацукь!-лагъана ада Абидаз ракІар ахъайна, вичин кьвалал алай чка кьалурна. Ахпа вич фена рулдихъ ацукьна, машинда худ туна гьална фена.

- Вуна, халу гьиниз гьалзавайди я, фидай падни хабар кьун тавуна? -Абидак мад кьалабулух акатна.

- Вуна заз исятда лугъуда ман, халудин. И вакзалдикай шегъердиз экъечІдай са рехъ я авайди. Гила лагъ гьи куьчедиз фин лазим ятІа, - лагъана ам Абидаз чина шадвал аваз килигна. Абидаз машиндаваз хуьруьз хьфиз кІанзавайди тир. Гила гьи куьчедиз гьалда лагъайла, адан рикІел Дербентдавай мама хтана. «Бес, кьве йисуз такунвай хайи дидедин варарин виликай, саламни тагана хьфиз жедани?» -адан вилерикай самолетдай экъе-чІайла чпин рухваря кьужахламишзавай дидеяр карагна. Ам мад кьве рикІин хьана, вуч жаваб гудатІа чин тийиз акъваз хьана.

- ГьикІ хьана, солдат, кІвал авай куьчедин тІвар рикІелай алатнавани?

- Чапаеван куьчедиз гьала!

- Чапаеван куьче? Ам акъван яргъал туш кьван. Вун михьиз куьтягъна хтанвайди яни?

- Эхъ.

- Старшина! Аферин! Ви службаяр гьина фена?

- Афгъанистанда.

- Афгъанистанда! - гъарай акъатна шофердай. - Вай! Анай чи аскерар телеф жез хкизва лугъузвай. Ам дуьз яни?

- Тапарар я. Чун агакьна. АгІа кІвалерин вилик акъвазра.

- Исятда, солдат за акъвазарда, анжах за вавай са кар тІалабзава, абуру рақІар ахъайдалди вун машиндай экъечІмир. Сюрприз жада! Хъуйни? – лагъана ада машин акъвазарна, фена, рақІараллай зенгинал тІуб илис тавуна, кІевиз варар гатаз башламишна. Ахпа хтана Абид авай патан рақІар ахъайна хабар къуна:

- Ви тІвар вуж я?

- Абид.

- Вуж я?- лагъана варарин къене патай итимдин сесини хабар къуна.

- Армиядай хтанвай хва, Абид ваз, муштулух заз! - лагъана гъарайна шоферди. «Гзаф амалдар шофер я. Гъавилей гъавая хутахзавайди тир къван!»

- фикирна Абид. Варарин рақІар ачух хъана. Рамазана къил къежел акъудна: «Исятда зун хкведа!» - лагъана къениз хъфин хъувуна, са акъван вахт хъанач, ам яру цІуд манатдин чар гваз хтана.

- Им ваз муштулухдай!- лагъана, Рамазана варарихъ акъвазнавайдав пул вугана, машиндай экъечІай Абидан патав атана. - Ваз хвашкалди, джан хува!

- табасаран нугъватдал лагъана ада, ахварик кумайда хъиз Абид къужахдив агудна. Ахпа шоферди машиндай акъудай чемодан къуна.

- Ша, ша кІвализ, - лагъана вич вилик акатна варарлай къениз гъахъна. Абидани адан гуьгъуьналлаз къениз камар вегъена. Рамазана варар къеней агална, хтана гъаятдин юкъвал гъилевай чемодан эцигна, са декъикъада вуч ийидатІа чин тийиз, акъваз хъана.

- За фена ви дидедиз хабар гуда, - лагъана, ам гъаятда, къежелай эцигнавай къванцин къекъвей гурарай винел кІвалин къвед лагъай мертебадиз хкаж хъана. Са шумуд декъикъа ван-сес авачиз хъана. «Хъфена ксун хъувуна жал?» - фикир фена Абидан рикІай, винелай са касни яргъалди эвичІ тавуна акурди.

- Я чан хва, вун хтанани!? Ваз хвашкалди, бала! Вун геж акъатна хъи? Аялри ахвар тагуз, зун гила сушт хъанвайди тир. За исятда чай эцигда, - ам ийир-тийир квахънавай хъиз, фидай чка жагъин тийиз, теспача хъанвай. Ахпа мад са келимани рахун тавуна, гъаятдин муькуь къилевай къуд кІарцІин къванцин гурар квай кІвализ хкаж хъана.

- Заз затІни кІан туш. Жез хъайитІа, заз са ксудай чка къалура. Рекъе галат хъанва, - лагъана Абид, поездда ксана ахвар михъиз ханвайтІани. «Белки, ахварал аламатІа? Белки, зун чир хъанвачтІа? Фадлай такурла дидеярни балаяр лап халис къайдада къужахра гъатдай адет я. Вучиз ятІани, зун атунал ибур шад туш. Гъайиф, гъа таксидаваз хуьруьз къван хъфена кІандайди тир», - Абид фикиррик акатна, гъаятдин юкъвал акъваз хъанвай. КІвализ гъахъзавай Имаят гурарин къилел акъваз хъана, ахпа элкъвена эвичІна чемодан вахчуна.

- Хъша винел кІвализ, инал мекъи я.

КІвале, дугъриданни, хъсан чимизвай. Абида винеллай шинель хтІунна, халичадин киткенар агалнавай кІарасдихъай куьрсарна.

- Ваз аферин, джан хва, старшина яз хатанавай! Аферин! Вун къегъял гада я. Зи хва Низам, вин гъвачІи стха, гъа вун хъитинди хъайитІа, зун газаф шад жада! Аферин джан хва, аферин! - Абида къарагъна фена, чемодан гъа алай чкадал чилел ярхарна, ахъайна, анай гъар жуьре ширинлухар авай са газетдин турба акъудна. Ам ачухна аникай са целлофондин юкъва авай са гъвечІи затІ хкудна.

- И ширинлухар квез виридаз, и сят Фатимадиз зи патай. Ада заз армиядиз фидайла багъишай яйлух за къве йисан къене цийиз хвена. Ам за альбомдин сифте кыле, аманат хъиз тунва,- лагъана ада шейэр мамадив вугана.

- Чухсагъул, бала. Фатимадиз гзаф шад жеда. Гуърчег сят я.

- Къала зунни килигин,- лагъана Рамазанни къарагъна . - Дугъриданни, гуър-чегди я!

- За ваз атIа кIвале мес туькIуърнава, бала. Вун рекъерани галат хъанва жеде, гежни хъанва, хъфена кус!- лагъана, Имаят кIвалаяй экъечIна.

- Я, ял ягъа! Гила зунни хъифена кусуда, - лагъана Рамазанани.

Абид вичиз ксудай чка гъазурнавай краватдин патав хтана, экв хкадарна, алайбур хтIуниз башламишна. Ташкентдин чекрин магазиндай къачур, гъилеллай Швецариядин сятинин акърабар алай чини, мичIи чкада экв гузвай. Ам фурс гваз, яргъалди гъа сятинин декъикъадин акъраб, гъеридаллай хъиз гъикI элкъвезватIа килигиз, акъваз хъана. И сятиникай Абида вичин дахдизни къачунвай. Ам, хтIунай парталар пад-къил туькIуърна, краватдин патав гвай стулдихъ акална, хъуьтуьл месик экечIна. Эхъ, мес хъуьтуьлни тир, кIвале хъсан чимини ийизвай, хайи дидени акуна, амма жуван кIвализ агакънавай хъиз Абидан рикI секин хъанвачир. Адаз и кIвалерай чара, таниш тушир ни къвезвай. Адаз вичин вилик мад са къадар рехъ кумай хъиз авай.

Пакамаз Абид фад ахварай аватна. Ам патав гвай стулдаллай вичин гъилеллай хтIуна эцигнавай сятиниз тамашна. Пакаман ирид жезвай. Ам къарагъна, винеллай перемни шалвар алукина гъаятдиз эвичIна, чин гъил чуьхвена хтана, амай парталарни алукина хъфиз гъазур хъанвайла, кIвализ Имаят гъахъна.

- Вун фад къарагъна хъи, бала? Вак гъиниз тади ква?

- Пакаман автобусдихъ агакъдайвал хъфиз кIанзава.

- Къе акъвазда ман, жуваз са къве юкъуз ял яна, ахлад. За са хъсан хуьрекни гъазурда, - Имаята рахаз-рахаз газдин пичиналлай чайдандик цIай кутуна. - Аяларни ксанма, абурузни акунайIа хъсан тир.

- Зун мад акъат хъийида, - лагъана Абид шинелни алукина, чемодандиз мукъва хъана.

- Акъваз, я чан бала, вун чайни хъун тавуна и пакаман аяздай гъиниз физва?

- Имаятак къалабулух акатна. Амма Абидаз са куьнинни ван къвезмачир. Ам чемоданни вахчуна къецел экъечIна, мамадиз сагърай лагъана, автостанция галай патахъ рекъе гъатна.

Кимел агакъай автобусдай Абид вичин чемоданни гваз эвичIна. Ам са геренда кIвал галай патахъ тамашиз акъваз хъана. КIвал акурла, Абидан рикIи хур къалабулух кваз гатаз башламишна. Ада кIвалихъди гъерекатна. Агакъиз амай са виш метр мензил, адаз лап яргъал аквазвай. Къаю чIагурнавай рекъе кIвач гагъ са патаз, гагъ маса патаз цIуьдгъуьниз, адавай гъерекатна виликди физ жезвач. Чапла пата, Сун-Чархарин гуьнедин чина, алеррай авахъзавай аялрин шад ванер хуьруьз чкIизвай. Абидан рикIел, вични и гуьнедай, кIвачел дахдин куьгъне хахулар алукина, авахъиз фидай вахтар хтана. Гъар сеферда татаб хъайила, адаз вич вилик ваъ, къулухъ физвай хъиз авай. Ам, кIвалерин вилик квай муркIади къунвай хвалалай мукъаятдиз элячIна, гъаятдиз гъахъна. Ада гъа са гъвечIи геренда къуд пата вил экъуърна. КIвалер гъа алай чкадал алама. Гъаятда, багъда дегишвилер аквазвач. Анжах, кIвалерин вилик квай салавай алучадин тар, жив ацукънавай виляй ятIани чидач, чIехи хъанвай

хьиз аквазвай. Гурарин кІане кІвачеллайбур хтІундайла, Абидаз винеллай хзан яшамиш жезвай кІвалей халича гатадай ван атана. «Бахди халича хразва», - фикирна, ам яваш-яваш гурарай виниз кьвед лагъай мертебадиз, айвандик хкаж хъана. Айвандикни дегишвал хъанвачир. Адан вил кьве кІвалин арада авай, столдин кьилел куърсарнавай, гурживи Шота Руставелидин «Витязь в тигровой шкуре» поэмадай янавай чІехи шикилда акьуна. Ам хуъруьнви, мукьва-кьили жегьил художник Абдурашида, художественный училище куь-тягъайла, вичи чІугуна Рагъманаз багъишай шикил тир. Абид, кичІез-регъуьз раклар гатана, кІвализ гъахъна. Ам кІвализ гъахънамаз са декьикьада вири кис хъана кІвализ гъахъай аскердиз килигиз амуькна. Абида гъилевай чемодан са кьерехдихъ эцигна.

- Абид дах хтана! - гъарай акъатна, Муьгъуьбат халичадин кІаней гадар хъана, кІвачел акъалтна, атана Абидан гардандик ккІана. Адакай І0 классдиз акъатнавай гуьрчег руш хъанвай. КІвалин юкьвал алай пичиниз кІарасар вегъезвай Юнусни гъилевай кІарасни чилел гадарна, цІай авай пичинин ракларни акъал тавуна, кІвачел акъалтна, атана Абидак ккІана. Адакайни І2 йиса авай ругул аял хъанвай.

- Ву...у..у, зи Абид! Зи бала, вун хтанани? - лагъана халичадин кІаневай Ханумни заландиз кІвачел акъалтна. Ада атана, Абидан гардан кьуна, хъуь-хъез темен гана. Муьгъуьбата гъасятда пичин патав стул гъана эцигна, ахпа кьилелай хтІунай пеле гъед авай бармакни шинел Абидавай вахчуна, тухвана ракларин патав гвай михиникай куърсарна. Са арадлай гъелек-фелек хъана, алеррай авахъзавай Разинни хтана Абидан гарданда гъатна. Абид цІай авай пичинин кьвалав Муьгъуьбата эцигай стулдал, «ухът» аладарна, ацукьна. Адаз гила вич кІвализ агакьай хьиз хъанвай.

Абид хтанва лагъай ван хъайи мукьва-кьилияр, кьуни-кьуншияр Рагъманан кІвализ кьезвай. Са акъван вахт арадай фенач, Рагъман чІехи стха Мамедни галаз кІвализ хтана.

- Вун хтанани, къачагъ? - лагъана Мамед имиди, Рагъманалай вилик Абид кьужахламишна. Адан вилериз, гъасятда кьез акъатна. Ам мад са келимани рахун тавуна кьерехдихъ кьекъечІ-на, Рагъманаз хчин патав фидай рехъ гана.

- Ваз хвашкелди, бала! - лагъана, Рагъмана вичин кьаншардиз атай хва кьужахламишна. Бубадин кьужахда гъатайла, Абидаз жендекдай, са гьихътин ятІани, ялав фейи хьиз хъана. Адан вилерал акъалтай накъварин стІалри цІапІрапІар гана. Абур са шумуд декьикьада, гъа са къайдада кьужахра гъатна, акъваз хъана. Абидаз буба кьужахдай ахъагъиз кІанзавачир, амма ракларай гъахъна, вичин патав кьезвай Мамед имидин юлдаш, Майидат акурла, ада буба кьужахдай ахъайна.

- Ваз хвашкалди, сафагелди! - лагъана Майидата атана Абидан гардан кьуна. – «БицІи дах» кьена, ваз хабар хъанани? - Абидан япал кушкушна ада.

- Ву...у...уч?! Мус?! – лагъана гъарай акъатна Абида, вичин гардан кьунвай Майидата рум эцяна. Майидат татаб хъана, кьулухъ галай цІа акьуна, акъваз хъана. Абид са кьилихъай, тахсиркарриз хьиз, кІвалевайбуруз виридаз тамашна. Садлагъана адан вилер экъис хъана, са гьихътин ятІани ажугъдай ацІана. Ахпа, кьве вилелайни садхьиз кьве чІехи нагъв кьецел акъатна, кьве хъуьхъвелейгъуз авахъна. Адан ченедик зурзун акатна, шел кьуна акъвазариз тежес акурди, ам кьецел экъечІзавай ракларихъ уьтмиш хъана.

- Я залумдин руш, вуна адаз хтана агакьдалди вуч лагъана? – Мамеда вичин папаз гъарайна.

Абидаз, «БицІи дах» кечмиш хъанвай ван галукубайла, гзаф гъайиф хъана. Адавай шел къуна акъвазариз тежез са къадар вахт хъана.

- Секин хъухъ, чан хва, чун вири къиникъ галайбур я. Вуж ва мус Азраилдин гъиле гъатдатІа садазни чизвач. Абур гъар садан къилел, Аллагъдин дафтарда гъикІхъенватІа, гъакІ къвезвай кІвалахар я. Хъша кІвализ, ваз мекъи жеда, - лагъана Мамед имиди Абид секинарна, кІвализ галаз хъфена...

Мугъманар вири хъфейдалай къулухъ Абида чемодан ахъайна, кІвалевай-буруз виридаз савкъатар ва ширинлухар пайна.

- Им, дах, ваз! - лагъана Абида дахдив сят вугана.

- Ибурукай гъим бегенмиш ятІа, гъам ваз къачу, -лагъана Абида муькуъ гъилевай дишегълийрин къве сят Муьгъуьбатав вугана.

- Зазни сят?! - шад хъана гъарайна Муьгъуьбата. – Гъикъван гуьрчег сятер ятІа..а..а! Сад заз, муькуъди чна сусаз тада!- Муьгъуьбатан шадвилихъ сергъатар авачир.

- Чазни сятер кІанда! - Муьгъуьбатан шадвал акурла Разинавай акъвазиз хъанач. Ам и гаф лагъана дах галай патаз килигна.

- Чехи хъайила Абид дахди къвезни къачуда, - лагъана къвалахъай килигзавай Ханума.

- Им къурмиш гъикІ ийизвайди я? - гъиле авай аманатдиз вири патарихъай тамашна хабар къуна Рагъмана.

- Абур гъил юзурайла, вич-вичиз къурмиш жезвай сятер я.

- Чухсагъул, чан бала, - лагъана Рагъман сятиниз килигиз кІвачел къарагъна, ада мад сефер Абид къужахламишна...

Пакамахъ хуьруьн кІекерин гъарагъуни ахварай авуднавайтІани, Абидаз къайи кІвале чими месикай хкецІиз кІанзавачир. Са арадлай дакІардихъай малар яд гуз, алафар кутаз акъудзавай къуншийрин рахунрин ванерни акъатна. Абида вилер ахъайна. Къайу гиширар атІана, гуьрчегарна акъвазарнавай да-кІардин къайи гуьзгуьйрай пакаман экв аватзавай. РакІарин сиве Абидан аскервилин чемодан акъвазнавай. Ам акурла, Абидан рикІел аскервилиз фидайла, вичин документар аваз тур чемодан хтана. «Ам жув ксузвай краватдин кІаник кутур, бала. Адак за вун хкведалди садавни къгъиз тадач», - лагъанай Ханума. Абида месикай къецІил гъил хкудна, гъалт хъана краватдин кІаник къекъуьрна, аникай гъа вичи ктур шуьтруь рангунин, гъвечІи чемодан хкудна. Краватдин къилиз хкаж хъана, яргъан вичел чІугуна къулайдиз ацукъна, винеллай руквадин цак уф гана алудна, яргъандин винелай вичин метІерал эцигна. Ада къве дапІарни къве гъиливди ачухна, явашдиз чемодандин къил хкажна. Шейэр къве йисан вилик гъа вичи эцигайвал сагъдиз амазмай. Ада явашдиз чемодандавай шейэрин винел алай, кІвалахдай чІавуз, вичи-вичиз машинкадал элягъна, «Инсандин къисмет» тІвар алаз гъазурнавай ктабдин кІватІал винел акъудна. Ахпа, вичин техникум куьтягнавай диплом, зегъметдин книжка, спортдин рекъай къазанмишнавай грамотаяр, дустарихъ галаз янавай шикилар винел акъудна, вирибуруз килигна, гъа авайвал эцигна, чемодан агална, краватдин кІаник кутун хъувуна. Абид кІвачел къарагъна вичин парталрин патав атана. «Армиядин либас алукайди бес я?» - лагъана, фикирна, ам ракІарин пипІе, клей квай гъар жуьре шикилрив безетмишна,

цїйи свас хьиз акъвазнавай чемодандин патав фена. Ада чемодан чилел къаткурна, ачухна адан къеняй «жинс» шалвар ва «феррари» жигет акъудна алуқІна, кІвалаяй экъечІна, айвандик квай гуьзгуьдал фена. Къве йисуз вердиш хъанвай армиядин либас дегишнавай Абидаз, вич гила са масадаз ухшар хъанвай хьиз авай.

- Пакаман хийирар, бала. Ваз цїйи гинибашар мубарак хъуй! Абур гъвечІи хъуй, вун чІехи хъуй. Сусар гъйдайла алуқІ-дайбур хъурай! - айвандик экъечІай Ханума, гуьзгуьдай вичиз тамашизавай Абид хиялрикай хкудна.

- Абатхийирар, бах. Сагърай вунни. Сусар гъйдайла чна маса кастюмар къачуда,- лагъана Абид чин – гъил чуьхуьз гъаятдиз эвичІна.

КІАНИВИЛИН СУЪРЕТ

Январдин вацран сифте йикъар, мукъва-къилийрал къилер чІугуна, са къве сеферда НитІиф имидин са хилеи тфенгар къачуна гъуьрчез фена, живеди къунвай тамара къекъвена ва гъар жуьре кІвалин кІвалахар авуна акъатна. И даяедин къалабулух авачир, кІан хъайила ксуз, кІан хъайила къарагъиз, вуч кІан хъайи-тІа, гъам нез, кІан хъайи чкадиз физ хквезвай цїйи уьмуьр Абидаз ахвар хьиз авай. «Белки, Афгъанистан заз акур ахвар тиртІа?» - Абид гъар пакамахъ ахварикай кватайла фикирлу жезвай. Йикъа са шумудра адан рикІел Афгъанистанда амай вичин юлдашар хквезвай. Адан хиве тамамар тавунвай къве везифа амазмай: сад - Дербентда яшамиш жезвай Эфендидин, муькуьдни - Усукъайдал яшамиш жезвай Закиран диде-бубадиз, Афгъанистанда амай чпин рухвайрин патай саламар гун. 2-январдиз Абид Дербентдиз фена. Сифте мамадин патав.

- Вуж я? - варарин къене патай хабар къуна дишегълиди.

- Зун, Абид я.

- Вун атанани, чан бала? - кІвалахрикай икрагъ хъанвай къайдада варар ахъайна хабар къуна мамади. - Ша, ша кІвализ, ша.

Гъаятда ичкидин ни авай.

КІвалерин кІаник квай кладовкадин рақІарихъ агақъайла, къене патай шуьшейрин ванер акъатна. Абид ванцихъ элкъвена.

- Ам Рамазанан коньякар гъазурзавай кабинет я, - явашдиз лагъана мамади.

- Ам исятда, кІвалах куьтягъна, экъечІда. Вун кІвализ гъахъа. Куьчеда мекъи я. Ша кІвализ, аяларни исятда къарагъна, пакаман фу гила, нисинихъ незвайди я, - лагъана, мама вилик акатна. Къведни чими кІвализ гъахъна. Мамадин къуд рушани са гадади столдихъ ацукъна фу незвай.

- Инай куь чІехи стха, Абид дах атанва, килиг,- лагъана Имаят чай цадай стакан гъиз фена. Фатимани Гуьльнара гъасятда къарагъна атана Абидаз гъилер яна. Фатимадикай чІехи, гуьрчег руш хъанвай. Адан гъилихъ Абид гъайи сят галай. Амайбур столдихъай юзанац. Абур кІвализ са тийижири халу атай къайдада, гаф акъат тийиз къарсур хъанвай.

- Низами, я чан бала, алад Абид дахдиз гъил ягъа. Ам ви чІехи стха я, - Имаят ирид йиса авай хва Абидан патав рақъуриз алахъна. Низами къарагъна, кичІез-регъуьз Абидаз гъил яргъи авуна, катна дидедин къулухъ чуьнуьх хъана. Муькуь къве руш къарагъдалди, кІвализ Рамазан хтана.

- Вун атанани, джан хва? Ваз хвашкелди. Цїйи йис мубарак хъуй!

- Квезни мубарак хъуй!

- Ацукъ, вун рекъай атанавайди я, са къас фу неъ, чай хъухъ. Чана къведа са виш гарамар коньякни хъувада,- лагъана, Рамазана столдал коньяк авай шуъше эцигна.

- Чухсагъул, Рамазан халу, са истикан чай за хъвада, ахпа заз Эфендидин диде-бубадал са къил чугваз кланзава.

- Лап хъасан я, джан хва. Вуна чай хъухъ, за адан бубадиз зин патай къве коньякни вугуда, - лагъана, Рамазан клвалей екъечІна. Имаята Абидан вилик чай эцигна, ширинар авай къабни вилик авуна. Столдихъ ацукънамай къве рушакай сад амай аялрикай хкатна ацІай турпуц хътинди тир. Муъкуьдан чинин клалубар зигъиндиз начагъ аялдинбур тир. Стакандиз къве хупІ авуна, Абид къарагъна гъаятдиз эвичІна.

- Эфендидин хзандиз чин патайни саламар лагъ, - лагъана, Рамазана Абидан газетдик кутуна гъазурнавай къве шуъше коньяк вугана.

Эфендиди гайи адресдай клвал жагъурун четин клвалах хъанач. 2-нумрадин автобус абурун клвалерин патав акъвазарна.

- Вун атуй, рагъ атуй!- лагъана Жамалдин бубади Абид гъа вичин хва акур къван шаддиз къужахламишна. Назук дидеди вилер накъварив ацІана: «Куън Аллагъди хуърай, балаяр!» - лагъана Абидаз са шумуд темен гана. Клвале мад къуд жегъил дишегъли авай. Эфендидин эхтилатрай Абидаз абур вири чизвай. Амма чинин клалубар садан таниш тир. Маядин. Афгъанистанда амаз, зур йисан вилик, Абида Эфендидив вахкай кагъазда Маядин яцІу чулав киф къуънелай хкана вилик куърсарнавай шикил авай. Гъа чІавуз акурдалай къу-лукъ адан суърет, Абидан рикІе ацукънавай. Маяди атана гъил вугана, тІвар лагъайла, Абидан жендекдай чими ялав фена. Амайбуру чпин тІварар лугъуз, вичиз гъилер гъикІ янатІани адан къил акъатнач. Абидан вилер Маядилай алатзавачир. Жамалдин буба гъасятда клвалин кланик квай подвалдиз гъахъна, вичи гъазурнавай чехир авай, шампанскидин шуъшедиз ухшар къве птулка гваз екъечІна. Назук дидедини рушари столдал, са гъвечІи вахтунда гъана, са хара тІуънар эцигна.

- Абид стха, вун хъсан вахтунда атана. И тІуънар вун атана лугъуз гъазурнавайбур хъиз жемир, ибур феи йисалай амайбур я, - сивик хъвер кваз лагъана, Маяди салат авай къаб столдал Абидан вилик эцигна.

- ВакІан руш, вуна акІ вучиз лугъузва? - хъел атана адан дидедиз.

- Сенфиз адан 22 йис тамам хъана. Накъ буба клвалахал алаз, чун къе клватІ хъанвайбур я, - гъавурда туна Ханперици.

- Чир хъанайтІа, за са савкъат къачудай, - Абидаз кламаз амукъна.

- Къайгъу туш, мад сеферда къачу. Вун Афгъанистандиз хъфизмач къван?

- Маяди мад вичин гаф куктуна. Адан гуъгуълар гзаф шад тир.

- Вахъ вуч хъанва, я руш? Вун заз къе хъсан аквазвач гъа!- мад наразивална Назук дидеди.

- Зун ингъе, чан диде, хъсандиз тамаша, - лагъана Маяди атана дидедин гардан къуна, сивел хъвер алаз Абидаз са вил яна.

- Вун хтунин сагълугъдай къе чна къведа стаканар галукъарда. Къе завай хъваз жада. Пака ваъ, муъкуъ юкъуз клвалахал физвайди я. Чун гъар рейсиниз екъечІдайла, духтурди ахтармишзава. Хъвана гъатайтІа, зур йисуз поезддин рулдихъ агуд хъи-йизмайди туш, - лагъана Жамалдин бубади вичи хкай шуъшейрикай сад ачухна. Хзан хтана столдихъ ацукъна. Жамалдин буба чехир авай стакан гъиле къуна клвачел къарагъна.

- Зун кѣе гзаф шад я Афгъанистандавай хцин мецелай саламар гваз хтанвай Абид хва акунал. Куьн Алагъди гынаватІани хуьрай. Афгъанистандин цІаяр куьтягъ хъана, гъана амай чи вири рухваярни сагъ-саламатдиз чпин кІвалериз хтана, диде-бубайрал агакьрай. Им сад, кьвед лагъайди, за зи баладиз, Маядиз вичин хъанвай са тІимил яшар мубаракзава. Вич бахтлу хьурай, вичихъ сагъ чан хьурай, вири рикІевай мурадар кьилиз акъатрай! Пуд лагъайдини и алуькнавай цІийи, І98І-лагъай йис виридаз мубаракзава. Къуй виридан рикІе авай къени мурадар кьилиз акъатдай йис хьурай!

Жамалдин бубади вичин стакан, сифте кьвалахъ галай Абидан стакандихъ галуькарна, ахпа амайбурун виридан стакандихъ галуькарна, хъвана...

ФИКИРАР ДЕГИШ ХЪАНА

Февралдин вацра цІийи паспорт кьачурдалай къулухъ Абиди, Саратовский областдиз, армиядиз фидалди кІвалах авур карханадиз хъфиз кІанзавайдакай кІвалевайбуруз хабар гана. Абидан вилик пад къадай кас хъанач.

- Хъфидайла, Махачкаладавай Къурбан халудин патав фена, жуван ктаб къалурна, ада вуч лугъудатІа яб гана ахлад, - лагъана Рагъмана, чемодан кІватІна рекъе гъатиз гъазур хъанвай Абидаз.

- Ваз хвашкалди, хтул! Армияди вун генани жанлу авунвайди заз аквазва, - лагъана Къурбан халуди Абидаз кІвализ теклифна. Адан юлдаш Рагъимата вилик тІеямлу хуьрек гъана. Фу-затІ тІуьна, эхирдай чайни хъвайидалай къулухъ, Абиди вичин фикирар, армиядиз фидалди кІвалах авур карханадиз хъфин тирди, Къурбан халудиз ачухна.

- Ви чка Дагъустан я, хтул. Жезмай къван Махачкалада кІвалах жагъура. Ви хътин кеспияр авайбур инани герек къевезвайди я.

Къурбан халудиз яб гайила, Абиди кьве рикІин хъана. Са рикІи, ам вичи виликдай кІвалах авур чкадиз ялзавай. Ана кІвалахни яшамиш жадай кІвални гъазур тир. Муькуь рикІи, ам ватанда акъвазарзавай. Адлай гуьгъуьниз адиз мад са къаст авай: Рагъмана кІелна куьтягъ тавур ДГУ-дикни кІелиз экечІиз кІанзавай.

Ам поезд физвай вахт чирун патал обявленийризни килигиз-килигиз ракъун рекъин вокзалдихъди кІвачи-кІвачи рекъе гъатна. Абидан поезд пакадин йикъан няхихъ авай. Кассада билетарни амачир.

- Пака поезд юзадалди са сят амаз хъша, билетар вахкайбур жадайди я, - лагъана кассадавай жегъил дишегълиди.

Вакзалдикай экъечІайла, Абиди патав гвай обявленийрин доскадин патав фена. «Требуется инженер-технолог в «Металлист» завод», - кІелна са чарчелай Абиди. Агъадихъ адресни, телефонни къалурнавай. Абиди, яргъал вегъин тавуна, гъа къалурнавай адресдиз фена.

- Чна вун къабулда, анжах прописка жува жагъура, - лагъана документриз килигайдалай къулухъ, кІвалахал къабулзавай дишегълиди.

- Прописка за жагъурда, куьне документар къабула, - шад хъана Абидаз. Адиз кІвал киридиз жагъайла, пропискани туь- кІуьдай хъиз тир.

- Прописка туькІуьрна, ислен юкъуз, кІвалахал экъечІи, - лагъана гъа дишегълиди Абидаз тухвана, мад кве кас авай кабинетда, кас галачир стол къалурна. Абидан шадвилехъ къадар авачир. Икъван фад Махачкалада кІвалах жагъунал ам аламат хъанвай. Ам конторадай экъечІина, гъасятда киридиз вугудай кІвалихъ кьекъевез башламишна.

ЧІУЛАВ ВІЛЕР

... Кѣе хъуѣтѣу вичин везифаяр рикѣлай алуднава: ракъини гатфариз хъиз чими ийизва. Гуѣгуѣлар шад жегѣилар ярар-дустарихъ галаз гъавайрал экъечІнава. Къуѣзуѣ къарийри, кІвалерин вилерик скамейкайрал ацукъна, ракъинин назик нуларик чпин хамни-кІарабар хъанвай беденра чим тваз-вай.

Инихъ-анихъ физвай инсанрин арада са теспача жегѣил тафаватлу жезва: палтудин дуѣгмеяр ачух я, вилери са вуж ятІани жагъурзава, эгъли инсанривай хабар къазва, гъар сефер «ваѣ» жаваб жагъиз къакъатзава.

Абид дезгедал ацукъна. КІвал герек я. Пакамлай къекъведай къван кІвачер, чараданбур хъиз, иесидиз муѣтуѣгъ жезмач. ЯтІани чара авач, мад къекъвена кІанда. Ам къарагъна.

Къакъан кІвалерин вилик къве дишегълиди чпин дерди-бала ийизва. Абид абурув агатна, вичин тІалабун тикрарна.

- Чан хва, вун са къве йикъан вилик атанайтІа, за къабулдай. За вилик къуѣз къве студент къабулна. За ваз вуч лугъун? – хиялри тухвай дишегълиди куѣчеда вил экъуѣрна.

- Зоя, яраб Умади и жегѣил вичин кІвале къабулдатІа? – жузуна къвед лагъай дишегълиди.

- Я гъа. Къабулунни мумкин я. Ума исятда кІвале авач, аялни школада ава. АтІа кІвалер гъаданбур я, - сад лагъай дишегълиди тІуб туѣкІуѣрна, алачухдиз ухшар авай кІвалер къалурна. – Вун, хва са къвед-пуд сятдилай хъша, зун адахъ галаз рахада.

- Чухсагъул, халаяр, мад квелай гъейри, зи умуд квай кас авач, эгер кІвал туѣкІвейтІа, шкалатар зи хиве жада, - лагъана Абид къулухъ элкъвена.

Шегъердин багъда шахматрал къуѣгъвазвай итимриз булдалди тамашна, икърар хъйи вахтунда Абид мад таниш тир куѣчедихъ юзана. Эгъли дишегълияр чпин суѣгъбетрик кумай.

- Вун чаз къенфетар буржлу хъана, - лагъана сад лагъай дишегълиди. -Зун рахана, валай къве тарифни авуна, разивал гана, хва.

- Чухсагъул, Зоя хала. Къенфетар завай, - Абид шадвилай цавук хкІуна.

- Ума исятда кІвале авач, техникумдиз катна. Са тІимил гуѣзлемиш хъйа, хва, -дишегълидин сиве гаф амаз, Умадин кІвалин рак ачух хъана. Анай аялдин араба вилик кутуна, муѣжуѣд йиса авай хътин гада экъечІна.

- Расул, вун аял хкиз физвани? – жузуна Зоя бадеди. Расул къилив ишара авуна, вичин рехъди фена.

- Язух аялар... Чехибурун гъалатІриз килигна, са тахсирни квачир аялрин уѣмуѣр бахтсуз жез гъайиф. Вич аял къил ятІа-ни, дишегълини гъакъван хъсан дишегъли я, - Зоя къари элкъвена жегѣилдиз килигна. – Вун эвленмиш хъанвани, хва?

- Ваѣ, хала. Гъеле зал жуван ухшарар квайди гъалтнавач, -зарафатдин жаваб гана Абида.

- Гъа жуван ухшар квайди гъалт тавунмаз, чан хва, мехъерар авуник хевни кутамир, тахъайтІа куѣн сада лагъай гаф муѣкуѣдан туѣтуѣна акІиз жада, - дишегълидиз вичин уѣмуѣрдакай са вуч ятІани жегѣилдиз ахъайиз кІанзавай, амма аял хкиз фейи гада сефилдиз, къил куѣрсна хтана.

- Расул, гъикІ хъана?! Замирка вахчуначни? - жузуна Зоя бадеди.

- Аялрив вахкузвач, я диде, я буба атурай лугъузва, - пѹзаррикай хъиз рахана гада.

- Ша, чан хва, чун къвед фида, - Расулан къилелай кап алтадна дишегъли, вичин къуъзуъвални хиве такъуна, вилик акатна.

Абид са декъикъада вуч ийидатІа чин тийиз акъвазна. Ахпа къетІивилелди лагъана:

- Зоя хала, зунни Расул фида, жув инжиклу жемир.

- Алад, чан хва, вун аллагъди хуърай, - къаридиз шад хъана. Расул тажуб-вилелди таниш тушир халудиз килигиз акъвазна.

- Расул, чан хва, а халу куъ кІвале яшамиш жадайди я, хъсан халу я. Ада ваз куъмекда, алад, геж тахъурай, тербиячидиз хъел къведа.

- Ша, Расул, - Абида, са гъилив коляска къуна, муъкуъ гъил гададин назик къуънел эцигна. Расул муътуъгъвилелди вилик юзана.

Бахчадиз гъахъайла, ана амайди анжах са аял тир, Расулан пуд йиса авай вах Замира. Абидан къаншардиз лацу халат алай жегъил дишегъли атана. Ада сив жакъун акъвазарна, хъел кваз лагъана:

- Са тІимил фад атайтІа жезвачни? Зун ина са Замира гваз гъикъван хъуй?

И арада Замира атана, Абидан виликай акъвазна, къужахда гъвачІи нини чуъкъвез, чІулав пІинияр хътин вилерай таниш тушир халудиз килигзава.

- Парталар атІа тумбочкада ава, - лагъана тербиячиди вичин пад-къерех ийиз башламишна. – Вун Замирадин буба яни? – жузуна бирдан ада.

И суалдин ван хъайила, Замирадин гъиле авай нини аватна. Абидай гаф акъатдалди, аялди чин цавал хкажна, вичин чІулав пІинияр хътин вилерай тамарзлувилелди килигна, язух къведай ванцелди «буба... а...а!» лагъана, вичин таза гъвечІи гъилер Абидал хкажна. Аялдин вилери Абидан чинай тІеквенар акъудзавай. Абид агъуз хъанмаз, аялди вегъена къве гъилини адан гардан къуна. Абида вичин нефес дар жезвайди гъиссна. Рушан фикир, на лугъуди, мад «буба» ачух хъувун тушир. Са вуч ятІани лугъуз кІанзавай тербиячи мез къуна амай. «Аялдизни буба икъван кІан жада къван», - эхир вичи-вичикди лагъана дишегълиди. Расул ракІара серсер хъана амай, ада вахаз тупІар юзурзавай.

- Аялдиз вун икъван кІан хъайила, адакай катна виже къведач. Ма жуван цуък хътин баладин шикилар вахчу. Дуъз лагъайтІа, виридалай хъсан акъатнава. Вавай къве манатни зур,- тербиячиди шикилар Абидал яргъи авуна. Абида шикилар къачуна, пул гана. Адай са жавабни акъатнач, анжах явашдиз «сагъул, вах» лагъана.

Къецел экъечІайла, Расулаз вах Абидан къужахдай вахчуна, коляскада ацу-къриз кІан хъана, амма Замира ккІлам хъиз Абидан гардандик, «буба...а...а» лугъуз, ккІанвай.

- Къайгъу туш, за гваз хкведа, - лагъана Абида. Аял секин хъайила, ада Расулавай явашдиз хабар къуна:

- Куъ буба гъинва?

Са шумуд декъикъа кисна, ахпа, къилни хкаж тавуна, гадади жаваб гана:

- Адаз маса гуъзел гъатна лугъузвай мамади.

Мад садни са гафни раханач. Замира Зоя бадедин патавни фенач. Пудни кІвализ гъахъна.

КІвалин са пад краватдини диванди кѳунва, муѳкуѳ пата чина гуѳзгуѳ авай сервантни телевизор ава. Цлал пуд касдин: Расуланни, Замирадинни, мад са дишегѳлидин шикил ала. Акунрай гѳа дишегѳли аялрин диде я. ЭрчІи патахѳ галай кѳуд лагѳай кас вуж ятІа чир тахѳурай лагѳана, лацу чар алкІурнава. «Са йисан вилик янавай шикил я. Ума лап жегѳил аквазва. Белки фад ѳвленмиш хѳанатІа?» - фикирна Абида.

Телевизор кутуна, Расул дивандал ацукѳна. Замира вил алуд тийииз, Абидаз килигзавай. Абида ам вичин метІерал ацукѳарна. Замира адан хурудив, чимивал кІандай пси хѳиз, агатна.

Зенг яна. Расула «мама я» лагѳана рак ачухиз гѳерекатна.

- Нянин хийирар хѳуй! - кІвализ юкѳван буйдин, кѳумрал, кѳурай якІарин жегѳил дишегѳли гѳахѳна. Салам кѳуна, Абидаз кѳарагѳиз кІан хѳана, амма кѳужахда авай аял ахварал фенвай. Дишегѳлиди тадиз руш кѳатхѳурдай чка туѳкІуѳриз башламишна. И арада Расул дидедин патав шикилар гваз агатна.

- Акѳваз, чан бала, за аял секинарин, ада атанвай халу инжиклу авунва, - лагѳана Умади, аял ахварай кват тийидайвал, телевизордин ван са тІимил явашарна.

- Вуна багѳишламиша, стха, - лагѳана иесиди мугѳмандиз. - Валлагѳ, эхиримжи вахтара заз вил акѳалдай мажал амайди туш. КІвалахни ийизва, техникумда кІелни... Гила курсовой кІвалахарни ганва, ийир-тийир квахѳнава. Гена чи кѳунши Зоя халади куѳмекар гузва. Ада заз ви эхтилат авунай, - Ума Абидан чиниз килиг тийиз алахѳзава. – КІвал гѳвечІиди я. Эгер ваз бегенмиш хѳайитІа...

- Рази тежедай кар авач...КІвалахални ѳкѳечІна кІанзава. Ваз чизва: шегѳерда кІвал жагѳурун регѳят туш, - Абида разивилин ишарадалди кѳил юзурна.

Якѳин, Умадин дерт чІехиди тир, яшайишни четин. Абидаз вичивай ина рикІин регѳятвилелди яшамиш тежерди чизвай, амма гила и кІеве авай дишегѳлидиз куѳмек тавуна ѳлячІна физ жезвачир. Адан рикІе, цІурурна цанвай кѳуркѳушум хѳиз, вичин гарданда «буба, зи буба...а!» лагѳана гѳатай Замирадин гафар, адан чІулав вилер гѳахѳнавай. Абид, бедендик са гѳихѳтин ятІани судур кваз кѳарагѳна, кІвалин иесидин кѳаншардиз атана.

- Зи чемодан мугѳманханада ама. Вуна ихтияр гуз хѳайитІа, за ам фена хкида...

Абиданни Умадин вилер вилера акѳуна. Умади кѳекѳемар агѳузна. Абида кѳатІайвал, Умадинни Замирадин вилерин арада са зеррени тафават авачир. ЧІулав пІинияр хѳтин вилер тир...

ГАФ ИШЕ ФЕНАЧ

Прописка жагѳанач, «Металлист» заводдиз инженервиллиз фидайвал хѳанач. Са пуд юкѳуз Умадин кІвале йиф авурдалай кѳулухѳ, Абид Махачкаладин машиностроительный заводдиз мастер яз кІвалахал фена. ЦІийиз ѳцигнавай ѳбщежитида чкани жагѳана. Махачкалада кІвалахал ѳкѳечІнавайдакай Абида хуѳруѳз хабарна. Гѳа кІвалахал хѳайи йикѳалай ада университетдиз гѳахѳун патал гѳазурвилер акваз башламишна. Адаз университетдин юридический факультетдиз гѳахѳиз кІан хѳана. Имтигѳанар юкѳван кѳиметрал вахканатІани, адан тІвар студентрин сиягѳда гѳатнач.

- Куьн конкурсдай акъатнач. Документар куьне гьиниз вуганайтIа, гъанай вахчу, - лагъана университетин юридический факультетдин идарада кIвалах-завай са жегил дишегълиди. Абида документар вахчунач. Ада филологиядин факультетдин заочный отделенидиз переводна, имтигъанриз гъазур жез башламишна.

Общежитида лезги жегилрин арада Абидаз цIийи танишар хъанвай. Шихид хуьруьнви Наруллагъани Кашан хуьруьнви Январбега са цехда кI-валахзавай. Жегилри кIвалахдила гьугъуьниз сад-садан патав физ, чаяр хъваз, тIамаяр кьугъваз, кысаяр ахъагъиз, суьгъбетар ийиз кIвалахдик квачир вахт кечирмишзавай. Вичин гилералди кана гьурчегдиз нехишар атIана, шикилар чIугуна, туькIуьрнавай шеш-бешар ада Кьурбан халудиз, дахдиз ва са шумуд дустунизни багъишна. Абид яшамиш жезвай кIвалин цIал кудай алатдалди тахтадал чIугунвай Маядин шикил алай. Гъа къайдада чIугуна куьтгънавай мад са шумуд шикил столдални аламай.

Абида эхиримжи вахтара Маядикай фикирарзавай. Адаз хевлетдиз Маядихъ галаз рикIай-рикIиз рахадай мумкинвал гъатзавачир. Гатуз Закирни армия акъалтIарна Афгъанистандай хтана. Ада Махачкалада мелиорациядин техникумдин кьуд лагъай курсуниз хтана кIелун давамарзавай. Закиралай гьугъуьниз кьве вацралай Эфендини отпускадиз хтана. Жамалдин бубади вичи кхудна гъазурнавай чехирар пуд жегилдини яваш-яваш кьери ийизвай. Жамалдин бубади жегилриз са келимани лу-гъузвачир. Вичини тек-бир жегилрихъ галуькариз са-са стакан чехир хъвазвай.

- Заз зи чIехибур куь кIвализ лишан кутаз ракьуриз кIанзава,- лагъана Абида са хевлетдиз амукъай чIавуз Маядиз. – Вуна вуч лугъузва?

- ЧIехибур атурай ман, за хъсан тIуьнни гъазурда, амма зун гъеле чIехи хъанвач. Заз гъуьлуьз физ фад я, - я эхъ, я ваъ талагъна Мая, Абидан чинизни килиг тавуна кIваляй экъечIна. «Намус квай дишегълидини ракьура куь ил-чийр, зун рази я лугъудач», - лагъана, фикирна Абида вичиз разивал гайидай къуна. Махачкаладиз хъфидалди, хуьруьз хъфена, дахдизни бахдиз Маядин патяхъай гаф кутун патал фин меслят къалурна.

Са гъафтедила Рагъман Махачкаладиз Абидан патав атана. «Дахдив хъсан хабар гвач», - фикирна Абида, адан чиник квай серин акунмаз.

- Чаз руша «ваъ» лагъана, - жузунар авурдалай къулухъ, наразивилелди лагъана Рагъмана. – Диде-бубадин наразивал авачир, чан хва, амма руша «ваъ» лагъана. Бес куьн рахайди туширни?

- Гила адакай вучда, рахана, раханач? - Абидан гьугъуьлар чIур хъана. Адаз цIал алай, гъамиша вичиз сивел мили хъвер алаз килигзавай Маяди гила вичихъ далу элкьуьрнавай хъиз аквазвай. Ада цIал алай шикил алудна, чин пад кIаникна столдал эцигна, вич дакIардихъ элкъвена.

- Куьн рахун хъия, чан хва. Шегъерра яшамиш жезвай дишегълийри наз гудай адет я. Куьн мад рахун къия, - лагъана Рагъмана, Абида чин пад кIаник авур шикил, дуьз патяхъ элкьуьрна, столдал цлахъ агудна акъвазарна.

Са шумуд юкьуз Абидан йикъан къарайни йифен ахвар квахъна. Адаз хъфена Маядиз «ваъ» лугъунин себеб чириз кIанзавай. Белки, арада фитне-затI тур, авачир гаф лагъай кас аватIа чириз кIанзавай.

- За ваз «ваъ» лугъудай руш Дагъустанда бажагъат жеда лагъана фикир-навайди тир, - Закир алапат хъана амукънавай.

- Зани гъаКІ фикирнавай, - лагъана Абидни кис хъана, ахпа давамар хъу-на: - Къве дуст хъана. Сада вичиз диде-бубади къалурай дишегъли бегенмиш хъана, мехъерна гъана секин хъана. Муъкуъди, диде-бубади, мукъва-къилийри къалурай рушарал рази тежез, абур бегенмиш тежез, за идеальный, яни вири патарихъай тамам гуъзел гъалт тавунмаз мехъерардач, лугъуз яргъалди мехъерар тийиз, виридан рикІ акъудиз хъана. Са къадар вахтар фейила дустуни гъалтайла адавай хабар къуна:

- ГъикІ хъана, дуст, ваз «идеальный» дишегъли жагъанани, вун мехъерарна секин хъанани?

- Эхъ, жагъана, дуст кас, амма мехъерар за гилани авунвач.

- Вучиз?

- Вучиз лагъайтІа, гъа дишегълини «идеальный» итимдихъ къекъвезвай! Гила яшар гзаф хъайила, аламукъайбуруни «ваъ» лугъузва. Зун къени паб авачиз амукънава», - жаваб гана ада.

- Къуъуъ хъана къах атІанвай кар авач хъи, Абид стха. Чи къисметри, белки, школайра кІелзама жеди, - лагъана, Закира къил виниз хкажна...

Маядихъ галаз Абида мад рахун-луъКІуън хъувунач. Ада вичин рикІевай гафар кхъенвай шиирни вичи чІугур Маядин шикилни Махачкалада институтда кІелзавай Маядин гъвечІи вах Зумриятав вугана рахкурна.

- Абид стха, бес чи араяр, чи дуствилини алакъаяр гъикІ хъурай? - фикирлу хъана хабар къуна Эфендиди Абидан чинавай серинвал акурла.

- Эфенди стха, акунрай, аник цІай кутунвайди вун я! - лагъана Абид Эфендидиз шак алаз хъиз тамашна. Эфендидин чинин рангар дегиш хъана, са легъзеда, цІай акъудай балугъ хъиз сив ахъайиз-акъализ лугъудай гаф жагъин тийиз амукъна.

- Вуна кІвалевайбурувай хабар яхъ, за гъикъван гафар адаз лагъанатІа, гъикъван ам рекъив гъиз алахънайтІа.

- Заз чи дуствал мукъвавилелди генани мягкем ийиз кІан хъанай. Вучда, къисмет хъанач. Гъар са касдин къуънерал вичин къил алайди я. Белки, зазни ваз тийижиз, адахъ вичин рикІин сир гвайди ава жеди, Эфенди. Ваз фикир жемир, стха, зибул зарафатар я. Ви рикІикай заз хабар я. Чун Маяди танишарайбул туш, я Маядивай къакъудизни жадач, - лагъана Абида Эфендидин далудиз кап яна...

ХУЪРЕ МЕЖЛИС

... Августдин вацра мукъва-къилияр кІватІ хъана хуъре Фетягъаз гурлу мехъерар къурмишна. Атанвай мугъманрин къуллугъда акъвазна Абида вичелай аслу вири куъмекар авуна. Няниз демерани къуълер ийиз иштиракна.

- Килиг чи хуъре гъикъван гуърчег рушар аватІа, хкъягъа жувазни сад. Ви таяри вирида мехъерарна, амайди са вун я,- НитІиф имидин юлдаш Нуъдуър вичин руш Мукъминани галаз атана Абидан патав акъвазна.

- Чи хуъре адахъ къадай руш амач, хъсанбул вири тухванва. Чна адаз къунши хуърйя са руш къалурда, - гъасятда бахдин гаф атІана Мукъминади.

- Гурчег руш яни? - гъикІ кІантІани хъуй лагъай къайдада, хабар къуна Абида.

- Гуърчег рушни я, акъуллу рушни я, учительницавал кІелна куътягънавайди я.

- Акъван хъсан руш гилалди садазни такуна вучиз ама?

- Ам вуж я? Нин руш я? - Нуьдурни мягтел хъана вичин рушаз тамашна.
- Ам Алкъвадраллай Мегъамедсаидан руш ФатИмат я. Мумкин я вазни ам чир хъун. Пака за ваз адан шикил къалурда,- шадвилай Мукъминадин вилер ргазвай.

- АкI ятIа чна къведа са къуьл ийида, - лагъана Абида Мукъмина къуьлуьк чIугуна.

Пакамаз Абид айвандик Муьгъубатанни мад са рушан рахунрин ванцел ахварай аватна. Ам тадиз парталар алукина айвандик екъечIна.

- Чун ваз свас къалуриз атанва, вун нисиналди ксанма,- Мукъмина гъа вичи лагъай рушан шикил гъаз атанвай. Шикилдавай рушан акунар Абидаз танишбур хъиз авай, амма вуж ятIа фикирдиз къевезачир.

- Килигда чун куь ФатИматаз. ТIвар заз бегенмиш хъана! -лагъана Абид гурарай агъуз гъаятдиз эвичIна...

ТАНИШ СУЪРЕТ

Йисни атана акъатна. Абида университетдиз гъахъун патал гъазурвилер аквазвай.

- Гадаяр, ша чун санал университетдик кIелиз экечIин. Имтигъанар башламиш жедалди вахт ама, чна санал гъазурвилерни акван, - лагъана Абида, са сеферда чай хъваз ацукъайла Наруллагъазни Январбегаз.

- Имтигъан вуч затI я? - хабар къуна Январбега.

- Имтигъан – экзамен я. Чаз дидед чIални хъсан чир жеда,- лагъана Абидда.

- Са гъиниз хъайитIани кIелиз гъахъун чи фикиррикни квайди тир, амма гъиниз гъахъдатIа, вуч кеспи хъсан ятIа къил акъат тийиз, акъваз хъанвайди тир, - лагъана Наруллагъ Январбегаз тамашна.

- Муаллимвални пис кIвалах туш къван, - къил куьрсна хъиз, лагъана Январбега.

Абида гъар юкъуз кIелуникай эхтилат вегъез, эхир, Наруллагъни Январбег университетдиз документар вугуниз мажбурна. Жегъилри гъар юкъуз тахъайтIани, кIвалахик квачир вахтара санал ацукъна имтигъанриз гъазурвилер аквазвай.

Февралдин сифте къилерай Абид хуьруьз хъфена. КIвализ агакънамаз, мад мехъерин месэла аватна. Гъинал фейитIани мукъва-къилийрини мехъерар мус жезва лугъуз хабар къазвай.

- За ваз къе ФатИмат къалурда, - Муьгъубат мад шикил гъаз Абидан патав хтана.

- А шикил куьне заз къалурайди вуч тир...

- За шикил лугъузвач, ам вич къалурда. Ада Чилихърин хуьре школада тарсар гузва. Ам гъар киш юкъуз тарсарилай къулухъ чи кIвалерин виликай хъфизвайди я. Ваз аквада, са гуьрчег руш я! - Муьгъубатан шадвилихъ къадар авачир.

- Ам чаз чизвай, чи кIвалериз къевез хъфизвай, Рагъманахъ галаз акахънавай Мегъамедсаидан руш я. Гъаф хъсан руш я, - дакIардин патав атана Ханума вичин гафни кутуна.

- АтIангъе, ам! АтIангъе! - Муьгъубатай гъарай акъатна. Ада дакIардай тIуб туькIуьрна, куьчедай текдиз гъиликай дишегълийрин чIулав сумкани

куърсарна, сикІрен хамунин хев галай, мичІи яру ранг акахънавай ярғи палту алаз, кылихъни дағви дишеғлидиз хас къайдада шал вегъенвай, са зеррени дамах гвачиз, рекъин кърех къуна физвай жегъил дишеғли кълурна.

- Гъихътин дугъри кас ятІа аку! ТІвар кълунмазди хтана акъатна. Ам ви кълismet я бала, - Ханум мягтел хъана, кълвалахъ галай дакІардай куьчедиз тамашиз акъвазна. ФатІимата, вичиз килигзавайди гъисс авурди хъиз, кІвалериз са вил яна вичин рехъ давамар хълуна. Гъа и килигай декъикъа Абидаз бес хъана.

- Зи рикІел хтана, ам вуж ятІа! - гъилевай шикилдиз тамаш хълуна Абид. – Адан суърет школадин цлал, отличникрин арада авайди тир, - лагъана Абид, вилер агажна, чин Муьгъубатахъ элкълурна, рахана. Ахпа, ярғаз акъатдалди, ФатІиматан гуьгълуниз тамашиз дакІардал акъвазна.

- Чун це лугълуз фидани?- Муьгъубата Абид хялрикай хкудна.

- Ам варцелай алатдалди лугълун вучиз авунач? Ам чна гъа инлай гваз хкведайди тир, - зарафатна Абид.

- За акІ лагъланачир кълан...

- Сифте куьне ам це лагъланвай чка авани-авачни чира. Авачиз хълитІа чи фикиррикай абуруз хабар це. Чунни сад-садаз акуна, рахана кІанда, фикирар чирна кІанда...

- Урра...а! Абид дах рази хъана! Гила чун свас це лугълуз фиди! Тушни бах?- Абидан сиве авай гаф атІана, шаддиз гъарайна Муьгъубат фена бахдин гардандик кІана.

- Завай чи бубайрин адетар чІуриз жедач. За чи тухумдик квай чІехи стха, НитІифахъ галаз меслятда, - лагълана Рагълман чІехи стха НитІифан патав фена.

- Шад хабар я. Гър са нуькІрез вичин муг хъана кІанда. Мегълмедсаидахъ рушан патахълай зун рахада, стха, - лагълана НитІифа Рагълманан хиве авай везифа вичин хивез вегъена.

- Заз НитІифа гълл це лагълитІа, за гъллни галудна гуда. Заз адаз ваъ лагълана, гун тийидай руш авайди туш. Гадани заз, Рашидан гададин мехъериз, къллел-кІвачел акъвазнаваз акурди я. Рагълманни чи акахънавай, са кълдар фу санал тІуър, яр-дуст кас я, - лагълана, Мегълмедсаида рушавайни хабар кълун тавуна, вичин разивал гана.

Рагълманани Ханума чпин хиве авай везифани яргълал вегълн тавуна, сусаз муькувай килигиз, адан патай гаф кълчуз фена. КІвализ рушан патахълай Рагълман атана акурла, Гълурь, ийир-тийир квахълна, вуч ийидатІа чин тийиз, кІвалай кълцел экъл-чІиз хквезвай. Адан рикІел Рагълманан сифте юлдаш Имаят вичихъ галаз больницада кълткай вахтар хтана. Адаз Имаят тахкуна кълд йисалай виниз алатнавай. Абид Имаятан гада тирди чир хълйила, Гълурьдиз са патахълай шад хъланвай, муькуь патахълай, тахай диде авай КІвализ вичин руш аватзавайди чир хълйила, михълз гуьгълурлар ханвай. «Заз тахай кълари хъана, зи рушазни ихътин йикълар кълismet жедайди ни фикирнавай?!» - Гълурь кур пашман тир.

Мегълмедсаидаз лугълуникай файда авачирди, вичин гафуниз яб гун тийидайди Гълурьдиз малум тир.

- Заз Абид зи хайи балайрилайни гзаф кІанзавайди я. Ада зи кефи садрани хайиди туш, - Хануман гафари Гълурьдик квай кълурху са бубат явашарна.

- Заз хайидини тахайди акунвайди я, чан вах. Вири цавараллай Худадин гъилевай кІвалахар я, белки, зи рушан кысметни гъахътинди я жеди. Чун Гъада гайи йикъал рази жеда, анжах жегъилар чеб чпиз акуна, чпин меслятни авурай, чан Рагъман стха, чан Ханум вах, - лагъана Гъуъруъ, вилерал акъалт-завай накъвар чуънуъхун патал пичинихъ элкъвена, чайдан къачуна, чайдин къапара чай цаз башламишна.

- Абур аялар я, гъеле чизвай са затІни авайди туш. Чехибуру меслят авурвал дуъз жеда! Вуна чаз столдал са ранг алай затІ эциг! Чай куъне, ди-шегълийири хъухъ! - Мегъамедсаидаз столдал эрекъ авай шуъше къведалди къарай къвезвачир.

- Аферин! Вуна гъакІ лагъ ман, кІвал къени хъана къул чими хъайи кас! - Рагъманаз Мегъамедсаидан эхиримжи гафар бегенмиш хъана. – Гъелбетда Гъуъруъди дуъз лугъузва. Жегъиларни чеб-чпихъ рахурай. Тадивал квай кар авач. Чун гъабурун меслятдал рази жеда.

- Чна къведа гъикІ лагъайтІа, гъакІ жеда. Яхъ жуван вилик квай рюмка! - лагъана Мегъамедсаида ички цана ацІурнавай рюмка гъиле къуна...

КЪВЕ ДИДЕ

Абидаз свас це лагъанвай ван хъайи Имаятан рикІиз чка жагъизвачир. Ам са меслят авун патал, вичелай къве куъчедин винихъ яшамиш жезвай чІехи вахан патав фена.

- Зи бедендикай хкатай баладиз зун, диде, галачиз свас це лагъанва, - шелни шадвал акахъна, арза авуна Имаята Суърегидиз.

- Це лагъанватІа, ви бала бахтлу хъурай! Чунни сусаз тамашиз фида. Яргъал вучиз вегъезва? Ша, къведай базардин юкъуз, фена къавумриз ина чунни авайди чирна хквен! - викІегъвилелди лагъана Суърегиди.

- ИкІ садлагъана, гъинай я, вуж ятІани чин тийиз гъикІ фида?- Имаятак теспачавал акатна.

- Вири чир жеда, чан вах, вири хъсан жеда, анжах вак тади акатмир. Чна свас гъи хуърай ятІани, нин руш ятІани чирда.

- Це лагъанвай свас Алкъвадрин хуъруън кавхадин руш я лугъуз заз ван хъана...

- Лап хъсан я, чан вах. Кавхани гъа чун хътин инсан я. Жуван гъазурвилер акурла заз лагъ, чун къведни санал фена хкведа. Ацукъ, жуваз са истикан цІантар квай чай хъухъ!

Июлдин сифте базардин юкъуз, Имаятни Суърегъи Абидаз це лагъанвай сусан патав физ, Нежведилан цІийи «Москвич» машинда акъахна, рекъе гъатна. Суърегъи, машиндин чІехиди вич тирди чирдай къайдада, рулдихъ галай вичин итимдин къвалав ацукъна. Къулухъ вичин къве рушан къвалав ацукънавай Имаятав рахаз Суърегидин сив акъвазнавачир. Гъа са вахтунда рулдихъ галай Нежведилазни, машин дуъз рекъай гъал лу-гъуз, туънбуъгъар гузвай. Имаятан хиялар са гъина ятІани къекъвезвай. Адаз Суърегидин са гафунинни ван къвезвачир. Адан рикІел Абида сифте камар вегъез къекъвезвай вахтар хквезвай...

Къве мертебадин кІвалерин дакІардал, кІвачел акъвазарна къуна, Имаята йиса авай Абидаз ачух пенжердай куъчеяр къалурзавай. Гъа и вахтунда кІвализ ракІар ахъайна Тават гъахъна.

- Ам гѝ чка я, вуна аял кѝунвайди! - гѝарай акѝатна адай. Имаят Таватахъ элкѝвей декѝикѝада, Абида кѝвачер чиле эѝягѝна вич винел хѝуткѝунарна. Кѝве гѝилини кѝунвайтѝани, аял гѝилий акѝатна дакѝардай кѝеѝел аватна.

- Ву...у...у!- Таватай гѝарай акѝатна. Ам кѝулухъ элкѝвена таѝиз гураарай агѝуз эвичѝна, кѝеѝел аялѝин гѝарайѝиз катна. Гѝилий аял акѝатай Имаятан зегѝле фена. Ада гѝич фикирни тавуна, дакѝардай аялѝин гуѝгѝуѝниз хкадарна. Вичелай вилик куѝчедиз акѝатна, кѝужахда шехѝзавай аял аваз хкѝезвай Имаят акур Тават, са шумуд декѝикѝада сес акѝат тийиз амукѝна.

- Вуч хѝана аялѝиз? - хабар кѝуна ада нефес-нефесѝихъ агакѝ тийиз.

- Аллагѝди хвена, дакѝарѝин кѝане кѝван-затѝ авачиз. Затѝ-ни хѝанвач, кичѝе хѝана шехѝзавайди я, - Имаятан вилер накѝварай аѝѝанвай. – Тавакѝу я, Тават, Рагѝманаз чир тахѝурай. Ада зи кѝилел мусибат акѝудда. Фейи сеферда аялѝи нафтѝ хѝвайила, ада заз талагѝай гаф амукѝнач. Виридан вилик беѝабур авурѝи я.

- Вун рекѝидай вахт хѝанва. Им кѝвед лагѝай сеферда, ви кѝайгѝусузвилиѝай аял текѝена кѝакѝатнава. Мад ахѝа дакѝарѝал аял кѝвачел акѝвазарич хѝи! - Таватан чанда ажугѝ гѝатнавай.

- Я чан вах, заз гѝакѝ хѝана кѝанзавайни? - Имаят, язух кѝведаѝ кѝайѝада, аял вичихъ чѝугуна кѝуна кѝевиз, ван акѝатна шехѝна.

- Лугѝудач. Саѝазни за лугѝудач, анжах аялѝиз са затѝни тахѝурай, - лагѝана Тавата аял гвай Имаят кѝужахламишна...

Нежведила машин Алкѝваѝрин хуѝруѝн кимел акѝвазарна рекѝин кѝере-хда акѝвазнавай итимривай Мегѝамедсаѝдан кѝвалер алай чка хабар кѝуна. Ада машин, вичиз кимеллай итимри кѝалурай мягѝледиз гѝална, пенжерда шуѝше аваз айванар кѝеѝел акѝуднавай кѝве мертебаѝин кѝвалерин вилик акѝвазарна. Суѝрегѝи, чархачи хѝиз, гѝасѝтда машиндаѝ экѝечѝна, кѝвализ хѝфизвай ракѝарин кѝилел алай званокѝал галамаз-галамаз са пуд сеферда тѝуб илисна.

- Кѝезва, кѝезва! - гѝаятѝин кѝене патай дишегѝлиѝин ван акѝатна. Арадаѝ акѝван вахт фенач, ракѝар ачухна, кѝурай якѝарин яхун, чина бере-кат авай, вилерин кѝилер са жѝзѝи агажна, чуѝхвенвай гѝилер хуругандаѝ мѝхѝиз-мѝхѝиз са дишегѝли кѝеѝел экѝечѝна, таниш тушир мугѝманриз тамашиз акѝваз хѝана.

- Ваз саламалейкум, зи вах! Чи хва Аѝиѝаз це лагѝанвай свас, Фатѝимат и кѝвале яшамиш жезвайди яни? - Суѝрегѝиѝин векѝи ванѝи кѝуншиярни уяхарна.

- Эхъ, Фатѝимат зи руш я. Куѝн вужар я? - Гѝуѝруѝ таниш тушир инсанриз тажубвилелѝи жерге тѝрвал тамашна. Аѝан вилер Имаятал акѝваз хѝана. Имаятни, варарай экѝечѝай дишегѝли акурла, чѝал кѝунвайди хѝиз, гаф акѝат тийиз акѝваз хѝанвай.

- Имаят! Вун Имаят тушни?

- Гѝуѝруѝ! - Дишегѝлияр кѝведни кѝужахра гѝатна чѝи чеѝ теменрив аѝѝурна. Абурун кѝведанни вилер гѝасѝтда накѝварив аѝѝана.

- Куѝн танишар я лагѝ ман! - кѝевиз рахазвай Суѝрегѝиѝин сес яваш хѝана. Гѝуѝруѝни Имаят саѝ саѝан кѝужахра гѝатна гѝаф вахт хѝана.

- Гѝан, чун кѝез кѝилигѝз атанвайбур туш. Мугѝманриз кѝвализ ша лугѝудаѝ аѝет авайди я, - Суѝрегѝиѝи вичин наразивал кѝалурна.

- Им заз хайи вах кван кІан хъайи кас я. Чун такуна къад йисалай виниз я, - лагъана Имаята вилин накъвар гъилин далудал михъна.

- Къанни са йисахъ агакъзава, - вахт дуьз тестикъарна Гъуьруьди. – Ша, кІвализ ша! Имаят акуна зи къил квахънава. Эхтилатар чна кІвале ийида, - лагъана Гъуьруьд вилик акатна къениз гъахъна, гуарарарин кІане вичин калушар хтІунна, къвед лагъай мертебадиз айвандик хкаж хъана. Адан гуьгъуьналлаз гъахъай Имаят акъваз хъана, къулухъ хтана.

- А машиндавай шейэр акъуддайвал, Нежведил! Ша, балаяр куьнени куьмек це, - лагъана Имаятак теспачавал акатна.

- Вун секин хъухъ, чан вах. Абур аялрини Нежведила гваз хкведа. Санизни фидач ви сусан жигъизар, - лагъана Суьрегъиди Имаят рум кутуна виликди ракъурна. Винел хкаж хъайи Гъуьруьди, айвандик квай ругул аялдин япал кІуф эцигна са вуч ятІа-ни лагъана, са гъиниз ятІани ракъурна.

- Чи свас гъинава? ФатІимат ви руш яни? - Имаятан рикІ акъатзавай.

- Эхъ, ФатІимат зи руш я. Вуна зи дидедин тІвар хвенач. Заз, хун тавуна, чара амуькьнач. Амма зи къилиз садрани зи руш ви гададиз къисмет жеда лагъай фикир атаначир. Вуч алапатдин дуьнья тушни! И халкъ авур Худда-ди инсанрин къилел гъин тийизвай, абуруз къалур тийизвай алапатар авач: четинвилер, азиятар, са тІимил шадвилерни къалурзава. Хата-баладикай чи балаяр Вичи хуьрай! Икъван йисарлай чун мад дуьшуьш хъжеда лагъана ни фикирнавай?!

- Зи свас ФатІимат гъинава? Фад къалур кван ам заз,- Имаята кІвалин вири патара вил экъурна.

- Вак тади акатмир, чан Имаят, ам исятда хкведа, ша ацукъ,- лагъана Гъуьруьди мугъманриз цлахъ агуднавай столдихъ галай стулар къалурна.

- Ибур ви хтулар яни? - кІвалера агъадал винел катиз галтугзавай ругул аялриз тамашна хабар къуна Имаята.

- Эхъ, гададин аялар я. Заз къуд хтул ава, чан Имаят. Ваз цІийи хзанда вуч аялар ава?

- Заз къуд рушни са гада ава. Зи ФатІиматаз алатай йисуз за мехъерарна са хтулни ава.

- ФатІимат? Бес ам...

- Эхъ, эхъ заз мад са ФатІимат хъун хъувуна. Зи итимдизни гъа тІвар эцигиз кІан хъана.

- Гила гъалтнавайди гъихътинди я? - кушкушдал хабар къуна Гъуьруьди.

- Куьне сусан шейэр вири хканани? - Имаята Гъуьруьдин эхиримжи гафар вичиз ван тахъайдай къуна, эхтилат маса патахъ элкъурна. Гъуьруь адан гъавурда акъуна, мад вичини са чІуькъни хъувунач.

Са арадилай гуарай винел айвандик хуьруьн къайдада алукІнавай къве дишегъли хкаж хъана.

- Им чи свас я! - лагъана Суьрегъи кІвачел къарагъна хтай дишегълийрикай садан къаншардиз фена. - Вун ФатІимат яни?

- Я, ам куь свас ФатІимат я, - лагъана ФатІиматахъ галаз хкаж хъайи дишегъли зун ибурукай туш лугъудай къайдада къерех хъана.

- Муькуьди зи гададин свас я, - чарад хъиз тахъурай лагъана, Гъуьруьди адан чирвални гана. Амма атанвайбуруз са куьнинни ван къевезмачир. Суьрегъи, Имаятни адан рушар ФатІи-матал алчуд хъанвай. Межведил сиви са

келимани тийиз, кърехдихъай дишегълийриз тамашиз акъвазнавай. ФатИматни атанвайбур вужар ятІа кьил акъат тийиз, абурун юкъвай Гьуьруьдиз тамашиз серсер хъана амай.

- Чун чарабур туш, чан руш. Чун жуванбур я. Им Абидан диде я. Зун адан хала я. Ибур Абидан вахар я. АтІама зи играми итим я, - Суьрегъиди са декъикъада ФатИмат виридахъ галаз танишарна.

- ГьикІ? Бес чи кІвализ тупІал гилигдайла, це лугъуз атайбур Абидан дидени буба туширни? - ФатИмат мегътел хъана, вичин дидедиз тамашна. Са декъикъада виридан сес кьурана, сад-садаз тамашиз амукъна. Ихътин суал садани гуьзетнавачир.

- Ваз вуч аватІа чидани, чан бала? Мехъерарна эвленмиш хъайи са бязи инсанар, къакъатни ийидай адетар авайди я. Абидан дидени буба, жегъил, ахмакъ вахтунда чара хъана. Абидаз пис хъанач: кье адаз кье диде ава. Яран дидени хъайила пуд жада. Гъарда вичивай жадай са куьмек авурла, акваз-акваз куьн агъвални хъсан жада. Гъваш чи сусан савкъатар авай чантаяр, Имаят! - вуч жаваб гудатІа чин тийиз фикирлу хъанвай Имаят Суьрегъиди регъатвилелди кІевяй акъудна...

МЕХЪЕР

...Мехъерин югъ тайинарна. Рагъмана, пул буржуниз къачуна, мехъериз гъазурвилер акваз башламишна. Абида мажиб вахчурла, вичиз чамвилер костюмар, кІвачеллайбур ва маса куьлуь-шуьлуь затІар къачуна вичин гъазурвилерни аквазвай. Отпуск къачуна, са кье югъ вилик кумаз, мехъерин гъазурвилериз куьмек гун патал, Абид хуьруьз хъфиз рекье гъатна. Мехъер къалурнавай югъ гым ятІа лугъун патал ам Дербентдиз мамадин патав хтана, гъадални са кьил чІугуна, ахпа хуьруьз хъфин къейдна. Дербентда, рекъин гъакъи гана автобусдай эвичІайла, Абида жибинда амай пул гъисабна. Гумайди вири ирид манат тир. Чамран костюмрихъ галаз алукидай лацу перем авачирди адан рикІел хтана. «Са манат мамадиз ширинар къачудайди, са манат рекъиз лазим кьеда. Перемдин кьимет І4-І5 манат я. Бес амай І0 манат за гъинай жагъурда? Мамадиз гьикІ лугъуда? Къайгъу туш, жуван чІулав цІарар авай лацу перем алукина тада. Михъиз лацу перем туш лагъана свас элкьуьрдач къван», - лагъа-на фикиррик квайла Абидаз, са акъван яргъал тушиз учир галай газетар-журналар гузвай киоск акуна. «Газетарни журналар гузвай киоскда учирда акъваздай къван, яраб вуч автІа?» - лагъана Абид мукъув фена. Учир, гъасятда акъатай пул вахкузвай «спринт» латарейдин билетрихъ галайди тир. Билетар къачуна екъечІайбуру гъасятда темягъдалди абур ачухзавай. Савкъатар акъатайбуруз шад жезвай. Чпиз затІ акъат тавурбур абуруз пехилвилелди тамашиз, мад ва мад киоскдин дакиардихъ хъфиз учирда акъваззавай. «Белки, перем къачудай пул къванни акъатин», - лагъана фикирна, Абидани са манат пул гана кье билет къачуна кърехдиз кьекъечІна, кичІез-кичІез са билет ахъайна. Билетда «без выигрыша» кхъенвай.

- Гъайиф гайи манат! - къваларихъ галайбуруз ван кьедайвал лагъана, кьвед лагъай билет ачух тавуна перемдин винелай алай жибиндиз вегъена, Абид мамадин патав тухудай ширинар къачудай магазиндихъ кьекъвена. Са къадар кьекъуьнар авурдалай къулухъ адаз «Универмаг» кхъенвай магазин акуна. Ам кьениз гъахъна. Магазиндин са пата кьенфетар, печенияр, шекер,

дуьгуь ва маса шейэр авай, муькуь пата итимрин алуькIдай парталар авай. Къенфетар къачурдалай къулухъ Абид парталар маса гузвай патаз фена. Магазинчидин къулухъ галай рефтунал итимрин лацу рангунин перемар, кIаникай I4 манат къиметни къалурна, жергеда эцигнавай. Абида перемдин жибиндиз гъахъна билет акъудна. «Аллагъ вакай са куьмек я!» - лагъана билетдин са пIипI атIана къене авай къвед лагъай чар ачухна. Чарчел I0 манат къалурнавай. Абид вичин вилерихъ ягъазвач. Ада мад ва мад сеферда кIел хъувуна. Дугъриданни, цIуд манат къалурнавай. «Сагърай Вун, чан Аллагъ буба! Ви хатурар за садрани ри-кIелай алуддач!» - вич-вичик рахана Абида гъа билет къачур киоскадихъ гьерекатна.

- Мад билетар къачудани, пул вахкудани? - хабар къуна билетар гузвай дишегълиди.

- Пул, пул це! Зун Аллагъди гайидал рази я! - Пул гъиле гъатдал Абидан рикI акъатзавай.

- Мубарак хъурай! Мад сеферда ваз машин акъатрай лагъана, киоскадин гъвечIи дакIардай дишегълиди яру рангунин, Ленинан суьрет алай цIуд манатдин чар авай гъил яргъи авуна.

- Вун сагърай, вах! - лагъана, дишегълидин гъиляй цIуд манат къачуна, Абид перемар маса гузвай магазин галай патахъ катна...

...Базардин юкъуз, нисини жедалди муьква-къилияр, хуьруьнвиар ва гъаькI маса хуьрерай атанвай мугъманар, цIийи пек-партал алуькIна, дамахарна, шадвилини гъевес кваз Рагъманан гъаятда кIватI хъанвай.

КIвалерин вилик квай гъаятдин юкъвал къуьлердай чка туна, къерехдихъ галай алучадин таран кIаник, чIагъанчи Абдулаким къиле аваз, музыкантри чпин алатрик ван кутунвай. Амайбуруз багъда тахтайрикай ацукъдай яргъи столар туькIуьрнава. Къуьлер ийизвай майдан элкъуьрна жемьтди юкъва тунва. Са пата дишегълиярни аялар кIватI хъанва, муькуь пата жегъил-эгъли итимар кIватI хъанва. Майдандин юкъвал гъиле яргъи лаш аваз сада итимриз нубат-нубатдал къуьлуьник эверзава. Лаш гвайдаз вири муьтIуьгъ жезва. КIвалерин агъа пата, гум хкатиз, хуьрекар ийизвай чIехи къажгъанар эцигнава. Ашпазди чIехи абугердендал бадийра тваз шурпаяр, ашар атанвай мугъманрин вилик ракъурзава. Столрихъ ацукънавайбуру нубат-нубатдал къарагъиз эвленмиш жезвайбурун терефдиз гафар лугъуз, ички авай рюмкаяр галуькьриз, къилел акъалдарзава. Са тимил яргъал хъиз, чуьхвер таран кIаник, тIуьнар эцигнавай столдихъ, Рагъман паталай атанвай са шумуд кас мугъманар галаз ацукънава. Жуьреба-жуьр няметар, хуьрекар, тIуьн-хъун алай столдин юкъни юкъвал къапуна, къве кIвачни цавуз яна югур верч, иштягъ ачух жедай къайдада эцигнава. Вучиз ятIани адак садани къянавач.

КIвалерин вилик Усманан «Жигули», гуьзгуьдин вилик капотдал лацу парталар алай нини эцигна, къуд патахъай жуьреба-жуьре рангунин келегъаяр кутIунна, свас гъиз физ гъазур хъана акъвазнава. Дишегълийри чамран кIвал туькIуьрна куьтягъзава. Абид, паталай хтанвай Эфенди, Закир, Нарулагъ, Ян-варбег, Фахрудин, имийринни эмедин гадаяр ва гъаькI хуьруьн жегъилар галаз къуьлер ийизвайбурун арада ава. Жегъилри, сад хкечIайла муькуьд къуьлуьк экечIиз, далдамчийриз ял ядай мажал гузвач.

- Свас гъиз фидай вахт я, Рагъман. Жув мугъманрихъ галаз акъваз, зунни НитИфни Рашид виридахъ галаз фена, свас гваз хкведа,- Мамед Рагъман галай столдихъ атана.

- Яргъал физвач къван. Алкъвадрал фена хквезвайбур я. Рагъмана са мани лагъана куытягъдалди куън хкведа, - зарафатна Саида.

- Алад, зи ч!ехибур куън я! Квез хъсан рехъ хъурай! Къавумриз за саламар гузва лагъ!

Рагъман физвайбур рекъе тваз экъечІна. Ким галай патахъай яваш-явашдиз са «Москвич» машин атана, са акъван яргъал тушиз акъвазна. Абидаз Нежвединан машин чир хъана. Машиндай Имаят, Суърегъи ва адан итим Нежведин эвичІна, чпин пад-къил дуъзарна, пудни Абидан къаншардиз атана. Жемятдин рахунар садлагъана, акъваз хъана.

- Квез, салмалейкум! Квез гъамиша мехъерар хъурай, Сардар хуъруън жемятар! - лагъана Суърегъиди виридалай вилик атана Абид къужахламишна. – Вун бахтлу хъурай! Свас гъиз физвани? Чунни къведа.

- Ваз мубарак хъуй, бала!- лагъана, сифте гъил къуна, ахпа кичІез-регъуъзвай къайдада къве гъилини къуна Абидан пелез темен гана Имаята.

- Фин вучиз ийизвач, вучиз акъваз хъанва? Рехъ къунвай кас авани? - лагъана, жемятдин арадай Рагъман экъечІна.

- Рехъ къунвайбур чун я, Рагъман стха. Ваз хцин мехъерар мубарак хъурай! - лагъана Суърегъиди Рагъманал гъил яргъи авуна.

- Сагърай куънни, куъ кІвалерани мехъерар хъун чи мурад я! - дишегъилидин гъил къуна, Рагъмана вич гафарин патахъай буржлу яз тунач. Ам тажубвилелди сифте Суъреядиз, ахпа Абидан гъил къве гъилини къунвай Имаятаз тамашна. Рагъманаз Имаят чир хъана.

- Вахтар гзаф алатнава, Рагъман. Ваз зун чир хъанвачни? Зун Суърегъи я. - Суърегъидиз Рагъманан фикирар генани вичел желб ийиз кІан хъана. Имаят Абидан гъил ачухна Рагъманан патав атана.

- Ваз баладин мехъерар мубарак хъуй! - Имаята Рагъманал гъил яргъи авуна. Имаятан сивин къилер са жизви юзана, мили хъверна. Рагъман Имаятан викІегъвилел аламат хъана.

- Сагърай! Квезни мубарак хъурай. Бес ам ви балани тушни? - Рагъман вич-вичел хтана, Имаятан гъил къуна. Адан чиниз са гъихътин ятІани ачух нур чкІана, гъевес хкаж хъанвайди чир жезвай. Абид хияллу хъана абуруз тамашиз, чамран машиндин къвалал акъваз хъанвай. Адаз сад лагъай сефер тир вичин хайи дидени буба санал акъвазна аквазвайди. Гъа и декъикъада тфенгдин ван акъатна. Им чархачиди свас гъиз рекъе гъат лагъай, буйругъдин лишан тир.

...Нянихъ геж демер чкІана. Чам сусан патав хъфидай вахт хъанвай. Абид, кІвачери ван тийидайвал, кІарасдин гурарай винел къвед лагъай мертебадиз хкаж хъана. Свас авай кІвалин ракларин сивел агакъайла, ам акъваз хъана. «Гила заз зун хквезвай ракларал вил алай кас ава!» - лагъана фикирна, Абида раклар ахъайна, кІвалин къениз гъахъна, явашдиз раклар акъал хъууна...

Къияс Межидован 105 иис

Гъажи ГАШАРОВ

ЧІАЛАН ЗУРБА УСТАД

Гъеле школада кѣлдайла, зун Къияс Межидовахъ галаз таниш хъанай. Ам яргъал мукъва-къилийрикай тирвилай, за адаз Къияс-халу лугъудай. Зун писателдихъ галаз икІ таниш хъанай: Къияс-халудин хва Маратни зун таяр-туъшер яз мукъвал-мукъвал сад-садан кІвалериз къвез-хъфиз жедай. Са се-ферда Маратан къилив мугъманвиле фейила, заз юкъван буйдин, рикІиз чими, чина берекат, вилера къетІен ишигъ авай, милаим, яхцІур йис къван яшдавай итим акуна. Ам са шумуд югъ адалай вилик Хив райондай Ахцегъиз проку-рордин помощниквиле кІвалахал ракъурнавай Межидов Къияс Ме-жидович тир. Чи танишвал 1952-йисан гатуз хъанай.

Къияс-халуди зун диндирмишнай, за вуч ктабар кѣлнатІа ва исятда вуч гъиле аватІа хабар къунай. Са къадар регъуъвал кваз за адан суалриз жава-барни ганай...

Къияс-халудиз аялар гзаф кІандай. Яваш-яваш чи араяр лап ачух жез башламиша. Маса сеферда зун абурун кІвализ мугъманвиле фейила, Къияс-халудин кефи куък яз, чина шадвал авай. Ада цлакай куърснавай чуънгуър къачуна, заз малум тушир, гзаф рикІиз хуш гъава (макъам) ягъиз эгечІна. Зун, гъелбетда, алапат хъана амукъна: юриствиле кІвалахзавай Къияс-халу-дихъ ашукъвилин алакъунар ава лагъана за гъич фикирнавачир. Гъа чІавуз Къияс-халуди прозадила гъейри шиирар ва музыка теснифзавайдини заз чир хъанай.

Ватандин Чѣхи дяведилай вилик квай йисара Къияс Межидован манияр радиодайни кваз ганай. Яратмишунрин кардал рикІ алай жегъилди вичин алакъунар культурадин жуъреба-жуъре хилера къалурнай. Ам гъакІ махар ахъайдай ва туъкІуърдай устадни хъанай.

Гъиле чуънгуър, гъамиша шад вилера къетІен ишигъ аваз акур Къияс Ме-жидован къамат зи рикІел уьмуърлух аламукъда...

Писатель ва драматург, чІалан халис устад Къияс Межидова лезги эдеби-ятда дерин гел туна. Жуъреба-жуъре ва важиблу месэлайриз бахшнавай адан гъикаййрихъ ва повестрихъ, тамашайрихъ ва романрихъ мана-метлебдин ва художественный жигъетдай еке метлеб ава. Алибег Фатаховахъ ва Зияудин Эфендиевахъ галаз санал чи прозадин къил кутур Къияс Межидова вичин яратмишунралди лезги халкъдин руъгъдин хазина, шаксуз, мадни девлетлу авуна.

Дагъустандин халкъдин писатель Къияс Межидов 1911- йисуз виликан Самур округдин Ахцегърин хуьре дидедиз хъана. Адан буба Межида Бакуда нафт1адин мяденра фялевал ийиз хзан хуьзвай. Буба фад кечмиш хъун себеб яз Къиясан аял вахтар дарвилера ва азиятра кьиле фенай. Ят1ани дидеди к1елунал рик1 алай гада хуьруьн мектебдиз ракъурнай. Амма ина Къияс яргъалди хъаначир. Уьмуьрдин дар шарт1ар себеб яз ам ч1ехи стхадин патав Бакудиз рекъе гъатнай. Къияса фялейрин шегъерда к1елун давамарзава, адаз урус ва туьрк ч1алар чир жезва.

Гъа Бакуда Къияс Межидова муаллимвили курсар куьтягъарнай ва Къиб-лепатан Дагъустандин хуьрера хейлин вахтара муаллимвал авунай. 30-йисара ада Дагъустандин радиокомитетда лезги передачайрин редакторвал авунай. Ватандин Ч1ехи дяведин ва адалай гуьгъуьнин йисара Къияс Межидова Хив, Къурагъ ва Ахцегъ района прокурорвиле, прокурордин помощник-виле к1валахнай. 1955-йисуз азарлувал себеб яз Къияс Межидов пенсиядиз экъеч1най ва амай вири вичин къуват уьмуьрдин эхирдалди литературадин рекъе эцигнай.

Къияс Межидова литературадиз, акъуллу келимайриз аял вахтарилай фикир гуз башламишнай. Ада махариз, манийриз, ашукърин ч1алариз еке гъевесдалди яб гудай. Халкъдин сивин яратмишунри жегъилдин зигъинда дерин гел тунай. Гуьгъуьнин йисара ада вичини махар туьк1уьриз ва фольклордин эсерар к1ват1 хъийиз эгеч1най.

Писателдихъ галаз авур суьгъбетрай малум хъайивал, савадлу хъайидалай гуьгъуьниз ада к1елай сифте ч1ехи ктаб «Агъзурни са йиф» т1вар алай арабрин махарин к1ват1ал тир. Ада вичиз таъсир авур ва бегенмиш хъайи махар еке гъевесдалди хуьруьн агъалийриз хъуьт1уьн яргъи йифера ахъайдай.

Гъеле Бакуда муаллимвили курсара к1елдайла, литературадал рик1 алай Къияс Межидова азербайжанрин машгъур шаирар Сулейман Рустама ва Гъуьсейн Жавида тешкилай литературадин кружокдин к1валахда иштирак-зава. А ч1авуз урус ва азербайжан литературайрай чирвилер къачу- нихъ галаз санал жегъил литератордиз художественный эсерар яратмишдай къайдаяр, рекъер-хуьлер чир хъанай. Гъа йисара Къияс Межидов сифте яз А.С.Пушкинан, М.Ю. Лермонтован, Л.Н.Толстоян, М.-П. Вагъифан, М.-А.Сабиран, Д.М.Мамедкъулизадедин ва масабурун яратмишунрихъ галазни мукъувай таниш хъанай.

Къияс Межидован яратмишунрин к1валах 30-йисарин сифте кьилера башламишнай. Вичи сифте туьк1уьрай ч1алар ада Алибег Фатаховаз къалуриз хъанай. Гуьгъуьнин йисара ада яратмишунрин рекъяй Ст1ал Сулейманавай, Гъажибег Гъажибеговавай, Эффенди Капиевавай меслятар къачузва. Гъа йи-сара жегъил шаирди ц1ийи уьмуьрдикай туьк1уьрай эверунин эсерар (Къияс Межидова яратмишунрин к1валах шииррилай башламишнай) «Ц1ийи дуь-нья» газетдиз акъатнай. К1елдайбуру вичин эсерар хушдиз къабулна шадвал акатай Къияс Межидова поэмадин жанрани гъиле къазва. Ада жегъил дагъви гададикай ва адан къадар-къисметдикай кхъей «Масан» т1вар алай поэма 1940-йисуз чапдиз акъатнай. Масан гъеле гъевеч1и аял тирла, Бакудин нафт1адин мяденра фялевал ийизвай адан буба къазадик кечмиш хъанай. Етим хъайи гададин руфуна гъич са юкъуз тухдалди фу, тандал чандиз чимивал гудай бегъем партал хъаначир. Уьмуьрдин дар шарт1ар себеб яз Масан партизанрин отряддиз акъатна ва граждан дяведин гъерекатра, гъевеч1и Гавроша хъиз, ада Деникиназ акси женгера иштиракзава.

Дяве куытыгъ хъайидалай гуыгъуыниз Масанан вилик шегъре рекъер ачух жезва. Советрин властди адаз кӀелдай, хъсан сенят къачудай мумкинвал гуз-ва. Масан, пешекар хъана, хайи хуыруыз хквезва ва дагълара цӀийи уымуыр туыкӀуырунин карда сайивилелди иштиракзава.

Масанакай рахадайла, адан гъерекатар къалурдайла, жегъил шаирди са къадар тади къачузватӀани, геройдин образ арадал гъиз хъанва. Поэмада гъалтзавай нукъсанар чи цӀийиз арадал къвезвай вири советрин лезги эдеби-ятдиз хасбур тир.

Ватандин Чехи дяведин йисара Къияс Межидова, Дагъустандин маса халкъарин писателри хъиз, вичин къелем душмандиз акси хци яракъдиз элкъуыр-най. Ада советрин инсанрин къегъалвилер къалурзавай, къагъриманвилин темадиз бахшнавай «Партизанрин хзан», «Чехи бубаяр», «Беркъуы цацар» пьесаар, «Рушан аманат», «Карвансара» гыкаяар, «Седредин Гашумов» очерк яратмишнай. Лезги театрди дяведин йисара сегънедал эцигай са пердедин а тамашайра ва тӀварар къур прозадин эсерра писателди чи гъукумат граждан дяведа гъихътин къызгын женгера гъалиб хъайиди ятӀ а рикӀел хкизва ва жемятдиз Ватандин азадвал хуыниз эверзава.

Къияс Межидова яратмишунрин рекъый гъакъикъи алакъунар, гъелбетда, прозада къалурна. Прозадин жанр ада, малум тирвал, Эффенди Капиеван ва Гъажибег Гъажибегован меслятралди гъиле къунай. И кардал писатель, гъелбетда, ягъалмиш хъаначир. Наталья Капиевади рикӀел хкизвайвал, Эффенди Капиев Къияс Межидова гузвай тӀебиатдин шикилрал мягътел тир: «Къиясал пехилвал авуртӀа жада! Чи писателрикай тек-бирбуруз чуылдин къушарин, тамун векъер-къаларин, вагыши гъайванрин тӀварар чида... тӀебиатдин халис шикилар авачир ктаб кесиб ва рангсуз жада».

Дяведилай гуыгъуынин йисарани Къияс Межидов вичин чирвилер, ус-тадвал хкажунал датӀана алахъзава. Хайи халкъдин уымуыр, адан руыгъдин деринар тамамдиз къалурун патал дуыньядин халкъарин литературадин тежриба, художественный эсерар яратмишдай къайдаар чир хъун тӀимил тирди къатӀай писателди лезгийрин ацукъун-къарагъун, адетар, яшайишда хъанвай дегишвилер, чан алай ва алачир тӀебиат, дериндай чирун къетӀна. Ам са куыруы вахтунда къиблепатан Дагъустандин гзаф дерейра, хуырера къекъвена, ада лезгийрин махар, манияр, ашукърин чӀалар, риваятар кӀватӀ хъуунай. Гележегда абурукай Къияс Межидова вичин яратмишунрани ус-тадвилелди менфят къачунай.

50-йисар Къияс Межидован яратмишунра бегъерлубур хъанай. КӀелдай-буру гъевеслудаказ къабулай писателдин «Дагълара», «Лувар квай дустар», «Зи гъвечӀи дустариз» гыкаяйрин кӀватӀалар, «Стхаяр», «Дагълар юзазва», «КӀвачерик дувар квай Алуш» повестар, «Ашукъ Саид» ва «Урусатдин цуык» тамашаар чапдай акъатнай. Абура Къияс Межидова жуыреба-жуыре ва важиблу месӀлаар къарагъарнава: дагъларин гуызел тӀебиатни азад зегъмет, халкъарин дуствални дуствилиз вафалувал, къагъриманвални ватанпересвал, инсанпе-ресвални халис муыгъуыббат ва масабур.

Къейдун лазим я хъи, Къияс Межидован эсерра ганвай образар, къалур-навай вакъияар уымуырдай къачунвайбур я. Иниз килигна адан гыкаяйринни повестрин геройр тир Гуылперини Сулейман, Атани Буба, Селимни Мердан кӀелзавайбурун рикӀ алай образриз элкъвенва.

Къве гаф Къияс Межидован «Дагълар юзазва» повестдикай лугъун.

Эсердин кыилин герой Мердан чубанрин тухумдай я. Школа куэтыгъайдалай гуьгъуьниз ада бубадин рехъ - чубанвал авун кIевелай къетIнай. Мерданан дуст Амрагъ гьикъван алахънатIани, мад кыилиз акъатай затI хъанач. Мердан вичи къур рекъелай элячIзавач.

Мерданан фикир хпехъанвили кеспидал желбун патал тежрибалу чубан Селим гзаф алахънай. Селим-халудин акъулла ихтилатар, ада ахъайдай риваятар Мерданаз гзаф хуш тир. Амма кыилинди писателди Селим зетьметдал рикI алай халис дагъви хъиз къалурун я.

Повестда Къияс Межидова тIебиатдин гуьзел шикилар, геройрин чпин хиялар, фикирар (къенепатан монологар) уstadвилелди ганва, халкъдин риваятрикай менфят къачунва. И эсердай Къияс Межидов халис суьгъбетчи, вичихъ анжах вичиз хас хатI авай чIалан уstad хъизни акъазва.

Къияс Межидова Дагъустандин халкъдин шаир Хуьруьг Тагъирахъ галаз санал яратмишай «Ашукъ Саид» тамаша Дагъустандин драматургияда зурба агалкъун хъанай. Ана халкъдин къегъал хва, машгъур ашукъ ва шаир Къуьчхуьр Саидан къамат ганва. Зегъметчи халкъдик вичин ялавлу эсер- ралди азадвилеин руьгъ кутазвай Саидан Мурсал хан ажугъламиш жезва. Ада бунтчи шаир кисарунин мураддалди ашукъдин вилер инсафсузвилелди акъудиз тазва, амма шаир табий жезвач. Ада зулумкар хан мадни хци ва гужлу чIаларалди лянетламишзава, адан инсафсузвилерин эхир мукъва хъанвайди къейдзава. Гъакъикъи рангаралди, гъакъикъи шартIара, психологиядин жигъетдай дериндай ва инанмиш жедай къайдада къалурун себеб яз Саид чи халкъдин рикI алай образрикай сад хъана. Тамаша чи республикадин театрри ва меркезда хъайи Дагъустандин литературадинни искусстводин декададин вахтунда (1960-йис) Москвадани къалурнай. Тамашада ханарини беглери агъавалзавай девир, чи халкъдин адетар, ацукъун-къарагъун уstadвилелди къалурнава.

Лезгийринни урус халкъдин дуствили алакъайриз талукъ, чубанринни алимрин зегъметдин агалкъунар къалурнавай «Урусатдин цуьк» тамашани Къияс Межидован яратмишунра агалкъун хъанай. Ана зегъметдал рикI алай, чпелай кар алакъдай Асланан, Зинадин ва Варисан образар арадал гъанва. И тамашани лезги театрдин коллективди сегънедал эцигнай, жемиьтди ам хушдиз къабулнай.

60-йисарни Къияс Межидован уьмуьрда бегъерлубур тир. Яратмишунрин чагъинда авай писателдин «Турфан», «Птул руш», «КIвачерик хазина ква», «Къашкъа духтур», «РикIелай фидач, инсанар», «РикIин хиялралди яшамиш хъана зун», «Дагъларин деринрин булахар», «Хайи чилин таватар», «Аялар патал гьикаяяр» тIварар алай гьикаяйрин кIватIалар, повестар ва романар Москвадани Махачкъалада чапдай акъат- най.

Писателди ялавлу инкъилабчи Къазимегъамед Агъасиевакай, дагъви дишегълидин къадар-къисметдикай, гуьзел тIебиатдикай ва ам хуьникай, хуьруьн майишатдикай ва дяведин йисара фронтдин далу патан кIвалахдикай, чи литературадин классик СтIал Сулейманакай ва маса важиблу месэлайрикай кхъизва.

Къияс Межидован яратмишунра кыилин эсер тир «Къашкъа духтур» (1963-йис) роман акъатайдалай гуьгъуьниз писатель бажарагълу прозаик хъиз чи республикада ва адалай къецени машгъур жезва. Урус чIалал роман Москвада 1970-йисуз акъатнай.

И эсер документрал ва рикIел хкунрал бинеламиш хъана яратмишнаватIа-

ни, ам тарихдин хроника ваъ, художественный эсер я. Жанрадин жигъетдай «Къашкъа духтур», гъелбетда, социально-исторический роман я. Вичикай рахазвай эсерда къанни вад йисуз Самур округда духтурвал авур, лезгийриз багъа ва истеклу урус духтур Антон Никифорович Ефимовакай еке гъурметдивди раханва. Писателди гъам Самур округдин агъалийрин ацукъункъарагъуниз, социальный алакъайриз, дагъвийрин милли къанажагъ хкаж хъунизни еке фикир ганва.

Къияс Межидова хейлин йисара Азербайжандин ва Дагъустандин Госархиврай А.Н. Ефимован духтурвилин кIвалахдихъ галаз алакълу материалар кIватIнай, Ахцегъа ва Самур округдин маса хуърера духтур хъсандиз чидай ксаривай рикIел хкунар кхъенай, жуъреба-жуъре маса шагъа- датнамаяр кIватIнай.

Романдин жанрди писателдиз эсердин килин геройрин образар, тарихдин вакъияяр гъар патарихъай ачухардай мумкинвал гузва. Эсердин гъерекатар Ахцегъа, Самур округдин дагъдин яргъал хуърера, Бакудин патарив гвай рабочийрин поселокра киле физва. Писатель, романдай аквазвайвал, регъят рекъерихъ къекъевезвач, ада гъакъикъат гъакъикъи ран- гаралди ва герояр гъакъикъи шартIара, чпин дегишвилера, гъуьжетра, чеб-чпихъ галаз акъунра къалурнава.

Гъелбетда, Антон Ефимов вичин девирдин кIвенкIвечи инсан, халисан интеллигент я. Ахътин геройдин къамат ачухарунни акъван регъят кар туш. ЯтIани Къияс Межидовавай гъакъикъи фактарал бинеламиш хъана, къундармадиз шегъре рехъ гана, жанлу, кIелдайбурун рикIел аламукъдай образ яратмишиз хъана.

Антон Ефимован буржи анжах Ахцегърин къеледа авай урусрин гарнизондин сагъламвал хуън тир. Амма духтурди вичин хушуналди вири Самур округдин сагъламвал хуън вичин хиве къачунай. Ахцегъиз атай сифте йикъара ада лезги чIал, дагъвийрин адетар хъсандиз чирзава. Ам чкадин же- мятдив михи рикIивди эгечIнай, абурун сагъламвал хуънин кар мукъуфдивди гъиле къунай. Духтурдин вилик гзаф къадар четинвилер акъвазнай. Ам дакIан, адаз акси кIвалахар тухузвай ксарни авачиз тушир. И жергедай яз Къази Гъарус, Махлус къари къалуриз жеда. ЯтIани Антон Ефимова халкъ бедбахтзавай ва мичIивиле хуъзвай феки-фахрайрихъ, же- рягърихъ, фалчи къарийрихъ галаз викIегъдиз женг тухузва, йиф-югъ талгъана азарлуйрин куьмекдиз яргъал хуъреризни кваз физва, кесибриз пулсуз дава-дарман ийизва, куьрелди, вичин инсанпересвал къалурзава.

Дагъвийрин тереф хвейи, абурун рекъе вичин чан эцигай Антон Ефимов лезгийризни кIан тир ва духтурдиз абуру гъамиша гъурмет, лезгийриз акур, чандал чка ийидай.

Романда Антон Ефимов са духтур яз ваъ, гъакI кесибрин терефдар хъизни къалурнава. ИкI, духтурди вичел севре тIуш гана хирер авур чубан Салманаз дарман-дава авунихъ галаз санал хперин суьруьдин иесидив чубандиз гайи зияндин къиметни гуз тазва. Антон Ефимов гъакъикъатдани зегъметчийрин дуст тирди чаз адан вичин гуьгъуьна жасус гъатнавай ялавлу инкъилабчи Къазимегъамед Агъасиев душмандин гъилай къутармишай эпизоддайни хъсандиз аквазва.

Къилди-къилдин вакъияйра, маса геройрихъ галаз жезвай акъунра Антон Ефимов рикI михи, руьгъдиз къуватлу, халис инсанперес, вичихъ эркекдин

жигер авай виКегъ кас хъизни къалурнава. Рикел хкин Катя дидедиз хайи югъ къейдуниз талукъ межлис ва анал Самур округдин начаник Брусилованни Ефимован арада хъайи къайи ихтилатар. Эгер и суьгьбетдай Брусилов вичик инсанвал квачир, вичи вич вине къадай, дагъвияр бегъем инсанрайни гьисаб тийизвай, абур «нетИрешрай» къазвай пачагъдин гъаким хъиз аквазватIа, Ефимов адаз акси яз, анихъ галай инсандин рикIикай хабар къадай, регъимлу, мерд инсан тирди малум жезва.

Антон Ефимов и межлисдиз геж хъунин ва Брусиловахъ галаз къайи рахунар хъунин себебни духтурди Мискискарин хуьре кIевиз азарлу инсан къиникъикай къутармишун тир.

Антон Ефимован марифатлувал, къилихдин михъивал гъаКI духтурдинни лезги руш Алванан арада авай романтикадин рангаралди ачухарнавай муь-гъуьббатдайни аквазва. И кьве жегъилдин рикIерин мурадрикай рахазвай романдин чинра Къияс Межидова вич прозадин халис устад хъизни къалурнава.

Антон Ефимов са патахъай пачагъдин чиновникрихъ ва чкадин гъакимрихъ, муькуь патахъай Алванахъ ва Катядихъ галаз авай алакъайра къалуруналди, Къияс Межидова вичин геройдин къилих, адан руьгъдин деринар, психология тамамдиз ачухарзава. Чи вилик вичи къачузвай камаралди, ийизвай краралди урусринни лезгийрин ихтибарлувал, Урусатдинни Дагъустандин алакъаяр мягкемариз кIанзавай, дагъвийринни урусрин дуствилин бинеяр эцигзавай халисан инсанпересдин къамат акъвазва.

Антон Ефимов романда ганвай тек са положительный герой туш. Ана ахътин образар мадни ава. Месела, лезги халкъдин кьегъал хва, пешекар революционер Къазимегъамед Агъасиев, вичелай кар алакъдай, акъулдиз дерин чайчи Гъажимурад, намуслу лезги дишегъли Алван, фяле Жават, фельдшер Берали, ашпаз Абдулжалил ва масабур къалуриз жеда. Писателди, гъелбетда, виридан образар сад хъиз дериндай ганвач. ЯтIани, кьвед лагъай дережадин геройрин гьерекатар къалуруни Антон Ефимован образ дерина-риз куьмекзава. Адалай гъейри вичин вафалу дустарин куьмек галачиз гъа девирдин шартIара духтурдивай дагъвийриз, гъелбетда, тамамдиз куьмекиз къуллугъизни жедачир.

Антон Ефимован дустарикай Гъажимурадан образдиз писателди къетIен фикир ганва. Вичихъ яратмишдай алакьунар авай, лазим гаф чинал лугъудай, чIалан устад ам эхир нефесдалди духтурдиз вафалу яз амуькнай. Гъажимурад гъа девирдал, гъа девирдин вилик-къилик квайбурал гагъ хъел кваз, гагъ зарафатдалди вичи туькIуьрзавай къаравилийра хъуьрезва.

Романда са жерге отрицательный образарни ава. Абурук Самур округдин начальник Брусилов, капитан Чеченадзе, руьгъани Къази Гъарус, юрист Панагъ, тапан жерягъ Махлус къари ва масабур акатзава. Абурунни Антон Ефимован рафтарвилер къалуруналди, романдин къилин геройдин образ писателди мадни жанлу ийизва.

Къияс Межидова лезгийринни урус халкъдин дуствилин бинеяр арадал гъайибур Антон Ефимов хътин, Урусатдин кIвенкIвечи интеллигенциядин инсанперес векилар тирди къейдзава. Им эсердин къилин фикир, асул идея я.

Къияс Межидов дагъларин чан алай ва чан алачир тIебиат хъсан чидай натуралистни тир. Адан «Къашкъа духтур» эсерда чеб романдин метлебдихъ галаз къунвай тIебиатдин гуьзел шикилар, лезги халкъдин суварар, фольклордин риваятар, бубайрин адетар тIимил гьалтзавач. Абуру кIелзавайбур чи халкъдин тарихдихъ, ацуьун-къарагъунихъ, бубайрин адет-рихъ галаз танишарзава. Романда ганвай тIебиатдин шикилри геройрин образар ва иллаки Антон Ефимован къамат дериндай ачухариз куьмекзава. Писателди

юмордикай, лирический ва лиро-философский отступленийрикайни уstadвилелди менфят къачузва.

Къияс Межидова вичин яратмишунра ва къилди къачуртIа «Къашкъа духтур» романда лезгийринни урус литературадин тежрибадикай менфят къачуникай Н.В.Капиевади вичин «Рангарин зерифвилел шадвал ая» макъалада икI кхъизва: «Къияс Межидова урус литературдин инсанпересвилин ва урус искусстводин реализмдин тежрибадин таъсир са рахунни алачиз къабулна.

Гъакъван ачухдиз адан прозада дагъвийрин культурайрин рангарни малум я. Тикрариз тежедай хътин милли образар, къилихар, чIалан гуъзелвал, геройрин ва вичин рахунрин милли къетIенвилер, мягкем ибараяр ишлемишун, бубайрин риваятриз ва махариз мукъавал - ибур вири, гъелбетда, аял вахтарилай башламишна хайи халкъдин медениятдин ирсиная къачунвайбур я».

Малум тирвал, бажарагълу писатель Эффенди Капиева СтIал Сулейманакай гъеле 1938-1941-йисара кхъей «Шаир» тIвар алай ктаб дяведилай гуъгъуъниз чапдай акъуднай. Критикади хушдиз къабулай ктабда ганвай халкъдин шаир Сулейманан образ чи уълкведин халкъарин рикI алай образдиз элкъвенай. Гаф атай чкадал лугъун. Эхиримжи йисара бязи «критиканри» (критикри ваъ) «шаир» ктабда ганвай къилин игит Сулейманан образдин прототип са СтIал Сулейманалай гъейри никай хъайитIани ийизва. Им, гъелбетда, тажуб жедай кар я. Вучиз лагъайтIа СтIал Сулейманан ацукъун-къарагъун, гъар са кам, гъар са келима, ам рахадай тегъер, адал алай пек-партал, адан амалар, къилих ди-къетдивди ва тамамдиз ачухарнавай Э. Капиеван дневникрай аквазвайвал (чIехи шаирдинни жегъил литератор Капиеван арада 1934-1937-йисара дуствилин алакъаяр авай), ктабдин къилин герой Сулейман, зи фикирдалди, къудкъанни цIуд процент СтIал Сулейманаз ухшамиш я. Эффенди Капиеван дневникар тупIалай авур ва «Шаир» ктаб кIелай касдиз и фикир ашкара жеда...

Къ. Межидова С.Сулейманакай «Памятью сердца я жил» (М.,1976) ктаб кхъидайла вичин рехъ хкъяна, Э. Капиеван тежриба тикрарнач. Ада аялриз теклифнавай и ктабда Э.Капиеван эсерда ачухар тавунвай Сулейманан уьмуърдин чинрикай, иллаки аял вахтарикай, къариблукхура адан къилел атай дуьшуьшрикай эсерлу суьгъбетар ийизва. Къияс Межидован ктабди чIехи шаир С. Сулейманакай, шаирдикай ва инсандикай хъиз, чи чирвилер мадни артухарзава.

Къияс Межидов лезги литературада чпикай лап тIимил, къериз-цIаруз кхъенвай месэлайризни фикир гайи писатель я. Ихътин важиблу месэлайрикай сад Ватандин ЧIехи дяведин йисара фронтдин далу пад ва ана къиле фейи гъерекатар я. И темадиз писателди «Дагъларин деринрин булахар» (1971) роман бахшна. И эсер яратмишдайла Къияс Межидоваз, шаксуз, прокурорвилин тежриба лазим атана. Эгер писатель юрист туширтIа, адавай багагъат хци сюжетдин, вичел рикIивай фикир желбдай роман арадал гъиз жедай.

Эсерда вакъиаяр, гъерекатар Ватандин ЧIехи дяведин йисара къиблепатан Дагъустандин Арванияр ва Байракар тIварар алай хуърера къиле физва. Абур немсерин фашистриз Бакудинни Грозныйдин нафтIадин мяденрин темягъ аваз Къафкъаз къаз кIанзавай йисар тир.

Еке жавабдарвал хиве авай гъа вахтунда Арванияр райондин прокурор Али Шахова (романдин къилин герой) хуьруьн активдикай даях къуна, галатун тийижиз къачагърихъ, диверсантрихъ галаз женг тухузва. Ам яргъалди къачагърин къил «чинебан хан» Сурхаян геле къекъвена, адан вири тахсирар, хаинвилер винел акъудна, абур субутна ва, эхирни, ам дустагъдиз ракъурна. Али Шахова Сурхаяхъ галаз санал адан вири бандадин хаинвилерални эхир эцигна.

Къияс Межидова Али Шахов прокурордин везифа тамамарунин карда маса геройрихъ галаз авай алакъайра ачухарнава. Ам вичиз къанунар хъсан чидай, Ватандиз вафалу, вилегъ, кар алакъдай инсан я. Писателди Али Шахов рикъе михъи муъгъуьббат авай жегъил, дидедиз еке гъуьрмет ийизвай хва, ярар-дустарин арада ва межлисда чка авай къегъал итим хъизни къалурнава.

Писателди Али Шахов мерд ва инсанперес кас тирди къилдин фактаралди ачухарзава. Али гъеле школада келзавай гада тирла, адаз Адиланни Гъабилан гъилий фир-тефир чка сал хъанвай. Себебни абурун тухумрин арада са мус ятлани мидявал, къанлувал хъун тир. Бугъда къариди вичин хтулриз: Адиланни Гъабилан датлана футфа гузва, къан къахчу лугъуз хура тунва. И кар себеб яз Али ирид йисуз хуьрйя экъечун мажбур хъанай. Гуьгъуьнай прокурор яз хуьруьз хтайла, Али Шахова са тахсирни квачир Гъабилни Адил Сурхаян гъилибанри душтагъдиз ракъурнаваз жагъана. Прокурорди сифте нубатда гъахвал винел акъудзава: къве стхани душтагъдай азадна. И эпизоддай дугъриданни Али Шахов мерд кас тирди аквазва. Ихътин геройдин намуслувал, инсанвал къалурзавай фактар эсерда тлимил авач.

Романдин гзаф къилера Къияс Межидова Али Шахов къастунал кеве, халкъдин къадир авай, кеве гъатай чкадал вичи вич къегъалди хъиз тухудай игит хъизни къалурнава. Рикел хкин къачагърихъ галаз ягъунра гъатна, прокурордал хер хъайи эпизод ва гъакл мад.

Эсерда Къияс Межидов Али Шахова вичин кваллахра даях къунвай Караев Кескинан, Къужаев Бутадин, агъсакъл Абасан образрикайни раханва. Къилинди - писателди «Дагъларин деринрин булахар» романда са гъвечли лезги райондин чешнедалди Ватандин Чехи дяведин йисара фронтдин далу пата дагъвийри чапхунчи душмандал гъалиб хъуник кутур пай къалурун я. Вичикай рахазвай роман 1975-йисуз урус члалди «Прокурор Али Шахован къисмет» твар алаз Москвадани акъатнай.

Роман урус члалаз таржума авур Къияс Межидован дуст, урус писатель Владимир Архангельскиди эсердикай икл лагъанай: «Прокурор Али Шахован ва адан юлдашрин вилик акъвазнавай квалах регъятди тушир: фронтдиз фенвай бубайрин, стхайрин, гъуьлерин эвездай зегъмет члугвазвай къуь-зубуруз, дишегълийриз, аялриз далу яна, чпин чандилайни гъил къачуна, чуьнуьх хъанвай душманар винел акъудун, абур тергун, Яру аскердин далу пад мягъкемарун. Романдин къилин фикирни - зегъметчи халкъ Ватандиз вафалу тирди къалурун ва чун чапхунчи душмандал гъалиб хъунихъ инанмишвал тестикъарун я».

Къияс Межидован эхиримжи, вич кечмиш хъайидалай гуьгъуьниз чапдиз акъатай эсеррикай сад адан «Хайи чилин таватар» (1975) твар алай роман я. Гъайиф хъи, чи кратикади роман акъатайдалай инихъ адакай гъич са гафни лагъанвач. Амма писателди вичин эсерда эцигнавай къенин юкъузни важиблу месэлайри роман вичел фикир желбуниз лайихлуди тирди тестикъариз жеда.

Романдин вакъияар Талабагъ твар алай лезги хуьруьхъ галаз алакълу я. Гъерекатар 60-йисара къиле физва. Къияс Межидова емиш багъларин совхоздин умуьурдин чешнедалди советрин инсанрин (алимрин, рабочийрин, къуллугъчийрин) гъакъисагъ зегъмет къалурзава. Совхоздин коллективди директор Асадов Къардаш, адан умуьурдин юлдаш къилин агроном Пейкер, куьнуьчи агъсакъл Бутай, агроном рушар Беневшани Шагъсенем къилеваз майишат вилик тухузва.

Совхозди гъар йисуз гъукуматдин планар артухни алаз тамамарзавай, Пейкер къилевай багъманчийрин бригадади ичерин цийи сортар арадал гъизва.

Амма рикле чѳулав ниятар авай, вичин уьмуьр мифтехур яз гухузвай Бедевхана, угърияр тир Къутаяни Дашиди совхоздиз еке зиянар гузва. Абу- ру созхоздин виртлер ва ичер чуьнуьхзава, ичерин цѳийи сортарин къелемар къурурун патал абурун дувулриз къадардилай артух аммиачный селитра цазва.

Бедевхана ва адан гъилибанри Пейкераз тѳварар алачир, рикл тѳардай къве кагъаз ракъурзава. Абура Пейкеран, Къардашан бубайрикай Ватандин хаинрикай хъиз раханвай. И утанмазрин къаст Къардашан хзан бедбахтун, абур совхоздай ва хуьряй катдай йикъал гъун ва чпи совхоздин девлетдин иесивал авун тир.

Совхоздин къилин бухгалтер Садикъбег къилевай угърийрин дестедивай чпин чѳулав ниятар къилиз акъудиз хъанач. Абуру масабуруз атѳай фуруз чеб аватна. Агъсакъал Бутая, туьквенчи Герейбега угърийрин мурдар крар винел акъудна ва хаинри авур чапхунчивилерин жаваб абуру халкъдин суддин вилик гана. Абурукай гъар сад, вичин тахсирдиз килигна, чи къанунралди жазала-миша. Им романдин сюжетдин са хел я.

Муькуь хел Беневшадинни Герейбеган ва Шагъселеманни Урзуман муь-гъуьббатдихъ галаз алакъалу я. Урзума хуьре фельдшервилье кѳвалахзава ва заочно мединститутдани кѳелзава. Адахъ вичи арадал гъайи, гъукуматди патент ганвай дарманар ава. Ам вични кѳвачел къезил, гъилий кар къведай хуш къилихдин жегъил я.

Урзум фадлай агроном руш Шагъселемал ашукъ я, амма вичин муьгъуьб-батдикай адавай яргъалди рушаз чириз жезвач. Шагъсенемаз Урзуман рикѳин хиялар чир хъайила, руша жегъил гададин вилик са шумуд шартѳ эцигзава. Эгер абур (вич рушан кѳвализ атун, куьгъне адетрал амал тавун ва масабур) къилиз акъудайтѳа, къабулайтѳа, вичикай уьмуьрдин юлдаш жеда лагъана гаф гузва.

И къве жегъилдин арада хъиз, туьквенчи Герейбеганни Беневшадин арадани халис муьгъуьббат авай. Абуруни чпин къисметар сад ийида лагъана икърар кутѳуннай. Талабагъдин хуьре са юкъуз къве мехъер хъана, цѳийи къве хзан арадал атана.

Эгер Къияс Межидова и эсерда ганвай сюжетдин сад лагъай хиле совхоздин девлет хуьниз, ам мадни артухаруниз эверзаватѳа, къвед лагъай хиле дагъви дишегълийрин ацукъун-къарагъун, къадар-къисмет къалуруналди, дише-гълийризни вири рекъерай итимрихъ галаз барабар ихтиярар гуниз эверзава. Писателдиз абурни чпин бахтунин иесияр хъана кѳанзава.

Писателди кхъизва: «Къез баркалла, баркалла, дидеяр, вахар, рушар! Къез баркалла, камаллу учителар-уьмуьрдин юлдашар! Чи кѳани свасар!»

Художественный литературада инсандин образ арадал гъун, адан къилих, психология, руьгъдин деринар къалурун акъван регъят месэла туш. Амма и рекъяй Къияс Межидова Масанан къаматдилай башламишна ашукъ Саидан, Антон Ефимован, Али Шахован, Пейкеран ва Къардашан образрал къведалди вич бажарагълувал авай, яратмишунрин рекъе датѳана вилик физвай чѳалан устад, халисан художник яз къалурна. Геройрин руьгъдин деринар ачухариз хъун, абур чпин гъерекатра, дегишвилера, кѳелзавайбурун вилик чѳехи жез къалурун, гъелбетда, писателдин яратмишунрин лайихлуви- лерикай сад я.

Къияс Межидов инсанрал ва тѳебиатдал ашукъ писателрикай сад я. Адахъ романтический рангаралди тафаватлу художественный эсерар яратмишдай вичиз хас къетѳен хатѳ, инсандикай, чан алай ва алачир тѳебиатдикай суь-гъбетдай вичин къетѳен къайдаяр ава. Писателдивай гуьзел дагъларин тѳеби-атдин сирерай фагъумлувилелди къил акъудиз, векъеринни цуькверин атирар гъиссиз жезва, вагъши гъайванрин ва чуьлдин къушарин хесетар, къекъуьнар, еришар устадвилелди вичин эсерра къалуриз алакъзава. Ада вич ашукъ лезги

чилел, адан няметрал, дагъларин гуьзел тѐбиатдал, чи булахранли вацларал кѐлзавайбурни ашукъарзава.

Яратмишунрин тематикадин гегъеншвал, художественный эсерра къар-гъарзавай месэлайрин важиблувал, фольклординни литературадин тежрибадикай устадвилелди менфят къачун, гъакъикъатдикай лирический, романтический ва реалистический къайдада суьгъбетун - ибур Къияс Межидован писателвилин ва устадвилин бязи лишанар я. Адан ярат-мишунрин асул мана, къилин идеяни инсанрин, халкъарин арада дуствал тестиькарун, инсандин алакьунрихъ, акьулдихъ инанмишвал къалурун я.

Машгур шаир Расул Гамзатова писателдикай гъахълуз лагъана: «Къияс Межидов вичин хайи Ватандал, хайи чилел, тѐбиатдин гуьзелвилел ашукъ хъанвай кас тир. Амма виридалайни гзаф ам инсанрал ашукъ тир. Им писателдин яратмишунрин лап багъа тереф я». Къияс Межидов вич инсанрал ашукъ тирвал кѐлдайбурузни адан яратмишунар багъа ва истеклу я. Им, гьелбетда, халкъдин писателдин еке бахт я.

Къияс Межидов инсанрик акахъдай, вичихъ ярар-дустар гзаф авай, суьгъбетрал рикI алай инсан тир. Ам хейлин йисара Хуьруьг Тагъирахъ, Эффенди Капиевахъ, Наталья Капиевадихъ, Владимир Архангельскидихъ, Василий Шкаевахъ, Хизгил Авшалумовахъ, Аткай Аджаматовахъ ва маса чIалан устадрихъ галаз дуствилин алакъайра хъана. Бязи писателрихъ галаз ада кагъазралди алакъаяр хуьзвай. ИкI, Къияс Межидован архивдай революциядилай вилик Ахцегъа муаллимвиле кIвалахай, латыш литературадин классик Эрнст Бирзние-Упитан (1871 -1960) кагъазар, адан афтографар алай ктабар жагъида. Къияс Межидова вичин архивда еке гъуьрметдивди Василий Шкаеван, Наталья Капиевадин, Владимир Архангельскидин ва масабурун кагъазарни хвенва...

Чи дуствилин алакъаяр писателдин уьмуьрдин эхирдалди давам хъанай. Эхиримжи сефер Къияс Межидов заз 1974-йисан августдин вацра Ахцегъа адан кIвалин патав гвай гъикаятчидин рикI алай багъда акунай. Гъаятдиз гъахъайла, Никъият-халади (писателдин уьмуьрдин юлдаш) заз Къияс-халу нуькIвериз тIуьн гунал машгул я лагъанай. Багъдин къилихъ галай къакъан цлан патав ада нуькIвериз тварар гузвай, анал яд авай къабни эцигнавай. Вичини, лап гъевчIи аялди хъиз, абурун гуьзелвилел гъейранвал ийизвай. И къакъан цал фагъумайла, заз ана инлай-анлай хейлин чкадиз къван гъевчIи-гъевчIи тѐквер аваз акуна. Абур Къияс-халуди нуькIвер патал авунвайбур тир. Чебни акI туькIуьрнавай хъи, гъич са кацивайни нуькIверик хуькуьр тежервал. Писателдин уьмуьрдай гъайи и са гъевчIи эпизодди ам чан алай тѐбиатдив, къушарив гъикI къайгъударвилелди эгечIзаватIа къалурдай мумкинвал гузва.

Чи суьгъбетар яргъалди давам хъанай. Ада еке гъевесдалди дагъларин тѐбиатдикай, къушарикай, дава-дарман хкуддай векъерикай, цуькверикай ихтилатар авунай. ЧIалан устад вичин яратмишунрин планрикайни гъевеслудаказ раханай. КъетIен гъуьрметдивди ада СтIал Сулейманахъ галаз гуьруьшмиш хъайивал (чIехи шаирдиз ада Сулейман даи лугъуз рахадай), Хуьруьг Тагъирахъ, Эффенди Капиевахъ, Алибег Фатаховахъ, Багъадин Митаровахъ галаз хъайи дуствилин алакъайрикай яргъалди суьгъбетнай.

Заландиз азарлу писатель яхун хъанвай, адан чинизни хъпи ранг янавай. Чанда бегъем такъат авачиртIани, ада зун гъамиша хъиз чина хъвер аваз, ракларив къван рекъе хтунай... Гъа 1974-йисан октябрдин вацра Къияс Межидов рагъметдиз фена. Ам хайи хуьре кучукнава.

Арбен КЪАРДАШ

ГЫКАЯТЧИДИН ШАИРВИЛИКАЙ

Дагъустандин халкъдин писатель Къияс Межидован тIвар ва яратмишунар халкъдин арада гегъеншдиз машгъур я. Адан «Къашкъа духтур», «Дагъларин деринрин булахар», «Хайи чилин таватар» романар, «Дагъларин аялар», «ТIурфан», «Шалбуздагъ», «Зун рикIин зигиндалди яшамиш хъана» повестар, «Къени къуншияр», «КIвачерик лувар квай Алуш» ва хейлин маса гыкаяяр, махар, тамашиятдин эсерар галачиз къад лагъай асирдин къвед лагъай паюнин лезгийрин ва санлай Дагъустандин эдебиат фикирдиз гъиз жедач. РикIивайни гыкаятчиди чи милли медениятда чIехи ва берекат галай ирс тунва.

Амма Къияс Межидов шаирни хъайидакай ва ада шииратдани вичин къетIен гел тунвайдакай лап тIимилбуруз чиди.

Авайвал лагъайтIа, ам лезги эдебиатдиз эвелни-эвел шаир хъиз атана.

Ингъе ада вичин «Зун рикIин зигиндалди яшамиш хъана» повестда (им СтIал Сулейманакай кхъенвай эсер я), вуч кхъизватIа: «Гъич хабарни авачиз рикIел агъзурни кIуъд вишни къанникIуъд лагъай йис хкведа. Гуьлгери-чай вацIун дерада гатфар алукунавай. А гатфариз зунни зи дуст Агълар (ихтилат шаир, таржумачи ва фольклорист Агълар Гъажиевакай физва. – А. Къ.) Сулейманахъ галаз таниш хъана. Адахъ галаз хъайи чи гуьруьшдихъ ахътин чIехи метлеб авай хьи...

Зунни Агълар а чIавуз жаванар тир. Гъеле гадаяр яз амай. Адетдин лезги гадаяр, шумал, яхун, кIвачел къезил, шад, карчивал квай, акъалтIай сиягъат-чийр ва шаирар. ГъакIни са тIимил къван артистарни тир чун. Зи ери-бине Ахцегърин хуьрйи, Агъларни Ахцегъ райондин Хуьруьгай тир. Сулейманан ватан Агъа-СтIал чавай са акъван яргъаз квачир, авайди са гъихътин ятIани пудкъанни цIуд километр тир. Агъларахъ галаз зун Махачкъалада, Дагъустандин халкъарин тарихдин, чIалан ва эдебиатдин Институтда, таниш хъанай. КъанникIуъд лагъай йисан гатфариз Гъажибег Гъажибегова, и институтдин милли культурайрин сектордин зеведишди, чун Къиблепатан Дагъустанда сиягъат авун патал ракъурнай. Дуьз лагъайтIа, сиягъатдиз ваъ, илимдиз талукъ командировкадиз. Агъларахъ галаз чна вири лезги хуьрер кIвачелай авун, халкъдин сивера авай негъилар ва риваятар ва, гъелбет хьи, Лезгистандин фадлай яшамиш хъайи ва а вахтунда чан аламай шаиррин чIалар кхъин хъувун лазим тир.

Чи винел патан акунар «алимринди» ва шегъердиз хасди тир. Хуьрера вирида дагъвийриз хас тир жуьреда алукузавай, чал, лагъайтIа, костюмар алай, чал гагъ кепкаяр, гагъни шляпаяр жедай. ЯтIани виринра чун жуванбур хъиз

къабулдай. Чнани чаз ва чи кIвалахдиз ийизвай хъсан майилрай жува жув чун къабулзавайбуруз хуш къведайвал тухузвай. Клубра ва хуърерин майданрал чна концертар къиле тухудай. Агъалара манияр лугъудай, зани лугъудай, за халкъдиз кIани алатар ядай, Агъаларани ядай. Виринра чна РагъэкъечIдай патан ва Урусатдин шаиррин шиирар кIелдай».

Вичелай чIехи шаирдикай кхъенвай повесть гатIунзавай и чIехи чIук гъунин макъсад сад я: писателди шаирвиликай адан вичин шагъидвал къалурун ва адан шаирвилин йисарин къил квелай эгечIнатIа ачухарун я.

Шаир хъунин мурад Къ.Межидовахъ аял чIавалай хъайиди тайин я. Гъикаятчиди вичин уьмуьрдин лап эхирда кхъенвай вичин биографияда вич, хайи хуьре 5-классни бегъем куьтягъ тавунмаз, чIехи стхайри чпихъ галаз Бакудиз тухвайди къейдзава. Гзаф халкъар авай, абурун медениятрин зурба макан тир и шегъердин патав гвай Сураханы поселокда ада мектебда кIелун давамарна. Бакуда ада ругуд вацран муаллимвилин курсарни акъалтIарна. Гъа ина кIелдайла, ада азербайжан ва урус чIаларал гзаф ктабар кIелна, сифтегъан вичин шиирар, гъикаяяр, махар кхъена. РикIе шаир хъунин квал авай ам азербайжанви шаирар тир Мамед Рагъимани Сулейман Рустама тешкилнавай шаиррин кIватIалдизни физ-хтана.

Къ. Межидова кхъенвай вичин биографиядани ада вичин эдебиятдин рехъ шаирвилелай «20-йисарин эхирдиз, 30-йисарин сифте къилера» эгечIайди къейдзава. Адан сифтегъан шиирриз къимет гайиди ва жегъил шаирдик руьгъ кутурди Алибег Фатахов тир. И жигъетдай гъикаятчиди икI кхъизва: «Ада бегенмиш хъайи шиирар кваз къадай ва къилдин папкада твадай, тамам тахъанвайбур гъасятда къазунна зирзибил авай зимбилдиз гадардай». Къиясалай анжах пуд йис чIехи тир Алибега эдебиятда вич кIевелай тайинарнавай ва ада вичин къелемдин «гъвечIи» стхайрал ийизвай къаюмвили ва къадирлувили чун гъейранарзава.

Гъа яргъал йисарилай эгечIна, та уьмуьрдин эхирдалди Къияс Межидова са хейлин шиирарни поэмаяр кхъена, абур адан саки вири уьмуьрда газетризни журналриз акъатиз хъана. Амма дериндай ва къетIидаказ гъикаятчидин рекъел элячIнавай ада шиирралди туькIуьрнавай вичин эсерар къилдин ктабра аваз садрани акъудначир.

Инал заз адан хва Марат Меджидовакай разивилин гафар лугъуз кIанзава. Къадирлу хци, бубадин яратмишунрин ирс хуьнихъ ва ам машгъур авунихъ галаз сад яз, адан шиирарни поэмаяр, гъам чапдай акъатайбур, гъам акъат тавурбурни вири сагъ-саламатдиз хвена, жуьреба-жуьре чешмейрай кIватI хъувуна, абур сад садав агудна, чаз къе и берекатлу ирсинин къилдин са къатунихъ галаз мукъувай таниш жедай мумкинвал гана.

Баркаллу бубадин вафалу хва себеб яз эдебиятдин майдандандал писателдин шииррин къилдин кIватIал – «Муьгъуьббатдин къеле» – акъуддай мумкинвал арадал атана. И кар авунай пара къван сагърай вич.

И ктабди чаз адан автордин шаирвилин дережаяр ва ирс битавдиз аннамишдай мумкинвал гузва ва чун автор яшамиш хъайи девирдин яцIаз тухузва, чаз алатай девирдин шикилар ачухарзава.

Къияс Межидов гъихътин шаир хъанай, адан шииррин къетIенвал квекай ибарат я?

Ам вичин аямдихъ галаз кам-камуна аваз физвай шаир я. Адан шииррай чи уьлкведин тарих, халкъдин яшайишда къиле физвай дегишвилер, цIийивилер, тарихдин зурба вакъияяр аквазва. Адетдин са шикил гузвас хъайитIани, авторди ам уьлкведин баркаллувилихъ, хайи Ватандин къурулушдихъ галаз алакъалу ийизва.

Шиирар, манияр, зарафатдин шиирар ва поэмаяр... Абурун къадар са акъван гзаф я лугъуз жедач. Амма абур писателдин яратмишунрин жуьреба-

жуьре берејрихъ галаз алакъада авайбур я. Ина автордин яратмишунрин рехъ чпелай эгечІай чІаларни, гуьгъуьнлай ада вичин вири къуватар гыкаятдин рекъе эцигайла кхъей шиирарни ава. Гзаф чІалар гыкаятдин эсерар кхъена куьтягъайла ва я абурукай ял ягъизвай арайра кхъейбур хъиз аквазва. Гъар гыкІ ятІани, Къияс Межидова шиирар кхъин садрани акъвазарначир. И карди абур вахт-вахтунда газетриз-журналриз акъатунини шагъидвалзава.

КІелзавайдаз са акъван малум тушир са карни заз инал къейд хъийиз кІанзава. Амни Къияс Межидован манийрихъ галаз алакълуди я. Бязи манияр чи манийрин къизилдин фондуна гъатна, машгъур манидарри тамамарзаваз, лентинал кхъена амукънава.

Месела, виридаз хъсандиз чидай, саки халкъдин манидиз элкъвэнвай «Гуьзетзава...» мани гъахътинбурукай сад я. Адай са бязи цІарар рикІел хкин:

**Лишанлу тек туна,
Дяведиз фенвай вун.
Зи вилик къин къуна,
Гъуьрият, адалат
Савкъат гъиз фенай вун...**

**Даим нур яз аквазва рикІиз,
Игит, вун зи хайи Ватан хъиз.
Сагъ яз ама вун, зи яр,
Чанда ава вун зи рикІай физ.**

**Чи гъар са рекъе вун
Аквазва чаз, зи яр.
Гъич дегиш туш ви дун:
Мег, яракъ, къатарар
Акурвал ама, яр...**

«Магъачкъала», «Хайи хуьр», «Цуькверин сувар» маниярни халкъдиз лап хъсандиз чидайбурун жергедай я.

Вич халкъдин писатель яз тарихда гъатай Къияс Межидован бязи маниярни халкъдинбуруз элкъуьни и автордин яратмишунар халкъдин руьгъдиз, дуланажагъдиз, мурадриз мукъва тирдан шагъидвалзава. Ихътин бахт низ хъайитІани жагъизвайди туш.

Адахъ са къадар сатирадинни юмордин шиирарни ава. Хци, къаб алай гафунихъ галаз писатель шииратдин алатралди «рахун» вич ажаиб кар я. И шиирар халкъдин руьгъдихъ галаз, ацукъун-къарагъунихъ галаз дерин алакъада ава. И шиирралди авторди вич мад гъилера халкъдин руьгъдай рахазвайди къалурзава.

«Масан» ва «Камал буба» – чи чІехи бубайри инсафсуз ва гъахъсуз девирдин къармахрай экъечІун патал чІугур зегъметрикайни женгерикай поэмаяр я. И эсерра автордиз вичин вилералди акур гзаф шикилрин шагъидвал ава.

«Чи кІвалин нуькІвер» поэмада Къияс Межидов, вичин гзаф эсерра хъиз, тІебиатдин сирер чирзавай, ам хуьзвай, адан къайгъударвал ийизвай кас хъиз эгечІава. Ада къушарин къилихрикай, абурунни инсанрин арада авай рафтарвиликай, абуруз чпиз чеб гереквиликай фикирарзава, кІелзавайди тІебиатдал мад гъилера гъейранарзава ва ашукъарзава.

Санлай къачурла, шиират писателдин яратмишунрин сагъ са хел я. Адахъ чи эдебият патал чІехи метлеб ва къимет ава. ИкІ тирдан чІалахъ кІелзавайдини жедайдак чна кІевелай умуд кутазва.

Къияс МЕЖИДОВ

ВИРИ ЦУЪКВЕР ЧИ КАМАЛДИН БЕГЪЕР Я...

(Ш И И Р А Р)

ИЧИН ТАР

Цуъкверин маркв хъиз аквада зурба тар,
Жегърени лаз хъуьрезва шад хуруда.
Им ичерин ранг я, девлетдин къатар,
Вирт – чИижериз, атир гару тухуда.

Хилера аруш я, куьлуй женгер нуькІ,
– Бин! Бин! Яб це! Рахазва ам цуъкверив.
На хиялда, гъа им язва таран рикІ,
Яргъи югъди икІ къугъвазвай экверив.

Багъдин цуъквер, къени цуъквер гатфарин,
Эхъ, ала я, багъманчидин амалдин.
Ван къевезва заз а касдин гъахъ гафарин:
– Вири цуъквер чи камалдин бегъер я.

Вирт кІватІзава чаз – инсанриз чИижери,
Атир гвай гар гъатзава чи къужахра.
Багъманчидиз икрамзава цуъквери,
Вахт къведа гъа: икрамда бул ичери...

ВАЦІУН НУЪКІ

Алциф гъамга хъиз
Авахъзавай яд,
Циз физ экъечІиз
КІвалахдик квай сад:

Чилелай хъиз ам
Цин кІаняй физвай,
Сирнавзавачир
Гъа гъакІ къекъевезвай.

Бирдан экъечІна
Ам вацІун къеняй,
Заз акваз-акваз
Алциф цин кІаняй.

Къеженач зерре
Адан цІакулар,
Къеженвай кІвачер,
Къуру тир лувар.

«Ши...пи...» гъарайна
Къарагъна цавуз,
ВацІ къатІна катна
Ам къерелайтІуз...

И къариба затІ
Вилиз акуна,
«Вуж я фендигар?»
Хабарар къуна.

«КІвачерихъ къакъан
Къармахар галай,
Хур лацу зиринг
Къумад ранг алай?»

Заз жаваб ганай
Зи бубади икІ,
Чи мукъвал алай
Къалурна хъиз нуькІ:

«Ам цин пагъливан,
Ничхир я луван,

ТІвар я вацІун нуькІ,
ВацІарин кІубан.

Къуьд-гад амукъда
Ам чи вацІара,
ТІуьн бул я адаз
Алциф ятара.

Рагъул цяй адаз
Аквадач экв, тІуьн,
Аквадач гъуьрчер:
Шар, кІизри якъин...

Чими къумарал
Хада какаяр,
Къерен ранг алай
Хуьда балаяр.

Хуьзва нуькІ, чир хъухъ,
Анжах алциф ци,
Кефи куьк хъайла
Рахада: «пи...пи...»

РИКІЕ ХЪУРАЙ ЧИ МУЬГЪУЬББАТ

Мад дагълара рахарла цав,
Къудгъунна рикІ...Хуш я и гъал!
И ванери вахгузва зав
Зи уьмуьрдин хийир хиял.

РикІел ала: чун къвед тир тек
Секин багъда – зунни зи яр.
Суьгъбетдик квай чун уьмуьрдин,
Зунни зи дуст гуьзел Нияр.

Чи арада серин, яваш,
Атирлу шадзавай шагъвар,
Чи арада регъуьвилини
Авай хейлин къакъан дагълар...

Мукъув гвай бахт – чи муьгъуьббат,
Аквазвай ам чи вилериз.
Ракъини нур хъана чими,
Гъахънавай ам чи рикІериз!

Чун дуьшуьш хъай и хуш йифен
Вахт гар хъана физвай, физвай...

Ада кам-кам алцум ийиз
Чи бахт мукъвал гъизвай, гъизвай...

Чи арада цуьквер авай
Муьгъуьббатдин икрам ийиз,
Абур кІватІиз вегъизвай за
Зи Нияран ахъа гъилиз.

Кисна чун къвед, секин тир багъ,
Чуьнуьхнавай гъетери къил;
Цавун къужах, деринар, тагъ
МичІи хъана, мичІи тир чил.

Амма чун чаз аквазвай мад
Иер, ачух вилеллай хъиз,
Дигай юкъуз ракъиналлай
Чун сад-садан гъилеллай хъиз.

Гугрум! КІевиз рахана цав,
Чун хиялри ялай чІавуз,
Бирдан Нияр гадар хъана
Чубарук хъиз лап зи хуруз.

Чими нефес, некІед атир
Галукъна зи чинихъ къизмиш,
Зи яр рушан зериф гъилер
Къуьнерал зи хъана дуьзмиш.

– КичІе жемир...Ам цав я, цав,
ГъакІ ван къачур дагълар кІани...
Мецин варар ахъайна чаз
Муьгъуьббатдив ацІай рикІи!

– Заз вун кІан я, масан шаир!.. –
Лагъанай заз руша япал.
Зи жавабар – зи шад накъвар
Михънай ада тупІал, тупІал...

Мад дагълара рахарла цав,
Къудгъунна рикІ...хуш я и гъал!
Вучиз лугъуз хабар къуртІа,
Муьгъуьббат зи ала мукъвал!

КІан я, кІан я ам рикІе хъун
Ивидик кваз чимиз даим,
РикІе хъурай чи муьгъуьббат,
РикІ къеле я адан къадим!

ВИ ВИЛЕРИ, ВИЛЕРИ...

Вири, вири лугъузва заз
Вилери ви, вилери:
Тазва ачух фикирар, наз
Вилери ви, вилери...

Абур ала гъар пакамахъ
Экуъ гъетрел, ярарал.
Абур ала хъуьрез, къугъваз
Зи зегъметдин паярал.

Абур звар кваз физва аршдиз,
Лекъ нуькІ къван яз аквадай,

Абур вуна къекъуьрзава
Цийи хуьре кутавай.

Абур гегъенш паласайрал
Картар хъана элкъвезва.
Уьмуьр патал безетмиш тир
Рекъер къуна хквезва.

Зун акурди тестикъзава
Гъар къуз, руш, ви гелери:
Ватанперес кІанидан рикІ
Чимзава ви вилери!

БАГЪЛАРИН ШЕГЪЕР

Уьмуьрдин рекъери гъана зун иниз...
Мерд лезги Мегъарам хуьруьн буба я.
Килигна рикІивай зун адан чиниз:
Уба туш им, хуьр туш, шегъер – Къуба я!

Багълара секин я багъларин шегъер.
Билбилдив баяд гва рушарин ина.
Чилинди, таранди бул я – бул бегъер.
Хуш я, хуш ванерни къушарин ина.

Къавахар, тик лезги буйдиз ухшамиш,
Ярашугъ я инра чергес чуха хъиз,
Сабурсуз Самур я, бегъем тухтатмиш:
Вердишна ам инра чІурун балкІан хъиз.

Авадан кІвалер я, кІвалер я гъар пад:
Тавхана, шуьшебенд ава ужагъра.
Ахъа тир пенжеррай къвезва шад баяд,
Куьрпеяр хъуьрезва чими къужахра...

Багълар я инаг лап кІвалин къенез къван:
Куьн килиг, чІередал ала уьзуьмлух.
Колхозни хзан квез сад чан я жуван,
Майваяр зегъметдин хъурай мад буллух!

РикІелла кечмишдин, эхъ, яргъал рекъер,
Кесиб куьч акъваздай карвансараяр
Цяяри агажна къурана лекъер:
– Яд це, яд! – лугъузвай бамиш гъараяр.

– Яд це заз, яд це заз! Хайи вацІун яд! –
Нефесдал алайда эхир минетдай.
Къайиди акакьдал дамаррик сад-вад
Касди цІай квай инал уьмуьр куьтягдай...

ЦІаярик цІай кяна! Амач рангарни
А мурдар цІаярин инсанрин чинра.
Цуькверин фенжанар, серес чангарни
Уьмуьрдин ярашугъ я дуьзен инра.

Самур я дагълара хайи вацІун тІвар,
Дуьзенра Кьулан вацІ лугъузва адаз.
Ширин я дидедин нек кьван, эхъ, ятар
Стхайриз мерд лезги, чан чанда аваз.

Кьулан вацІ! Лезгияр пайнавач вуна.
Чи рекьер какахъна хайи Ватанда!
Вуна чаз дирибаш кьилихар туна:
Веледар авадан хьун рикІиз кІанда.
Гатфарин цуьк

Къве рикІ тахъуй ви чанда, руш,
Къве хиял гвай гатфарин цуьк,
Къве рикІин яз мягътел кІан туш
Вун – варз ацІай, гатфарин цуьк.

Къве рикІ хура авай масан,
Буйдиз гуьрчег, рангар хъсан,
Къве чкадал пай тежез чан
Мягътел ама, гатфарин цуьк.

Мягътел ама къве гада шад,
Вуж я яр ви? Лишан це фад!
Гьикъван минет авурай, дад
Ваз абуру, гатфарин цуьк?!

Рушахъ са рикІ хъана кІанда,
РикІ са ярдиз гана кІанда,
Муьгъуьббат жен ам ви чанда,
Чими, михьи, гатфарин цуьк.

Цуьквер ава, руш, чи рекъе,
Вахъ галаз хьун бахт я еке,
Ви хуравай михьи рикІе
Тек зун хьурай, гатфарин цуьк!

Йифен къралтуяр

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

Баябанлух